بعونہ تعالیٰ

انٹرمیڈیٹ کورس فارسی

مجوزۂ سنڈیکیٹ برای امتحان سنہ ۱۸۹۱ء

مؤلفہ

ادیب المعی فاضل لوذعی جناب مولوی محمد امجد علی ایم اے پروفیسر میور سنٹرل کالج الہ آباد

باہتمام

بندہ بارگاہ احد جلال الدین احمد بن جناب مولوی محمد محی الدین مدرس اول

گورنمنٹ ہائی اسکول الہ آباد

سنہ ۱۸۸۹ء

در مطبع انوار احمدی واقع الہ آباد مطبوع شد

دفعہ اول ۵۰۰ قیمت ۱۲ محصول ذمہ خریدار

فہرست انٹرمیڈیٹ کورس فارسی

انتخاب از گلستان سعدی

بسم الله الرحمن الرحیم

منت خدای را عزّ و جلّ که طاعتش موجب قربتست و بشکر اندرش مزید نعمت - هر نفسی که فرو میرود ممدِ حیاتست و چون بر مے آید مفرّح ذات - پس در هر نفسی دو نعمت موجودست و بر هر نعمتی شکرے واجب - بیت

از دست و زبان که بر آید — کز عهدهٔ شکرش بدر آید

قوله تعالیٰ "اِعْمَلُوا آلَ دَاوٗدَ شُکْرًا وَ قَلِیْلٌ مِّنْ عِبَادِیَ الشَّکُوْرُ" قطعه

بنده همان به که ز تقصیرِ خویش — عذر بدرگاهِ خدا آورد
ورنه سزاوارِ خداوندیش — کس نتواند که بجا آورد

بارانِ رحمتِ بیحسابش همه را رسیده - و خوانِ نعمتِ بیدریغش همه جا کشیده - پردهٔ ناموس بندگان بگناهِ فاحش ندرد - و وظیفه روزی بخطای منکر نبرد - قطعه

ای کریمی کہ از خزانۂ غیب — گبر و ترسا وظیفہ خور داری
دوستان را کجا کنی محروم — تو کہ با دشمنان نظر داری

فراشِ بادِ صبا را گفتہ تا فرشِ زمردین بگسترد ۔ و دایۂ ابرِ بہاری را فرمودہ تا بناتِ نبات را در مہدِ زمین بپرورد ۔ و درختان را بخلعۂ نوروزی قبائے استبرق ورق در بر گرفتہ ۔ و اطفالِ شاخ را بقدومِ موسمِ ربیع کلاہِ شگوفہ بر سر نہادہ ۔ عصارۂ نحلی بقدرتِ او شہد فائق شدہ ۔ و تخمِ خرمائے بتربیتِ او نخلِ باسق گشتہ ۔ قطعہ

ابر و باد و مہ و خورشید و فلک در کارند — تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری
ہمہ از بہرِ تو سرگشتہ و فرمان بردار — شرطِ انصاف نباشد کہ تو فرمان نبری

در خبرست از سرورِ کائنات مفخرِ موجودات رحمتِ عالمیان ۔ صفوتِ آدمیان تتمۂ دورِ زمان ۔ بیت

شَفِیْعٌ مُطَاعٌ نَبِیٌّ کَرِیْمٌ — قَسِیْمٌ جَسِیْمٌ نَسِیْمٌ وَسِیْمٌ

بیت

بَلَغَ الْعُلٰی بِکَمَالِہٖ — کَشَفَ الدُّجٰی بِجَمَالِہٖ
حَسُنَتْ جَمِیْعُ خِصَالِہٖ — صَلُّوْا عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ

بیت

چہ غم دیوارِ امت را کہ دارد چون تو پشتیبان — چہ باک از موجِ بحر آن را کہ باشد نوح کشتیبان

کہ یکے از بندگان گنہگار پریشان روزگار دستِ انابت بامیدِ اجابت بدرگاہِ خداوند جلّ و علا بردارد۔ ایزد تعالیٰ درو نظر نکند۔ بازش بخواند۔ بارِ دیگر اعراض فرماید۔ بازش بتضرّع و زاری بخواند۔ حق سبحانہ تعالیٰ گوید۔ "یَا مَلَائِکَتِیْ قَدِ اسْتَحْیَیْتُ مِنْ عَبْدِیْ وَ لَیْسَ لَہٗ غَیْرِیْ" دعوتش را اجابت کردم و امیدش برآوردم کہ از بسیاری دعا و گریۂ بندہ ہمے شرم دارم۔ **بیت**

کرم بین و لطفِ خداوندگار　　گنہ بندہ کردست و او شرمسار

عاکفانِ کعبۂ جلالش بتقصیرِ عبادت معترفند کہ "مَا عَبَدْنَاکَ حَقَّ عِبَادَتِکَ" و واصفانِ حلیۂ جمالش بتحیّر منسوب کہ "مَا عَرَفْنَاکَ حَقَّ مَعْرِفَتِکَ" **قطعہ**

گر کسے وصفِ او ز من پرسد　　بیدل از بی‌نشان چہ گوید باز
عاشقان کشتگانِ معشوقند　　بر نیاید ز کشتگان آواز

یکے از صاحبدلان سر بجیبِ مُراقبہ فرو بردہ بود و در بحرِ مکاشفہ مستغرق شدہ۔ حالیکہ ازان معاملت باز آمد۔ یکی از محبان گفت ازین بوستان کہ بودی چہ تحفہ کرامت کردی اصحاب را۔ گفت بخاطر داشتم کہ چون بدرخت گل رسم دامنے پُر کنم ہدیۂ اصحاب را۔ چون برسیدم بوے گلم چنان مست کرد کہ دامنم از دست برفت۔

قطعه

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز — کان سوخته را جان شد و آواز نیامد
این مدعیان در طلبش بیخبرانند — کان را که خبر شد خبرش باز نیامد

قطعه

ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم — وز هرچه گفته‌اند و شنیدیم و خوانده‌ایم
دفتر تمام گشت و بپایان رسید عمر — ما همچنان در اول وصف تو مانده‌ایم

ذکر محامد پادشاه اسلام اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی نوّر الله مرقده

ذکر جمیل سعدی که در افواه عوام افتاده است و صیت سخنش که در بسیط زمین رفته - و قصب الجیب حدیثش که همچو شکر میخورند و رقعهٔ منشآتش که همچو کاغذ زر می برند - بر کمال فضل و بلاغت او حمل نتوان کرد - بلکه خداوند جهان و قطب دائرهٔ زمان و قائم مقام سلیمان و ناصر اهل ایمان اتابک اعظم مظفر الدنیا والدین ابوبکر بن سعد زنگی ظل الله فی ارضه رب ارض عنه وارضه بعین عنایت نظر کرده است - و تحسین بلیغ فرموده - و ارادت صادق نموده لاجرم کافهٔ انام از خواص

عوام بمحبت او گراییده اند که اَلنَّاسُ عَلٰی دِیْنِ مُلُوْکِهِمْ۔ رباعی

زانگه که ترا بر من مسکین نظر است — آثارم از آفتاب مشهورتر است
گر خود همه عیبها بدین بنده در است — هر عیب که سلطان بپسندد هنر است

قطعه

گلے خوشبوی در حمام روزے — رسید از دست محبوبے بدستم
بدو گفتم که مشکے یا عبیرے — که از بوے دلآویز تو مستم
بگفتا من گلے ناچیز بودم — ولیکن مدتے با گل نشستم
کمال همنشین در من اثر کرد — وگرنه من همان خاکم که هستم

اَللّٰهُمَّ مَتِّعِ الْمُسْلِمِیْنَ بِطُوْلِ حَیٰوتِهٖ وَضَاعِفْ ثَوَابَ جَمِیْلِ حَسَنَاتِهٖ وَارْفَعْ دَرَجَةَ اَوِدَّائِهٖ وَوُلَاتِهٖ وَدَمِّرْ عَلٰی اَعْدَائِهٖ وَشُنَاتِهٖ بِمَا تُلِیَ فِی الْقُرْاٰنِ مِنْ اٰیَاتِهٖ وَاٰمِنْ بَلَدَهٗ یَا رَبِّ وَاحْفَظْ وَلَدَهٗ۔ قطعه

لَقَدْ سَعِدَ الدُّنْیَا بِهٖ دَامَ سَعْدُهٗ — وَاَیَّدَهُ الْمَوْلٰی بِاَلْوِیَةِ النَّصْرِ
کَذَالِكَ تَنْشَا لِیْنَةٌ هُوَ عِرْقُهَا — وَحُسْنُ نَبَاتِ الْاَرْضِ مِنْ کَرَمِ الْبَذْرِ

ایزد تعالیٰ و تقدس خطهٔ پاک شیراز را بهیبت حاکمان عادل و همت عالمان عامل تا زمان قیامت در امان سلامت نگهدارد۔ قطعه

اقلیم پارس را غم از آسیب دهر نیست — تا بر سرش بود چو توئی سایهٔ خدا

امروز کس نشان ندہد در بسیطِ خاک / مانندِ آستانِ درت مأمنِ رضا
بر تست پاسِ خاطرِ بیچارگان و شکر / بر ما۔ و بر خدای جہان آفرین جزا
یارب ز بادِ فتنہ نگہدار خاکِ پارس / چندانکہ خاک را بود و باد را بقا

در سببِ تالیفِ کتاب

یک شب تاملِ ایامِ گذشتہ میکردم و بر عمرِ تلف کردہ تاسف می خوردم۔ وسنگلاخہ دل را بالماسِ آبِ دیدہ می سفتم واین بیتہا مناسبِ حالِ خود می گفتم۔ مثنوی

ہر دم از عمر می رود نفسے / چون نگہ می کنم نماند بسے
اے کہ پنجاہ رفت و در خوابی / مگر این پنج روز دریابی
خجل آنکس کہ رفت و کار نساخت / کوسِ رحلت زدند و بار نساخت
خوابِ نوشینِ بامدادِ رحیل / باز دارد پیادہ را ز سبیل
ہر کہ آمد عمارتِ نو ساخت / رفت و منزل بدیگری پرداخت
وان دگر پخت ہمچنین ہوسے / وین عمارت بسر نبرد کسے
یارِ ناپایدار دوست مدار / دوستی را نشاید این غدار
مادۂ عیشِ آدمی شکم است / تا بتدریج میرود چہ غم است
گر بہ بندد چنانکہ نگشاید / گو دل از عمر برکند شاید

در کشاید چنانکہ نتوان بست — گو بشو از حیات دنیا دست
چار طبع مخالف و سرکش — روزے بوند باہم خوش
گر یکے زین چہار شد غالب — جان شیرین برآید از قالب
لاجرم مرد عارف کامل — ننہد بر حیات دنیا دل
نیک و بد چون ہمے بباید مرد — خنک آن کس کہ گوی نیکی برد
برگ عیشی بگور خویش فرست — کس نیارد ز پس تو پیش فرست
عمر برف ست و آفتاب تموز — اندکے ماند و خواجہ غرہ ہنوز
اے تہیدست رفتہ در بازار — ترسمت پر نیاوری دستار
ہر کہ مزروع خود خورد بخوید — وقت خرمنش خوشہ باید چید
پند سعدی بگوش دل بشنو — رہ چنین ست مرد باش و برو

بعد از تامل مصلحت آن دیدم کہ در نشیمن عزلت نشینم و دامن صحبت فراہم چینم و دفتر از گفتارہاے پریشان بشویم و من بعد پریشان نگویم بیت

بان بریده بکنجی نشسته صم بکم — به از کسی که نباشد زبانش اندر حکم

ا از دوستان کہ در کجاوہ ہمنشین من بودے و در حجرہ جلیس برسم و در در آمد چندانکہ نشاط ملاعبت کرد و بساط مداعبت گسترد جوابش و سر از زانوے تعبد برنگرفتم رنجیدہ نگہ کرد و گفت۔ قطعہ

ت کہ امکان گفتار ہست — بگو اے برادر بلطف و خوشی

که فردا چو پیک اجل در رسد — بحکم ضرورت زبان در کشی

کسے از متعلقان منش بر حسب واقعه مطلع گردانید که فلان عزم کرده است و نیت جزم - که بقیت عمر معتکف نشیند و خاموشی گزیند - تو نیز اگر توانی سر خویش گیر و مجانبت پیش - گفتا بعزت عظیم و صحبت قدیم که دم برنیارم و قدم برندارم مگر آنگه که سخن گفته شود بعادت مالوف و طریق معروف که آزردن دل دوستان جهلست و کفارت یمین سهل - خلاف راه صواب است و عکس رأے اولی الالباب ذوالفقار علی در نیام و زبان سعدی در کام - قطعه

زبان در دهان خردمند چیست — کلید در گنج صاحب هنر
چو در بسته باشد چه داند کسے — که جوهر فروش ست یا پیله ور

قطعه

اگرچه پیش خردمند خامشی ادبست — بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی
دو چیز طیرهٔ عقلست دم فرو بستن — بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

فی الجمله زبان از مکالمت او در کشیدن قوت نداشتم - و روی از محادثت بگردانیدن مروت ندانستم که یار موافق بود و محب صادق بیت

چو جنگ آوری با کسے در ستیز — که از وی گزیرت بود یا گریز

بحکم ضرورت سخن گفتم و تفرج کنان بیرون رفتیم - در فصل ربیعکه صولت

بر و آرمیده بود و آوان دولت در رسیده

قطعه

اول اردیبهشت ماه جلالی — بلبل گوینده بر منابر قضبان
بر گل سرخ از نم افتاده لآلی — همچو عرق بر عذار شاهد غضبان

شب را به بوستان با یکی از دوستان اتفاق مبیت افتاد موضعی خوش و خرم و درختان دلکش و درهم گفتی که خردهٔ مینا بر خاکش ریخته و عقد ثریا از تاکش آویخته

قطعه

روضة ماء نهرها سلسال — دوحة سجع طیرها موزون
آن پر از لاله‌های رنگارنگ — وین پر از میوه‌های گوناگون
باد در سایهٔ درختانش — گسترانیده فرش بوقلمون

بامدادان که خاطر باز آمدن بر رای نشستن غالب آمد دیدمش دامنی گل و ریحان و سنبل و ضیمران فراهم آورده و آهنگ رجوع کرده گفتم گل بوستان را چنانکه دانی بقائی و عهد گلستان را وفائی نباشد و حکیمان گفته‌اند هر چه نپاید دلبستگی را نشاید گفتا طریق چیست گفتم برای نزهت ناظران و فسحت حاضران کتاب گلستان توانم تصنیف کردن که باد خزان را بر ورق او دست تطاول نباشد و گردش زمان عیش ربیعش را بطیش خریف مبدل نکند

نظم

کا آیدت ز گل طبقی — از گلستان من ببر ورقی

گل همین پنج روز و شش باشد — وین گلستان همیشه خوش باشد

حالیکه من این حکایت بگفتم دامن گل بریخت و در دامنم آویخت که الکریم اذا وعد وفی. فصلی در همان روز اتفاق بیاض افتاد در حسن معاشرت و آداب محاورت۔ در لباسی که متکلمان را بکار آید و مترسلان را بلاغت افزاید فی الجمله هنوز از گلستان بقیتی مانده بود که کتاب گلستان تمام شد۔ والله اعلم و حکم بالصواب

ذکر پادشاه زاده جهان سعد بن ابی بکر بن سعد نور الله قبره

و تمام آنگه شود بحقیقت که پسندیده آید در بارگاه جهان پناه سایه کردگار پرتو لطف پروردگار و ذخر زمان و کهف امان المؤید من السماء المنصور علی الاعداء عضد الدولة القاهرة سراج الملة الباهرة جمال الانام مفخر الاسلام سعد بن اتابک الاعظم شهنشاه المعظم مالک رقاب الامم مولی ملوک العرب والعجم سلطان البر والبحر وارث ملک سلیمان مظفر الدین ابو بکر بن سعد بن زنگی ادام الله اقبالهما وضاعف اجلالهما وجعل الی کل خیر مآلهما بکرشمه خداوندی مطالعه فرماید۔ قطعه

گر التفات خداوندیش بیاراید — نگارخانهٔ چینی و نقش ارژنگی

امید هست که روی ملال درنکشد — ازین سخن که گلستان نه جای دلتنگیست
علی الخصوص که دیباچهٔ همایونش — بنام سعد ابوبکر سعد بن زنگیست

ذکر امیر کبیر فخر الدین ابی بکر بن ابی نصر اطال الله عمره

دیگر عروس فکر من از بی جمالی سر برنیارد و دیدهٔ یاس از پشت پای خجالت برندارد و در زمرهٔ صاحب نظران متجلی نشود مگر آنگه که متحلی گردد بزیور قبول امیر کبیر عالم عادل مظفر منصور ظهیر سریر سلطنت مشیر تدبیر مملکت کهف الفقرا ملاذ الغربا مربی الفضلا محب الاتقیا افتخار آل پارس یمین الملک ملک الخواص باربک فخر الدولة والدین غیاث الاسلام والمسلمین عمدة الملوک والسلاطین ابی بکر بن ابی نصر اطال الله عمره واجلّ قدره وشرح صدره وضاعف اجره که ممدوح اکابر آفاق است و مجموع مکارم اخلاق

شعر

سایهٔ عنایت اوست — گنهش طاعتست و دشمن دوست

سایر بندگان و حواشی خدمتی معین ست که اگر در ادای برخی ازان تهاون و تکاسل روا دارند در معرض خطاب آیند و در محل عتاب مگر برین طایفهٔ درویشان که شکر نعمت بزرگان واجبست و ذکر جمیل و دعای خیر و ادای چنین خدمت در غیبت اولیترست که در حضور

این تصنّع نزدیکست وآن از تکلّف دور ـ باجابت مقرون باد ـ قطعه

پشتِ دوتای فلک راست شد از خرّمی — تا چو تو فرزند زاد مادرِ ایام را
حکمتِ محض است اگر لطفِ جهان آفرین — خاص کند بندهٔ مصلحتِ عام را
دولتِ جاوید یافت هر که نکونام زیست — کز عقبش ذکرِ خیر زنده کند نام را
وصفِ ترا گر کنند ور نکنند اہلِ فضل — حاجتِ مشاطه نیست روی دلارام را

ذکر تقصیر خدمت و موجب اختیار عزلت

تقصیر و تقاعدیکه در مواظبتِ خدمتِ بارگاهِ خداوندی میرود بنابر آنست که طائفه از حکمای ہندوستان در فضائلِ بزرجمہر سخن می گفتند بآخر جز این عیبش ندانستند که در سخن گفتن بطی است یعنی درنگ بسیار میکند و مستمع را بسی منتظر می باید بود تا وے تقریرِ سخنی کند ـ بزرجمہر بشنید و گفت اندیشه کردن که چگویم به از پشیمانی خوردن که چرا گفتم ـ نظم

سخندانِ پرورده پیرِ کہن — بیندیشد انگه بگوید سخن
مزن بے تأمل بگفتار دم — نکو گوے اگر دیر گ...
بیندیش وانگه برآور نفس — وزان پیش ب...
بنطق آدمی بہتر است از دواب — دواب از...
فکیف در نظرِ اعیانِ حضرتِ خداوندی عزّ نصره...

و مرکز علماے متبحر اگر در سیاقت سخن دلیری کنم شوخی کرده باشم و بضاعت مزجات بحضرت عزیز آورده - و شبه در بازار جوهریان جوی نیرزد - و چراغ پیش آفتاب پرتوے ندارد - و منارهٔ بلند بر دامن کوه الوند پست نماید -

مثنوی

هر که گردن بدعوے افرازد خویشتن را بگردن اندازد
سعدی افتاده ایست آزاده کس نیاید بجنگ افتاده
اول اندیش وانگهے گفتار پاے پیش آمدست و پس دیوار
نخلبندم ولے نه در بستان شاهدم من ولے نه در کنعان

لقمان را گفتند حکمت از که آموختی - گفت از نابینایان که تا جاے نه بینند پاے ننهند - قَدِّمِ الْخُرُوْجَ قَبْلَ الْوُلُوْجِ مصرعه مردیت بیازماے وانگه زن کن ؛

قطعه

گرچه شاطر بود خروس بجنگ چه زند پیش باز روئین چنگ
گربه شیرست در گرفتن موش لیک موش ست در مصاف پلنگ

اما باعتماد وسعت که چشم از عوائب زیردستان بپوشند - و در افشاے جرائم کهتران نکوشند - کلمهٔ چند بطریق اختصار از نوادر و امثال و شعر و حکایات و سیر ملوک ماضی رحمهم الله درین کتاب درج کردیم - و برخی از عمر گرانمایه برو خرج - موجب تصنیف کتاب این بود - و بالله

التوفیق۔ قطعہ

بماند سالہا این نظم و ترتیب ز ما ہر ذرہ خاک افتادہ جایے
غرض نقشیست کز ما یاد ماند کہ ہستی را نمی بینم بقایے
مگر صاحبدلے روزے برحمت کند در کار درویشان دعائی

امعان نظر در ترتیب کتاب و تہذیب ابواب ایجاز سخن را مصلحت دید۔ تا برین روضۂ غنّا و حدیقۂ غلبا را چون بہشت ہشت باب اتفاق افتاد۔ ازین مختصر آمد تا بملالت نانجامد۔ وَاللّٰہُ اَعْلَمُ بِالصَّوَاب

وَاِلَیْہِ مَرْجِعُ وَالْمَاٰب

انتخاب از انوار سهیلی

باب سیوم در منافع موافقت دوستان و معاضدت ایشان

رای گفت برهمن را که شنیدم داستان دوستان که بسعی غمازی مفسد کار ایشان بعداوت انجامیده بیگناهی بقتل رسید. و ایزد تعالے مکافات آن غدار فتنه انگیز بوی رسانید. اکنون اگر وقت اقتضا کند بیان فرماید. حالت دوستان یکدل و یکجهت و برخوردن ایشان از نهال محبت و مودت و در دفع خصمان هم پشت دیگرے بودن و رضای دیگری را بر رضاے خود تقدیم نمودن. برهمن گفت قطعه

اے خسرو زمانه که از روی معدلت — مسند فراز گنبد اخضر نهاده

باد ابلق سپهر ترا رام کز ظفر — صد داغ بر جبین مه و خور نهاده

بدانکه نزد خردمندان کامل الذات و هنرمندان ستوده صفات هیچ نقدے گرانمایه تر از وجود دوستان مخلص و هیچ درجه بلند پایه تر از حصول یاران خالص نیست بیت

زانکه در آفاق ز زیر تا و زبر — هیچ کس از یار ندارد گزیر

و بهر آئینه جمعی که سکهٔ محبت ایشان در دار الضرب اخلاص بسکهٔ وفاداری آرایش یافته و نهال مودت شان در روضهٔ اختصاص برشحهٔ یکجهتی و رضاجوئی پرورش پذیرفته راحت روح و مدد فیض و فتوح اند و فایده دوستان بسیار و منفعت ایشان بیشمار است از جمله آنکه در ایام دولت مدد مواد صحبت و معاشرت باشند و در زمان نکبت طریقهٔ معاونت و وظیفهٔ همراهی و مظاهرت مسلوک دارند **قطعه**

یار باید ست اگر کس بیکس ست　　هر که مر او را بجهان یار نیست
زین همه نعمت که درین عالم است　　هیچ به از یار وفادار نیست

و از جمله حکایاتی که در باب یاران یکدل و دوستان هم پشت بر صفحات تواریخ ثبت کرده اند حکایت زاغ و موش و کبوتر و سنگ پشت و آهو بغایت مثلی روشن و قصهٔ شیرین است رای پرسید که چگونه بوده است آن -

حکایت برهمن گفت آورده اند که در ناحیت کشمیر موضعی دلپذیر و مرغزاری بی نظیر بود چنانچه روی زمینش از کثرت ازهار مانند صحن آسمان آراسته بودی و از عکس ریاحین عطر بیزش پر زاغ چون دم طاوس نمودی **مثنوی**

ز هر سو چشمه چون آب حیوان　　چراغ لاله هر جانب فروزان
بنفشه رسته و سنبل دمیده　　نسیم صبح جیب گل دریده

شقائق بر یکے پا ایستادہ چو بر شاخ زمرد جام بادہ

بسبب آنکہ در آن مرغزار شکار بسیار بود۔ صیادان آنجا آمد و شد بیشتر کردندی و پیوستہ جہت صید وحوش و قید طیور دام حیلہ گستردندے

در آن بیشہ زاغے بر درختی بزرگ آشیانہ گرفتہ بود۔ و از صفحات

... ن نہال نکتہ حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْاِیْمَانِ مطالعہ کردہ۔ روزی

... ے درخت نشستہ زیر و بالا می نگریست و براست و چپ نظر

... ۔ ناگاہ صیادے دید کہ دامی بر گردن و توبرہ بر پشت

... ر دست بتعجیل ہر چہ تمامتر روے بدان درخت نہادہ می آید

زاغ بترسید و با خود گفت۔ قطعہ

... س را چہ افتادست کہ بدین اضطراب سے آید

... یست گر چہ سبب این چنین با شتاب می آید

... ق

دیکن کہ بقصد من کمر بستہ باشد۔ و برای صید من تیر تدبیر در کمان تزویر پیوستہ۔ و حالا حزم اقتضای آن میکند کہ جائے نگاہدارم

می نگرم۔ مصرعہ تا بہ بینم کہ چہ از پردہ برون می آید

زاغ در پس برگ متواری شدہ دیدۂ ترصد بر گماشت۔ و صیاد

بپاے درخت آمدہ دام باز کشید و دانہ چند بر بالای آن پاشیدہ

در کمینگاہ نشست۔ ساعتی بر آمد فوجی کبوتران در رسیدند۔ و سر دار

ایشان کبوترے بود کہ اورا مطوّقہ گفتندے با ذہنی روشن و زیرکی تمام و فہمی کامل و حدسی قوی و این کبوتران بمتابعت او مباہات نمودندے و بطاعت و ملازمتِ او افتخار کردندے و روزگار در خدمتِ او کہ سرمایۂ صلاح و پیرایۂ فوز و فلاح بود بسر بردندے چندانکہ چشمِ کبوتران بر دانہ افتاد آتشِ گرسنگی شعلہ زدن گرفتہ عنانِ اختیار از کفِ اقتدارِ شان بیرون برد۔ مطوّقہ از روی شفقتی کہ مہتران را بر کہتران لازم است۔ ایشانرا بجانبِ تامّل و تانّی میل داد و گفت

فرد

زراهِ حرص بتعجیل سوی دانہ مرو — بہوش باش کہ دامیست زیرِ ہر دانہ

جواب دادند کہ اے مہتر کارِ ما باضطرار رسیدہ و ہم بغایت اضطراب انجامیدہ۔ با حوصلۂ تہی از دانہ و دلی پُر از اندیشہ مجالِ استماعِ نصیحت و محلِ ملاحظۂ عاقبت نیست۔ و بزرگان گفتہ اند۔ بیت

گرسنہ بر بلا دلیر بود — زان کہ از عمرِ خویش سیر بود

مطوّقہ دانست کہ آن حریصان دانہ جوے را بکمندِ موعظت مقید نتوان ساخت و برسنِ ملامت از چاہِ غفلت و جہالت بر نتوان کشید۔

بیت

ہر کہ در بندگے حرص افتاد — مشکل از بندِ او شود آزاد

خواست تا از ایشان کناره کرده بگوشه بیرون رود- قائدِ قضا گردنِ او را بزنجیرِ تقدیر بربسته جانبِ دام کشید + مصرعه

ای بی بصر من میروم او میکشد قلّاب را + القصه مجموع آن کبوتران یکبار احتیاط را بر طرف نهاده فرود آمدند- دانه چیدن همان بود و در دام صیاد افتادن همان- مطوقه فریاد برکشید- نه با شما گفتم که عاقبتِ شتاب کاری ناستوده است و بی تامل در کارها شروع کردن ناپسندیده- فرد

طریقِ عشق پر آشوب و آفتست ایدل + بیفتد آنکه درین راه باشتاب رود

حیرت و خجالت بر کبوتران مستولی شده دم درکشیدند- و صیاد از کمین گاه بیرون آمده باشادی تمام دوان شد- تا ایشان را در قیدِ ضبط و ربط آورده بمنزلِ خود مراجعت نماید- کبوتران را که چشم بر صیاد افتاد باضطراب درآمدند و هر یک از ایشان در خلاصِ خود کوشیده پر و بال میزدند- مطوقه گفت ای یاران شما هر یک در نجاتِ خود سعی می نمائید و از خلاصی دیگر همدمان تغافل می ورزید مصرعه

نه چنین باشد شرطِ یاران است + در مذهبِ محبت فتوی بر آن است

استخلاصِ یاران را از خلاصِ خود مهم تر دانند- چنانکه گویند وقتی که دو رفیق بایکدیگر در کشتی نشسته بودند ناگاه در نزدیکی ساحل آن کشتی

بشکست هر دو در آب افتادند - ملاحی از کنار دریا خود را در آب افگند
و عزم کرد که یکی از ایشان را بگیرد و هر کدام که میل کردے فریاد برآوردے
و گفتے - بیت

مرا بگذار و دست یار من گیر
که امی بیر اندرین گرداب تشویر

و اگر شما را قوت آن نیست که حیات یار را بر زندگانی خود ترجیح نمائید
و نجات او را از رستگاری خود بهتر شمرید - بارے همه بطریق معاونت
و موافقت قوی کنید تا باشد که ببرکت این وفاق و اتفاق دام
از جای برگرفته شود و ما همه رهائی یابیم - کبوتران فرمان بجای
آورده همه در قوت متفق شدند و بدان حیلت دام را برکنده سر خود
گرفتند - صیاد با وجود انفعال در پی ایشان می دوید و با امید آنکه آخر
درمانند و بیفتند - و زاغ در پی او دوید و خسته میرفت - زاغ با خود اندیشه کرد
که همراه ایشان باید رفت تا چنین صورتی عجیب از کتم عدم بعرصهٔ وجود آید
و من از مثل این واقعه ایمن نیستم - اولی آنکه برابر ایشان شتافته معلوم
کنم که عاقبت کار ایشان بچه انجامد - و آن تجربه را ذخیرهٔ روزگار خود
ساخته در وقت احتیاج بکار برم - فرد

ببر ز تجربهٔ روزگار بهره بگیر
که بهر دفع حوادث ترا بکار آید

زاغ در پی ایشان پرواز کرد - مطوقه با قوم خود دام را بر داشته

می‌پرید و صیاد حریص شوخ چشم دیده در ایشان گماشته راه می‌پیمود. مطوقه چون دید که هنوز صیاد در پی ایشانست و قوت طامعه در حرکت آمده او را بر آن میدارد که از پای ننشیند تا ایشان را بدست بیارد، روی بیاران کرد و گفت این ستیزه روی بجد تمام کمر بقصد ما بربسته است و در پی قتل ما نشسته و تا از چشم او ناپدید نشویم دل از ما برنگیرد و صواب آنست که بسوی آبادانی ها میل کنیم و بجانب باغها و درختها پرواز نماییم تا نظر او از ما منقطع شود و نومید خجلت زده باز گردد، کبوتران بر طبق اشارت او راه بتافتند و از جانب دشت و صحرا بطرف عمارات شتافتند، صیاد چون ایشان را ندید بحسرت تمام بازگردید، و زاغ همچنان میرفت تا کیفیت خلاصی ایشان معلوم کند و آنرا برای دفع همان واقعه و علاج همان حادثه ذخیره سازد تا بمضمون السعید من وعظ بغیره کار کرده باشد قطعه

عاقل آنست که در تجربهٔ نفع و ضرر — از حریفان دگر بهرهٔ خود بردارد
هرچه دانست کزان نفع رسد بستاند — وانچه از وی ضرری فهم کند بگذارد

کبوتران از غدر صیاد ایمن شده در وجه استخلاص خود بمطوقه رجوع نمودند و آن خردمند راست تدبیر بعد از تفکر و تدبر جواب داد که رای من چنان اقتضا میکند که بپای مساعدت دوستی یار وفادار ازین مهلکه روی

نجات نیست ۔ مصرعہ ۔ بی ہمرہے این راہ بسر نتوان برد
درین نزدیکی موشیست زیرک نام از دوستان من بزیادتی وفا
اختصاص یافتہ و در آئین مروت از سائر یاران وہواداران برسر آمدہ

بیت

رفیق مخلص ویار وفادار ۔ کہ دریارے ندارد جز وفا کار

ممکن کہ بمددگاری او ازین بند رہائی رو نماید وازین مخاطرہ خلاصی
دست دہد پس بویرانہ کہ مسکن موش دروی بود فرود آمدند و نزدیک
سوراخ او رفتہ حلقہ در ارادت بجنبانیدند ۔ صدای مطوقہ بگوش زیرک
رسید بیرون آمد وچون یار خود را بستہ بند بلا دید جوی خونابہ از چشمہ
چشم بر صفحہ رخسارہ روان ساخت وآہ درد آلود از جگر سوختہ باوج
سپہر کبود رسانید وگفت ۔ **مثنوی**

چہ حالست اینکہ می بینم چہ حالست ۔ درین حالت شکیبائی محالست
من ای یاران چسان فارغ نشینم ۔ چو یار خویش را دربند بینم

اے یار عزیز واے رفیق موافق بکدام حیلہ درین بند افتادی وبچہ
سبب بدین رنج گرفتار شدی ۔ مطوقہ جواب داد کہ انواع خیر وشر
واصناف نفع وضرر باحکام قضا وقدر بازبستہ اند ہرچہ کاتب ارادت
در دیوان ازل بقلم مشیت بر صفحات احوال مخلوقات کشیدہ لابد ہست

که در عرصهٔ وجود بجلوه آید واحتراز واجتناب از آن هیچ فائده ندهد. فرد

قلم بتلخی وشیرینی ای پسر رفتست — اگر ترش بنشینی قضا چه غم دارد

وهمرا قضای ربانی وتقدیر یزدانی درین ورطهٔ هلاک افگند ودانه را برمن ویاران من جلوه داد - وباآنکه ایشانرا از سبکی وشتاب زدگی منع میکردم وبر تهتک وترک احتیاط ملامت مینمودم دست تقدیر پردهٔ غفلت در پیش دیدهٔ بصیرت من نیز فرو گذاشت وعقل روشن رای وخرد دوربین مرا در حجاب تیرهٔ جهالت ونادانی باز داشت وجمله بیکبار در دست محنت وچنگ بلیت گرفتار شدیم - موش گفت ای عجب که چون تو زیرکی با اینهمه حزم ودوربینی با نازلهٔ قضا مقاومت نتواند کرد وتیر تقدیر را بسپر حیله وتدبیر رد نتواند ساخت - مطوقه گفت ای زیرک ازین سخن درگذر که کسانیکه بقوت وشوکت وعقل وبصارت از من بیش اند وبجاه ومال وفضل وکمال از من بیش با تقدیر ازلی نتوانند کوشید واز قضای لم یزلی سر نتوانند کشید - "لا رادّ لقضائه ولا معقب لحکمه" چون حاکم نافذ الامر قضا سلسلهٔ ارادت در جنباند ماهی را از قعر دریا بفضای هوا رساند ومرغ را از اوج هوا بحضیض زمین نشاند وهیچ آفریده را در امر قضا وقدر چارهٔ نیست جز تسلیم ورضا - مثنوی

گر شود ذرات عالم پیچ پیچ — با قضای ایزدی هیچ اند هیچ
چون قضا بیرون کند از چرخ سر — عاقلان گردند جمله کور و کر
ماهیان افتند از دریا برون — دام گیرد مرغ پران را زبون
این قضا با دیست سخت و تندخو — خلق چون خس عاجز اند و پیش او

و بباید دانست که دانا را در باب جریان فرمان قضا بر و همان حکم نادانست و رعیت حقیر در ورطهٔ تقدیر با سلطان عالمگیر یکسان۔

بیت

بزور و زر نشاید رد احکام قضا کردن — نمی‌زیبد کسی را در قضا چون و چرا کردن

زیرک گفت ای مطوقه دل خوش دار که هر لباسی که خیاط ارادت ایزدی بر بالای یکی از ملازمان عتبهٔ عبودیت می دوزد خواه گریبانش بگوی دولت آراسته و خواه دامنش بطراز محنت پیراسته بی شبهه محض عنایت و عین کرامتست غایتش آنکه بنده بتحقیقت آن حال دانا و بلطیفه که در ضمن آن اندراج یافته بینا نیست۔ و بینایان دل درین معنی گفته اند۔ فرد

بدرد و صاف ترا کار نیست دم درکش — که هرچه ساقی ما ریخت عین الطافست

وانچه ترا پیش آمده چون نیک درنگری صلاح حال دران بوده۔ و بزرگان گفته اند۔ نوش صفا بی نیش جفا نباشد و گل راحت بی خار

محنت نزوید مصرعه   بسا مراد که در ضمنِ نامرادیهاست
وچون زیرک این فصل فروخواند و بریدنِ بندها که مطوقه بدان بسته بود اشتغال نمود - مطوقه گفت ای دوستِ مهربان نخست بندِ یاران را بگشاے و خاطر از مهمِ ایشان جمع فرموده بجانبِ من گرای موش بدان سخن التفات نانموده بکارِ خود مشغول بود - مطوقه دیگر بار از روی مبالغه گفت که اے زیرک اگر رضای من طلبی و بحقوقِ دوستی قیام مینمائی شرط آنست که اول یارانِ مرا از بند رهائی دهی و بدین کرم طوقِ منت بر گردنِ جانِ من نهی - موش گفت این حدیث مکرر ساختی و مبالغه بحدِ افراط رساندی مگر ترا بنفسِ خود حاجت نیست و آنرا بر خود حقی نمی شناسی و از نکتهٔ "اِبدَأ بِنَفسِکَ" تغافل می نمائی - مطوقه گفت مرا ملامت نباید کرد که منشورِ پیشوائی این کبوتران بر نامِ من نوشته اند و بعهدالعهد احوالِ ایشان بر ذمهٔ اهتمامِ خود گرفته ام ایشانرا ازان روی که رعیتِ من اند بر من حقی ثابت هست و مرا ازین سبب که مهترِ ایشانم بر ایشان حقی لازم و بعدِ ما که ایشان از عهدهٔ حقِ من بیرون آمده اند و بمددگاری و معاونتِ ایشان از دستِ صیاد بجسته ام مرا نیز از حلقهٔ لوازمِ حق گزاری بیرون باید آمد و شرائطِ پیشوائی بادا باید رسانید - و هر پادشاه که آسایشِ خود طلبد و رعیت را

بستهٔ بندِ محنت بگذارد و بسی بر نیاید که مشربِ عشرتش تیره و دیده دولتش
خیره گردد - بیت

بیا سایه اندر دیارِ تو کس　　چو آسایشِ خویش خواهی و بس

موش گفت بادشاه درمیانِ رعیت بمثابهٔ جان است در جسد و بمثابهٔ
دل است در بدن پس ملاحظهٔ حالِ او اولی باشد چه اگر دل بصلاح است از
فسادِ اعضا چندان مضرتی نرسد و عیاذاً باللّٰه اگر دل بزیان آید سلامتیِ
اجزا هیچ سود ندارد - بیت

چاکران کم اگر شوند چه غم　　از سرِ شه مباد موئے کم

مطوقه گفت می ترسم که اگر گشادن عقدهای من آغاز کنی بعد ازین
ملول شوی - و یارانِ من در بند مانند و چون من بسته باشم هر چند
ملالِ تو بکمال رسیده باشد جانبِ من فرونخواهی گذاشت و از ضمیر
خود در اهمالِ نجاتِ من رخصت نخواهی یافت و نیز در هنگامِ بلا با یکدیگر
شرکت داشته ایم - در وقتِ خلاص و فراغت نیز موافقت نمودن
محض مروت خواهد بود - مثنوی

گر شمری یار کسے را شمار　　کو بود اندر غم و شادیت یار
دوست که در شادی و غم نیست دوست　　زو چه شوی شاد که غم خود هم اوست

موش گفت عادتِ اهلِ کرم ست این و عقیدهٔ اربابِ فتوت همین

وبدین خصلت ستوده و سیرت پسندیده اعتقاد خلائق بدوستی تو صافی تر گردد واعتماد رعایا بر کرم وجوانمردی تو بیفزاید - بیت

دوستی را چنین کسی باید — که ازو کار بسته بگشاید

پس زیرک بجدی تمام در غلبتی مالاکلام بندهای یاران را ببرید ودر آخر همه گردن مطوقه را از طوق بلا خلاص داد کبوتران او را وداع کرده ایمن ومطمئن باشیانهٔ خود باز گشتند وموش بسوراخ فرو شد - چون زاغ دستگیری موش وبریدن بندها مشاهده کرد بدوستی وهمدمی او رغبت نمود ومصادقت ومرافقت او غنیمت شگرف دانست وباخود گفت من از آن قصه که کبوتران را افتاد ایمن نتوانم بود - لاجرم از دوستی چنین کسی که در وقت بلا دستگیری نماید مستغنی نتوانم گشت - مثنوی

مشرق ومغرب همه پرهمدم است — لیک ازین گونه که میباید کم است
یار غرض جوی فراوان بود — هر که کشد بار تو یار آن بود

پس زاغ آهسته بدر سوراخ موش آمد وآواز داد - موش پرسید که کیست - گفت منم زاغ وباتو مهم ضروری در پیش دارم - زیرک موشی بود خردمند کافی گرم وسرد روزگار دیده نیک وبد ایام مشاهده کرده ودر آن موضع از جهت گریزگاه چندین سوراخ آماده ساخته واز هر یکی بدیگری راه بریده وچارهٔ حادثه ها را پیش از وقوع شناخته

وتیمارِ هر کاری بر حسبِ حکمت وفراخورِ مصلحت پرداخته - چون آوازِ زاغ شنید بر خود بپیچید وگفت ترا با من چه کار و مرا با تو چه نسبت - زاغ صورت حال از اول تا آخر باز راند واطلاع بر حسنِ عهد وفرطِ وفاداری در حقِ کبوتران باز نمود وگفت مرا کمالِ مروت وهواداری وجمالِ فتوت وحق گزاری تو معلوم شد و بدانستم که ثمرهٔ دوستی ونتیجهٔ محبت چگونه بدیشان رسید وببرکتِ مصادقت ومودتِ تو ازان ورطهٔ هایل خلاصی یافتند - همگی همت بر دوستی مقصور گردانیده ام وآمده ام تا شرطِ افتتاح

در مخالصت بجای آرم - بیت

داریم بسوی تو بسی دل نگرانی حالِ دلِ خود با تو بگفتیم وتو دانی

موش جواب داد که میانِ من وتو راهِ مصاحبت مسدود است وطریقِ

مواصلت ممنوع - فرد

ببازارِ تو سودی جز زیانِ جان نمی بینم که بُعدَ المَشرِقَین آمد میانِ ما درین سودا

بَرد آهنِ سرد کوبیدن وقدم در طلبِ چیزی که بدست آمدن آن بهمه وجه متعذر باشد منه - که جستن آنچه در حیزِ امکان نباشد مشابه کشتی بر خشکی راندن است واسپ بر روی دریا تاختن - وهر که در جست وجوی محال تکاپوی کند بر خود خندیده باشد وجهلِ خود بنظرِ اربابِ خرد جلوه داده - فرد

این دام بر قصدِ شکاری دگری کن کان صید که دیدی بکمندِ تو نیاید

زاغ گفت ازین سخن درگذر که ارباب کرم اهلِ احتیاج را محروم نگذارند و هر که روی بدرگاهِ صاحب دولتان آرد پشتِ دست بجبینِ نیاز او نزنند- و من از حوادثِ زمان پناه بدین بارگاه آورده ام و در وقائع دوران این آستانه ملجاے و ملاذِ خود ساخته بیت

جز آستانِ توام در جهان پناهی نیست
سرِ مرا بجز این در حواله گاهی نیست

حالا چون خاک همین سر کوی را ملازم گرفته ام و آبروی خود در ملازمت این حریم حرمت دانسته نه بجور روی می تابم و نه بجفا جانبی دیگر می شتابم

فرد

گر بشمشیرِ سیاست می نوازی حاکمی
ور بتشریفِ غلامی می پذیری بنده ام

موش گفت ای زاغ حیله را بگذار و دانهٔ فریب بر روی دامِ زرق میفگن که من طبیعتِ بنی نوعِ ترا نیکو می شناسم و چون تو جنسِ من نیستی از صحبتِ تو می هراسم- مصرعه روح را صحبتِ ناجنس عذابیست الیم
بهیچ صورت من بتو ایمن نیستم و هر که با کسی مصاحبت ورزد که برو ایمن نتواند بود بدو آن رسد که بدان کبک رسید- زاغ پرسید که چگونه بوده است آن

حکایت ۳ موش گفت آورده اند که کبکِ دری در دامنِ کوهی میخرامید و غلغلهٔ صدای قهقهه اش در گنبدِ سپهر می پیچید- قضارا

بازی شکاری در آن هوا میگذشت چون باصره اش خرامیدن کبک را مشاهده نمود و آواز خنده اش بر سامعهٔ او مرور فرمود دل باز بصحبت او مائل گشت و طرح مصاحبت او بر لوح خیال کشیدن گرفت با خود اندیشید که هیچکس را درین عالم از مصاحبی مناسب چاره نیست و از یار موافق و رفیق مهربان گزیر نه و در امثال آمده است که هرکه

بی یار بود پیوسته بیمار بود. بیت

کسی کاندر جهان یاری ندارد درخت عشرتش باری ندارد

و این کبک یاری خوش منظر خندان روی سبکروح شیرین زبان لطیف حرکاتست و دل در صحبت چنین رفیقی تازه و خرم گردد و سینه بصحبت

این نوع مصاحبی منشرح و بی غم بود. رباعی

یاری باید چگونه یاری باید یاری که گره ز کار من بگشاید
هرگه که جمال خویشتن بنماید ز آئینهٔ دل غبار غم بزداید

پس آهسته بجانب کبک مائل شد و کبک را نظر بروی افتاد حذر کنان خود در شکاف سنگی رسانید. باز از هوا در آمده پیش آن سوراخ نشسته صورت ماجرا باز نمود و گفت ای کبک پیش ازین از هنرهای تو غافل بوده‌ام و فضل و کمال تو بر من ظاهر نبود امروز بواسطهٔ قهقههٔ تو انبساطی در دل من پدید آمد و خرامیدن دلفریب تو مرا صید کرده. توقع میدارم

که من بعد از من ترسان و هراسان نباشی و بمصاحبت و مواصلت من میل نمائی که مقدمهٔ محبت نتیجهٔ منفعت میدهد و شجرهٔ وداد ثمرهٔ مراد می آرد۔ فرد

نخلی ست محبت که از و میوهٔ مقصود — هر چند کسی بیش خورد بیش برآرد

کبک آواز داد که ای قهرمان کامگار دست ازین بیچارهٔ محنت زده باز دار و یک کبک دیگری خورده انگار۔ فرد

من و دیدار تو هیهات چه فکریست خطا — من و وصل تو معاذ الله چه خیالیست محال

هرگاه که آب و آتش با یکدیگر انضمام پذیرند مصاحبت من و تو تصور توان کرد۔ و هر وقتیکه سایه و آفتاب باهم مجتمع شوند مرافقت من با تو خیال توان بست۔ مصرعه — زین فکر درگذر که بجائے نمیرسد

باز گفت اے عزیز با خود اندیشه کن که مرا غیر مهربانی چه برآن میدارد که با چون توئی بتلطف سخن باید گفت نه چنگال من نقصانی دارد که از صید امثال تو بازمانده باشم و نه در منقار من فتورے و قصوری واقع شده که از طعمهٔ خود عاجز آیم همین بیش نیست که داعیهٔ همدمی و مجالست و تمنای همنشینی و موانست تو مرا بر تحریک سلسلهٔ محبت تو میدارد۔ و ترا از صحبت من فواید بسیار متصورست اول آنکه چون ابنای جنس من بینند که ترا در ظلال بال حمایت خود پرورش میدهم دست تعدی

از دامنِ تو کوتاه ساخته بدیدهٔ حرمت در تو نگرند تو خوش بفراغتِ خاطر طوفِ کوه و صحرا مینمایی دیگر آنکه ترا آشیانهٔ خود رسانم تا بموضعِ رفیع و مسکنِ منیع برآمده از بنی نوعِ خود برفعتِ درجات ممتاز گردی و دیگر از طائفهٔ تو جفتی ملائم نیکوصورت که رغبتِ تو بمناکحتِ او صادق باشد بیارم تا با او دستِ معاشرت در آغوش آورده روزگار بمرادِ دل بگذرانی

بیت

نه از زمانه جفا و نه از سپهر ملال — امید حاصل و جامِ مرام مالامال

کبک گفت تو امیرِ مرغانی و عنانِ اختیارِ طیور بقبضهٔ اقتدارِ تست و من یکی از رعایا و خراجگزارانِ توام و مثلِ ما کسان از مذلت و منقصتی خالی نباشند در آن وقت که من بالتفاتِ تو مستظهر و باهتمامِ تو امیدوار باشم ممکن که صورتی از من صادر گردد که ملائمِ طبعِ شریف نباشد و سرپنجهٔ غضبِ خداوندی دمار از نهادِ من برآرد- همان به که با گوشهٔ خلوت درسازم و رایتِ ملازمتِ حکام که متضمنِ خطراتِ کلی ست برنیفرازم

بیت

تماشای رخِ خورشید حدِ خود نمی بینم — همان بهتر که چون سایه پسِ دیوار بنشینم

باز گفت ای برادر نشنیده و ندانسته که دیدهٔ دوستی از دیدنِ عیب نابینا است و هر زشتی که از دوست در وجود آید بغایت زیبا مینماید- بیت

زهرِ ترا دوست چه داند شکر   عیبِ ترا دوست چه بیند هنر

و من چون افعالِ ترا بدیدهٔ محبت مشاهده مینمایم و رقمِ اقوال و احوالِ ترا بر دفترِ مودت ثبت میفرمایم چگونه خطِ خطا در گفت و شنیدِ تو توانم کشید و بچه تاویل قول و فعلِ ترا عیب توانم کرد مصرعه

دیدهٔ دوست عیب بین نبود + کبک هر چند عذرهای پسندیده تقریر کرد باز جوابهای معقول و دلپذیر در مقابلهٔ آن باز راند - و در آخر بعهد و پیمان کبک را از سوراخ بیرون آورد و یکدیگر را کنار گرفته بار دیگر معاهدهٔ محبت را بسوگند موکد ساختند و باز او را برداشته باشیانهٔ خود آورد و با یکدیگر خوش بر آمده بعیش و طرب میگذرانیدند - چون دو سه روز برین حال بگذشت و کبک از جانبِ باز ایمن شد طریقِ گستاخی پیش گرفته سخنانِ دلیرانه گفتی و در میانِ مکالمه بی تقریب قهقهه زدے و باز بهمتِ عالی آنرا ناشنیده پنداشته از سرِ انتقام درگذشتی اما کینهٔ آن در سینهٔ وی جا گرفتی تا روزی باز را اندک ضعفی طاری شده بود چنانچه جهت طعمه حرکت نمیتوانست نمود همه روز در آشیانه بسر برد چون شب در آمد حوصله از غذائی که داشت تهی یافت آتشِ جوع بالا گرفته نفسِ سبعی را در حرکت آورد و کینه های کبک که بمرورِ زمان جمع شده بود باز را خشم آلود ساخت هر چند

ناصحِ خرد صورتِ عهد و پیمان بنظرِ وی در می آورد بگوشهٔ چشمِ قبول در آن نمی نگریست و برای شکستنِ عهد و خوردنِ کبک بهانه می جست کبک آثارِ غضب در بشرهٔ او مشاهده نموده و برای العین هلاکِ خود را آماده دیده آهی سرد از دلِ پر درد بر آورد و گفت - فرد

چو عاشق میشدم گفتم که بردم گوهرِ مقصود — چه دانستم که این دریا چه موجِ خونفشان دارد

دریغ که از اولِ حال نظر بپایانِ کار نیفگندم و با غیرِ جنسِ خود در پیوستم و موعظتِ بزرگان را مصرعه که از مصاحبِ ناجنس احتراز کنید فراموش کردم لاجرم امروز کشتیِ عمرم بگردابی در افتاده که ملاحِ تدبیر از خلاصِ آن عاجز است و رشتهٔ حیاتم بوجهی گسیخته که سر انگشتِ تفکر در پیوند آن متحیر - بیت

نه از رفیق وفا و نه از حیات امید — نه از سپهر بشارت نه از زمانه نوید

باخود این نوع سخنان میگفت و باز همچنان مخلبِ آزار کشاده و منقارِ خونخوار بزهرِ ستم آب داده بهانه جوئی پیش نهادِ کارِ خود ساخته بود چون کبک از روی احتیاط ملاحظه کرده شرطِ ادب مرعی میداشت باز هیچ بهانه که بدان قصدِ وی توان کرد نیافت آخر الامر بیطاقت شده از روی غضب کبک را گفته روا باشد که من در آفتاب باشم و تو در سایه بسر بری کبک گفت ای امیرِ جهانگیر حالا شب است و همه

عالم را سایهٔ ظلمت فرو گرفته شما از تاب کدام آفتاب بزحمت آمده‌اید و من در سایهٔ چه چیز استراحت دارم. باز گفت ای بی ادب مرا دروغگوی می سازی و سخن مرا رد میکنی سزای تو بدهم. گفتن همان بود و او را از هم بر دریدن و خوردن همان. فرد

دیدی آن قهقههٔ کبک خرامان حافظ که ز سرپنجهٔ شاهین قضا غافل بود

و این مثل برای آن آوردم تا بدانی که هر که با غیر جنس خود صحبت دارد با کسیکه از مضرت او ایمن نتوان بود روزگار گذارد مانند کبک دری جان نازنین در سر کار مرافقت کرده روز عمرش سپری گردد. و بهمین منوال من طعمهٔ توام و هرگز از طمع تو ایمن نتوانم زیست پس میان من و تو راه مجالست بچه تاویل کشاده گردد و اسباب موانست بچه حساب آماده شود. زاغ گفت ای زیرک بعقل خود رجوع کن و نیکو باز اندیش که مرا در ایذای تو چه فائده باشد و خوردن تو چه سیری آرد و در بقای ذات و حصول محبت تو هزار فائده مقررست و صد هزار منفعت متصور و نشود که من در طلب تو راه دور و دراز طی کرده باشم و تو روی از من بگردانی و دست رد بسینهٔ امید من باز نهی و با این سیرت نیکو و سریرت پاکیزه که تو داری نزیبد که حق غربت من ضائع ماند و غریبی از آستانهٔ تو نا امید باز گردد. فرد

تیمار غریبان سبب ذکر جمیل است   چونست که این قاعده در شهر شما نیست
و تن از مکارم اخلاق که از تو مشاهده کرده ام گمان نبرم که مرا از کرم خود محروم مطلق سازی و مشام رجای مرا برائحهٔ روح پرور ملاطفت معطر گردانی
ع از تو غریب کی بود رسم غریب پروری + موش گفت هیچ دشمنی آن مقدار اثر ندارد که عداوت ذاتی چه اگر میان دو تن عداوت عارضی پدید آید باندک وسیلهٔ رفع آن ممکن باشد و بچیزی سببی دفع آن میسر گردد - اما اگر در اصل دشمنی افتاده باشد و از هر دو جانب اثر آن در ضمیرها متمکن شده و با آن عداوت قدیمی خصومت مجدد نیز منضم گشته و سوابق مجادلت با لواحق منازعت اقتران یافته ارتفاع آن بهیچ وجه در دایرهٔ امکان داخل نیست و اندفاع آن بهمه حال از حیز قوت بشری خارجست و عدم آن بانعدام ذات هر دو باز بسته خواهد بود - مصرعه تا سر نرود خیالش از سر نرود + و حکما گفته اند که دشمنی ذاتی دو نوعست یکی آنکه ضرر بر جانب یکی از آن دو خصم منحصر نیست گاهی این از آن متضرر میشود و گاهی آن ازین متاذی میگردد چنانچه دشمنی پیل و شیر که ملاقات ایشان بمحاربت امکان ندارد - و اما چنان نیست که نصرت در یک جانب مقرر باشد و هزیمت بر یک طرف متصور بلکه در بعضی اوقات شیر ژیان ظفر یابد و در برخی از منه پیل دمان فیروز آید - و این نوع عداوت بدان مرتبه متاکد نیست که زخم او مرهم پذیر نباشد بجهت آنکه هر کرا نصرت

در جانبِ او وجود گیرد هر آئینه دلش تسلی خواهد بود - و نوع دوم آنکه همیشه مضرت در یک جانب بود و منفعت بر جانبی دیگر چون دشمنی موش و گربه و گرگ و گوسفند وجز آن که پیوسته مشقت بر یکطرف منحصرست و راحت طرفی دیگر را لازم واین عداوت بمثابه تاکید یافته که نه گردشِ چرخ آنرا تغییر تواند داد و نه اختلافِ زمان عقدهٔ آنرا تواند کشاد - و جائیکه قصدِ جان از یک جانب معلوم شد بی آنکه از جانبی دیگر آنرا در ماضی سابقه بوده باشد یا در مستقبل ضررے صورت نه بندد - آنجا مصالحه بچه نوع ممکن باشد و ملاقات چه گونه دست دهد

رباعی

آن لحظه که روز و شب بهم پیوندند   یا رشتهٔ مهر و سایه بر هم بندند
من با تو نشینم و دران حالت نیز   اربابِ خرد تمام بر من خندند

زاغ گفت بحمد الله که عداوتِ من با تو در اصلِ فطرت نبوده و اگر ابنای جنسِ مرا با تو دشمنی عارضیست آئینهٔ دلِ من باری از غبارِ مخالفت مبراست و مرآتِ خاطر بانعکاسِ اشعهٔ مهر و محبت مهیا و هر آئینه چون قاعدهٔ من القلب الی القلب روزنه مقررست امید دارم که دلِ بیغل آن یارِ عزیز بر صدقِ خلوصِ من اقامتِ شهادت نماید - ع تو مپندار که دلبر ز دلت آگه نیست +
موش گفت مبالغه از حد میگذرانی و مرا بدوستی تکلیف مینمائی و اگر دران تکلفی کنم و تو نیز خود را پیرایهٔ آن داری ممکن که باندک سببی سررشتهٔ محبت گسسته

خود بهمان عادتِ اصلی و عداوتِ جبلی بازگردی چنانچه آب هرچند مدتی مدید در موضعی بماند و رائحه و طعمِ آن متغیر گردد هنوز خاصیتِ او باقی باشد چون بر آتش ریزند از کشتنِ آن عاجز نیاید و مصاحبتِ دشمن چون ممارستِ مارِ افعی اعتماد را نشاید و موانست با اعدا چون مخالطت با پلنگ تیز چنگ بآزمایشی نیرزد و حکما گفته اند بقولِ دشمن فریفته نباید شد اگرچه دعوی مودت کند و بسخنِ او غره نباید گشت هرچند در اسبابِ مخالصت مبالغه نماید - بیت

امیدِ دوستی نتوان ز دشمنانِ کهن　　چنان بود که طلب کردنِ گل از گلخن

و هر که بدشمن اعتماد کرده بترّهاتِ او مغرور گردد و افسون و افسانهٔ او را بگوشِ رضا استماع کند او را همان پیش آید که آن شترسوار را پیش آمد زاغ پرسید که چه گونه بوده است آن - حکایت موش گفت آورده اند که شترسواری در اثنای سفر بموضعی رسید که آنجا کاروانیان آتش کرده بودند و بعد از رفتنِ ایشان مروحهٔ بادِ آن آتش را تحریک داده و در مقامِ اشتعال آورده بود شررها از دو جسته بر هر طرف از اطرافِ بیابان در هیزمها افتاده و در هر گوشهٔ صحرا لاله زاری پدید آمده و در میانِ آن آتشهای عظیم افعی بزرگ مانده و در مانده بهیچ جانب راه نمی یافت و از هیچ سو روی خلاصی نداشت نزدیک بود که چون ماهی بر تابه بریان شود و چون کبک کباب بر سرِ آتش از دیدهٔ زهر بار خون چکان گردد - چون آن سوار را بدید استغاثه نموده گفت - بیت

چه شود گر بکرم مرحمتی فرمائی   گره از کار فروبسته ما بکشائی

سوار مردی بود خداترس و مهربان چون زاری مار بشنید و اضطراب و بیچارگی او دید با خود اندیشه کرد که اگرچه مار دشمن آدمیان است اما حالا درمانده و حیرانست هیچ به از آن نیست که بروی شفقت ورزم و تخم احسان که جز سعادت دنیا و کرامت آخرت بر ندهد در زمین عمل بکارم. پس توبره که داشت بر سر نیزه تعبیه کرده آنجا فرستاد و مار غنیمت دانسته در توبره رفت و سوار آنرا خیری پنداشته وی را از میان آتش برآورد پس سر توبره برگشاد- و مار را گفت برو هرکجا خواهی و شکرانهٔ آنکه ازین بلا خلاص یافتی گوشهٔ گیر و بیش ازین بمقام آزار مردم مباش که آزارندهٔ خلق در دنیا بدنام ست و در آخرت دشمن کام بیت

بترس از خدا و میازار کس   ره رستگاری همین است و بس

مار گفت ای جوان ازین سخن درگذر که من ترا و شترت را تا زخمی نزنم نروم سوار گفت نه من با تو نیکوئی کرده ام و ترا از میان آتش بیرون آورده جزای من این و سزای من چنین ست- فرد

از جانب من طرح وفاداری بود   از پیش تو آئین جفاکاری چیست

مار گفت آری تو نیکو کردی اما در غیر محل واقع شد و شفقت ورزیدی ولی با غیر مستحق وجود گرفت میدانی که من مظهر ضررم و از من بنسبت آدمیان نفعی متصور نیست پس چون در خلاصی من سعی کردی و با کسی که بدی می بایست

کردنیکوئی بجای آوردی هرآئینه در مکافات آن المی بتو باید رسانید چه نیکوئی

با بدان همان حکم بدی دارد با نیکوان قطعه

چنانچه در روش شرع و عقل ممنوع ست بدی به نسبت پاکان و نیکوان کردن
بجای دون صفتانی که مردم آزارند بهیچ وجه نیکوئی نمی توان کردن

و دیگر آنکه بنص بعضکم لبعض عدو میان ما و شما عداوت قدیمی در میانست و عاقبت اندیشی اقتضای آن میکند که دشمن را سر کوفته دارند و بحکم اقتلوا الاسودین دفع مار بر شما لازم ست و فرمان آنکه بسلامت مار را رها کنند. تو درین ماده ترک شرع و حزم گرفتی و رحم پیش آوردی و من هرآئینه ترا زخم زنم تا دیگران را تجربه باشد. سوار گفت ای مار انصاف در میان آر که در مکافات نیکی بدی کردن در کدام مذهب درست باشد و صفای منفعت را بکدورت مضرت پاداش دادن بچه طریق راست آید. مار گفت عادت شما آدمیان چنان است و من هم بفتوای شما عمل میکنم و آنچه در بازار مکافات از شما خریده ام بشما میفروشم ع

یک لحظه بخر آنچه فروشی همه سال ٭

هر چند جوان مبالغه کرد بجائی نرسید. مار میگفت که زود ترا اختیار کن که نخست ترا زخم زنم یا ابتدا از شتر کنم. جوان گفت ازین خیال بگذر که در مکافات نیکی بدی یمن ندارد. مار جواب داد که این شیوهٔ آدمیان ست و من هم بطریق آدمیان سلوک میکنم. سوار این مدعا را انکار کرد و گفت اگر به بینه ثابت گردانی و بر وفق دعوی خود گواه بگذرانی که بدین نوع مکافات

کردن عادتِ آدمیانست من زخم ترا بجان خریداری نمایم و بهلاکتِ خود راضی گردم. مار نگاه کرد از دور گاومیشی دید که در صحرا میچرید گفت بیا تا تحقیق این صورت از وی بپرسیم پس مار و شترسوار هر دو نزدیک گاومیش آمدند. مار زبان بگشاد که ای گاومیش جزای نیکی چیست. گفت اگر بمذهبِ آدمیان می پرسی سزای نیکی بدی ست اینک من مدتی نزدیکِ یکی از ایشان بودم هر سال بچه زادمی و خانهٔ وی از شیر و روغن پر ساختمی بنای کدخدائی و اساسِ معیشتِ او بر من بود چون پیر شدم و از زادن باز ماندم ترکِ تعهدِ من گرفت و مرا از خانه بیرون کرده سر بصحرا داد بعد از آنکه مدتی در صحرا چریدم و بی کار بمرادِ دل گردیدم اندک فربهی بر من ظاهر شد دیروز صاحبِ من اینجا گذر کرد و من بنظرِ او فربه نمودم قصابی آورد و مرا بوی فروخت و امروز مرا بدار السلخ میبرند و داعیهٔ کشتنِ من دارند اینک مکافاتِ آن همه نیکوئی که تقریر کردم این بود ع حالِ من اینست یاران با که گویم حالِ خود. مار گفت اینک شنیدی زخم را زود تر آماده باش. شترسوار گفت در شریعت بیک گواه حکم نکنند. گواهی دیگر بگذران و هرچه خواهی بجا آر. مار در نگریست درختی بنظرِ وی در آمد گفت بیا تا از آن درخت پرسیم. پس باتفاق بپای درخت آمدند. مار از وی پرسید که مکافاتِ نیکی چه باشد. گفت بمذهبِ آدمیان جزای نیکی بدی باشد و پاداشِ منفعت مضرت و دلیل برین آنکه من درختی ام

درین بیابان رسته و خدمت آینده و رونده را بر یک پای ایستاده چون آدمی زاد گرما زده و مانده از بیابان برآید ساعتی در سایهٔ من بیاساید و زمانی استراحتی فرماید آنگاه چون دیده بگشاید گوید فلان شاخ دستهٔ تبر را لائق ست و فلان وصله برای بیل مناسب و موافق از تنهٔ او چندین تختهٔ خوب توان برید و از آن چند در زیبا توان ساخت و اگر اره یا تبر داشتندی از شاخ و تنهٔ من آنچه ایشان را خوش آید ببرندی و میبرند و با آنکه از من راحت یافته اند این همه محنت بمن می پسندند - فرد

من در اندیشه که چون بر سر او سایه کنم / او در آن غم که چسان برکندم از بنیاد

مار گفت اینک دو گواه گذرانیده شد - اکنون تن در ده که ترا زخم زنم - مرد گفت جان بغایت عزیز است و تا مقدور در دل از متاع زندگانی برکندن دشوار اگر یک تن دیگر درین قضیه گواهی دهد هیچ مضائقه بدین بلا تن در داده بقضای حق راضی شوم - و از عجائب اتفاقات این بود که روباهی نزدیک استاده در حال ایشان نظاره میکرد و مقالات ایشان را بگوش هوش استماع می نمود - مار گفت اینک از آن روباه بپرس تا چه جواب میگوید پیش از آنکه سوال از وی کنند روباه بانگ بر مرد زد که نمیدانی مکافات نیکی بدی باشد تو در حق این مار چه نیکوئی کرده که مستحق پاداش عقوبت شده چو آن صورت حال باز راند - روباه گفت تو مردی عاقل می نمائی سخن خلاف

چرا میگوئی بیت

نزد عاقل کی روا باشد سخنهای خطا گفتن نزیبد مرد دانا را خلاف ماجرا گفتن

مار گفت راست میگوید و اینک توبره که مرا بدان از آتش بیرون آورده بر فتراک بسته دارد - روباه بر آشفت که چگونه این سخن باور توان کرد که ماری بدین بزرگی در توبره بدین خردی گنجد - مار گفت اگر تصدیق نمیکنی باز درین توبره روم تا معاینه بینی روباه گفت اگر این صورت برای العین مشاهده کنم و صدق این مقالات مرا معلوم شود آن هنگام میان شما حکمی کنم که از راستی در نگذرد و ریا و غرض را درو دخل نباشد - مرد سر توبره بگشاد و مار بسخن روباه مغرور شده در توبره در شد - روباه گفت ای جوان چون دشمن را در بند یافتی امانش مده - فرد

دشمن چو بدست آمد و مغلوب تو شد حکم خرد آنست امانش ندهی

مرد سر توبره ببست و بر زمین میزد تا مار کشته شد و شر شر او منقطع گشته خلایق از ضرر او ایمن شدند - ع آن چنان بد بزندگانی کشته به +

و فایده این حکایت آنست که خردمند باید که طریق حزم فرو نگذارد و بزاری خصم مغرور نگردد و بهیچ وجه برو اعتماد ننماید تا ببلای او در نماند + رباعی

هر کس که بقول خصم مغرور شود شمع خردش تیره و بی نور شود
دشمن دانی در چه محل گردد دوست آن وقت که تیرگی ز شب دور شود

زاغ گفت این سخنان را که از محض حکمت ادا کردی شنودم و بدین جواهر

روشن که از معدنِ خرد بیرون آوردی دیدهٔ ضمیر منور گردانیدم و بکرم و فتوت و مردی و مروتِ تو آن لائق تر که از سرِ مضائقه و مبالغه درگذری و سخنِ مرا باور داشته طریقِ مواصلت مفتوح سازی و حکما گفته اند در کریمان گریزید و از لئیمان پرهیزید که کریم بیک ساعت آشنائی انواعِ شفقت و دلجوئے واجب دارد و از بیگانگی بر طرف شده دوستی و مرافقت را بغایت یگانگی رساند و لئیم حقِ صحبت قدیم نشناخته صد ساله یاری بطرفة العین محو گرداند و از ینجاست که آزادگان با مردمان زود دوست گردند و دیر دشمن شوند چون کوزهٔ زرین که دیر شکند و زود بصلاح آید و سفلگان دیر دوست شوند و زود بنای دوستی ایشان منهدم گردد چون کوزهٔ سفالین که زود شکند و بهیچ روی مرمت نپذیرد و چه زیبا گفته اند — **مثنوی**

دوستے باید از آن گونه جست   کان ابدالدهر بماند درست
خانه که اساسش بود از خشتِ خام   پست شود از دو سه باران تمام

و من از انجمله ام که دوستی من اعتماد را شاید و با اینهمه بهمنشینی تو محتاج ام و این درگاه را ملازم گرفته بهیچ باب باز نگردم و البته طعام و شراب نچشم و آرام نگیرم تا مرا بصحبتِ خود عزیز نگردانی — **فرد**

داین چنین نگاری ز کف آسان ندهم   که بجستجوی بسیار بدست آمده

موش گفت موالاتِ ترا بجان خریدارم و اینهمه دفع از برای آن بود که اگر

عذری اندیشی مرا نیز دیگِ خرد عذری باشد و تو هم نگوئی که دوستی سست عنان و نرم شانه یافتم والا از اولِ مکالمه بار دوستی ترا در دلِ خود می یابم و میلِ خاطر بصحبتِ تو زیاده از حد می بینم — مثنوی

چون درین دل برقِ مهرِ دوست جست   اندران دل دوستی میدان که هست
هیچ عاشق خود نباشد وصل جو   گر نه معشوقش بود جویای او

پس بیرون آمد و در پیشِ سوراخ بایستاد۔ زاغ گفت چه مانع ست ازانکه پیشتر آئی و بدیدارِ من موانستی طلبی مگر هنوز خلجانی در خاطر می یابی و دغدغه در دل مشاهده می نمائی۔ موش گفت هرگاه که کسی با دوستِ خود بجان مضایقه نکند و نفسِ عزیزِ خود را فدای یار نماید او را محبِ صادق و برادرِ موافق توان گفت و اگر همین در مصالح کارهای دنیوی ملاطفتی فرماید و بمالی که دارد مواسات فرو نگذارد و دوستی باشد متوسط الحال و مائل بجانبِ اعتدال و گفته اند که با دوست برای مراعاتِ وقت و مصلحتِ زمان بمال و جاه در میانست مانندِ صیادیست که دانه برای سودِ خویش پراگنده سازد نه برای سیری مرغ و چون این دوستی بغرضها آمیخته است ممکن که سر انجامِ آن بعداوت کشد — بیت

هر نفسی کان بغرض آمیز شد   دوستی دشمنی انگیز شد

و آنکه در راهِ دوستی جان فدا کند و از سرِ هستیِ خود برخیزد یاریست که

بذل ندارد و درجهٔ آنکه جان بذل کند در مقام محبت عالی‌تر از آنست که مال در بازد ع اَلْجُودُ بِالنَّفْسِ غَایَةُ الْجُودِ + بیت

هست جوانمرد درم صد هزار کار چو با جان فتد آنجاست کار

و پوشیده نماند که در قبول موالات تو و کشودن راه ملاقات تو مرا خطر جانست و با اینهمه در طریق مودت کار بدینجا رسیده که ع گر رسد کار بجان از سر جان برخیزم و اگر بدگمانی صورت بستی هرگز این رغبت نیفتادی و از گوشهٔ کاشانه بیرون نیامدمی و من بدوستی تو واثق گشته‌ام و صدق تو در طلب مصاحبت من از حد شک و شبهه در گذشته و از جانب من نیز باضعاف و آلاف آن خلوص و خصوصیت واقعست اما ترا یارانند که طبع ایشان در مخالفت من خلاف طبع تست و رای ایشان در مخالصت من موافق رای تو نیست ترسم که کسی از ایشان مرا ببیند و قصدی اندیشد - زاغ گفت میان من و یاران شرطیست که با دوست من دوست باشند و دشمنان مرا دشمن دارند - موش گفت هر آئینه هر که با دوست دشمن محبت ورزد و با دشمن دوست در آمیزد اورا در عدد اعدا داشتن لائق‌تر باشد بیت

روی دل از دو طائفه برتافتن نکوست از دوستان دشمن و از دشمنان دوست

و ازینجاست که حکما گفته اند دوستان سه گروه اند - دوستان خالص و دوست دوست و دشمن دشمن - و دشمنان نیز سه فرقه اند - دشمن ظاهر و دشمن دوست

و دوستِ دشمن ـ فرد

از دشمنِ خود چرا نترسم — کز دشمنِ یار دید یارِ دشمن

زاغ گفت مضمونِ سخنِ تو دانستم و امروز بحمد الله اسبابِ مودت و قواعدِ محبت میانِ من و تو چنان تاکیدی یافته و استحکامی پذیرفته که من یارِ خود آن را دانم که یارِ تو باشد و دوستِ خود کسی را شناسم که در طلبِ رضای تو کوشد و هر که بتو پیوندد پیوستنِ من بوی واجبست اگرچه همه اغیار باشد و هر که از تو برد بریدنِ من از وی لازمست اگرچه همه خویش و تبار بود ـ فرد

بر رخِ هر کس که نیست داغِ غلامیِ یار — گر پدرِ من بود دشمن و اغیارم اوست

و عزیمتِ من در خلوصِ محبت و نیتِ من در صدقِ مودت چنانست که اگر از چشم و زبان که دیده بانِ تن و ترجمانِ دل اند خلافِ تو دریابم بیک اشارت هر دو را از ساحلِ وجود بگردابِ عدم افگنم ـ بیت

عضوی ز تو گر دوست شود با دشمن — دشمن دو شمر تیغ دو کش زخم دو زن

موش از استماعِ این سخن قوی دل گشته پیشتر آمد و زاغ را گرم بپرسید و یکدیگر را کنار گرفته بساطِ نشاط بگستردند ـ ع میان بند پی عشرت که یار اندر کنار آمد * چون روزی چند برین حال بگذشت و موش بدان مقدار که مقدورِ او بود مراسمِ ضیافت و شرائطِ مهمانداری بجای آورد و گفت ای برادر اگر هم اینجا رختِ اقامت بسازی و اهل و فرزندان را بدین منزل نقل کنی

غایت نیکیست باشد وقتی که از نعمتِ ملاقاتِ تو بر جان دارم متضاعف شود چه این بقعه که مسکنِ یاد رو واقع شده موضع تازه و مقامِ دلکشاست - زاغ گفت در خوبی این موضع و بسیاری فضا و لطافتِ هوای او سخنی نیست لیکن بشارع عام نزدیکست و براهِ جاده متصل پیوسته از آمد و شدِ راهگذریان توقعِ آسیبی و از هجومِ مسافران انتظارِ مکروهی واقع خواهد بود و فلان جای مرغزاریست از غایت صفا چون روضهٔ حور پر نور و از صفائی هوا چون باغ ارم محلِ بهجت و سرور - مثنوی

سبزها نو دمیده بر لبِ جوی　　بادِ صبح از شگوفه عنبر بوی
زلفِ سنبل بحلقه‌های کمند　　کرده جعدِ بنفشه را در بند

سنگ پشتی از دوستانِ من در آنجا وطن دارد و طعمهٔ من در آن حوالی بسیار یافته میشود و فتنه بدان نواحی اندک میرسد - اگر رغبت نمائی باتفاق تو آنجا رویم و بقیة العمر در فراغت و رفاهیت روزگار گذرانیم - موش گفت - فرد

تا دامنِ کفن نکشم زیرِ پای خاک　　باور مکن که دست ز دامن بدارمت

هیچ آرزو با شرفِ مجاورتِ تو برابر نمیدانم و هیچ مراد از سعادتِ ملاقاتِ تو نیکوتر نمی‌شناسم هر جا که چون آفتاب میخرامی من چون سایه بر عقب می‌آیم و بر هر زمین که آستین فشان میگذری مانند دامن در پایت می‌افتم و تا گریبانِ حیات بچنگِ هادمِ اللذات نیفتاده دست ارادت از دامنِ صحبت باز نمیدارم فرد

دامن دولت جاوید وگریبان امید حیف باشد که بگیرند و دگر بگذارند

واین بقعه که اینجا ساکنم وطن اصلی من نیست بلکه بی اختیار بدینجا افتاده ام و قصهٔ من اگرچه درازست اما بر عجایب بسیار اشتمالت دارد وچندانکه قرارگاه مقرر گردد اگر خاطر عاطر میل نماید ـ ع اندکی باز گویم از بسیار ـ چو سخن برین ختم شد زاغ دم موش گرفته روی بمقصد نهاد وقضا را سنگ پشت بر حوالی چشمه که مستقر ایشان بود طوفی مینمود چون از دور سیاهی زاغ بدید ترس بر وی مستولی گشت و به آب فرو رفت زاغ موش را آهسته از هوا بر زمین نهاد و سنگ پشت را آواز داد سنگ پشت صدای آشنا شنیده از آب بر آمد و دیدار یار گرامی دیده خروش شادی بر آسمان رسانید ـ قطعه

یار غائب شده من بسلامت برسید بخت برگشتهٔ من با سر پیمان آمد
خستهٔ خار عنا چند توان بود آخر وقت شادیست کنون کان گل خندان آمد

پس یکدیگر را گرم پرسیدند و سنگ پشت استفسار نمود که درین مدت کجا بودی وحال برچه منوال گذشته زاغ قصهٔ خویش از وقت در دام افتادن کبوتران تا زمان استخلاص ایشان وتمنای مصاحبت موش وتاکید قواعد محبت با وی تا هنگام رسیدن بمسکن مالوف بتمامی باز گفت سنگ پشت بر کماهی قصه اطلاع یافته بدیدار موش بشاشتی هرچه تمامتر ظاهر کرد و گفت ـ بیت

بفال خیر رسیدی بدین خجسته مقام خوش آمدی وعلیک السلام والاکرام

حقا که سعادت بخت ما ترا بدین ناحیت کشید و قوت طالع ما کوکب جمال ترا از افق این نواحی طلوع داد موش گفت عذر این الطاف که مینمائی چگونه توان خواست و شکر التفاتی که میفرمائی بکدام زبان تقریر توان کرد - و من از تاب آفتاب حوادث پناه بسایهٔ مرحمت شما آورده ام و حصول دولت وصال را نهایت امانی و آمال شمرده بیت

این عنایات ازلی بود که ره پرسیدم — وین هدایت ابدی گشت که رویت دیدم

چون از رنج راه بر آسودند و دران مسکن که امن آباد بود از هجوم لشکر فتنه سالم و از غبار کدورت اغیار صافی آرام گرفتند - زاغ روی بزیرک آورده التماس نمود که اگر مصلحت بینی آن اخبار و حکایات که مرا وعده کردهٔ با سنگ پشت باز گوئی تا طرح موانست میان شما استحکام پذیرد و بمکالمت تو استراحتی هرچه تمامتر روی نماید - فرد

بکشا لب و زان حدیث شیرین — کام دل ما پر از شکر کن

موش آغاز سخن کرده با سنگ پشت گفت ای برادر منشای مولد من شهری بوده ست از دیار هند که آنرا نادوت گویند و من در آن شهر بزاویهٔ زاهدی حجره‌ای گرفته بودم و در گوشهٔ صومعهٔ او جهت خود کاشانه ساخته مونسی چند از اقسام من بودند رفیق و پیوند در خدمت و متابعت می افزودند مریدی صادق هر صباح برای زاهد سفرهٔ طعام آوردی زاهد قدری از ان در وظیفهٔ چاشت

بکار بردی باقی را برای شام ذخیره ساختی ومن مترصد آن می بودم که وی از خانه بیرون رفتی تا فی الحال خود را در سفره افگندمی وبکام دل لقمهٔ چند که بایستی بخوردمی وباقی بر موشان دیگر ایثار کردمی زاهد از برای دفع من حیلها انگیخت مفید نیفتاد وبقصد جان من چاره ها اندیشید سود نداد تا شبی مهمانی عزیز بمنزل زاهد نزول کرد چون مراسم سلام ولوازم طعام پرداختند ومائدهٔ پر فائدهٔ کلام گسترده شده زاهد ازوی خبر مولد ومقصد وباعث سفر وموجب انتقال می پرسید ومهمان مردی بود جهاندیده وتلخ وشیرین روزگار چشیده بیت

سفر کرده در بحر وبر سالها　　　شده مطلع بر بسی حالها

جواب زاهد بطریق صواب ادا میکرد وهرچه از عجائب امصار وغرائب بحر وبر بدیدهٔ شهود دیده ودر آمده بود بتقریر دلپذیر باز می نمود وزاهد در اثنای مکالمت راه هر ساعت دست بر هم میزد وغرض آنکه موشان از آواز دست او رمیده شوند مهمان ازان صورت که نشانهٔ بیحرمتی داشت منفعل گشته وبدان حرکت که از وظیفهٔ ادب دوری نمود خشمناک شده گفت ای زاهد درمیان سخن دست بر هم کوفتن گوینده را مسخره گرفتن باشد وصفت استهزا وسمت مسخرگی مناسب حال تو نمیدانم واز جادهٔ ادب بجانب هزل وبازی میلان نمودن موافق طور تو نمی بینم قطعه

باستهزا و سخریت مکن میل — که آن نه لائق آزادگان نیست
کسی کو هزل و بازی ساخت پیشه — ازو بی آبروتر در جهان نیست

زاهد گفت حاشا که هرگز خار هزل در دامن حال من آویخته باشد و غبار استهزا با هوای صفائی دل من آمیخته این حرکت که مشاهده میکنی جهت رمانیدن لشکر موشان است که بر مملکت سفره و خوان من مستولی شده اند و بر هر چه ذخیره نهم دست غارت و تاراج دراز کرده نه از هجوم ایشان نان در سفره می یابم و نه از تعرض ایشان خوردنی در خانه محفوظ می ماند- فرد

صد هیچو من بجد نتوانند منع کرد — آن لحظه که دست بیغما برآورند

مهمان پرسید که همه ایشان چیره و خیره اند یا بعضی بیشتر جرأت می نمایند زاهد گفت یکی از ایشان بمثابه دلیر است که روبرو چیزی از سفره می رباید و چشم بچشم در تاراج خوردنی خیرگی می نماید- مهمان گفت جرأت او را سببی خواهد بود و حکایت او همان مزاج دارد که آن مرد با زن میزبان مبالغه میکرد که آخر سببی هست که کنجد مقشر با غیر مقشر برابر میفروشی- زاهد گفت اگر صلاح ما باشد با ما بگوی که چگونه بوده است آن •

حکایت- مهمان گفت درین راه که می آمدم شبانگاهی بفلان ده رسیدم بخانه آشنائی نزول کردم و بعد از آن که طعام خورده شد و صحبت بآخر رسید از جهت من جامه خواب بگستردند و من بالای جامه خواب تکیه زده بودم اما

در خواب نمی رفتم - مرد میزبان نزدیک عیال خود رفت و میان من و ایشان زیاده از بوریائی حجاب نبود بدین جهت مفاوضت و مکالمت ایشان می شنیدم و گفت و شنودی که میرفت بتمام استماع میکردم - مرد گفت ای زن میخواهم که فردا طایفه را از اکابر ده میخوانم و ایشان را بروی این مهمان عزیز که تحفه ایست از عالم غیب رسیده بنشانم و ضیافتی فراخور حال خود ترتیب نمایم - زن گفت من ازین متعجبم که ترا چندان چیزی که بخرج عیال وفا کند در خانه موجود نیست و بر یکدرم که بسبزی و نمک توان خرید دسترس نداری و با چنین دستگاهی قوی و سرمایه بسیار اندیشهٔ مهمانداری در خاطر تو خطور میکند و خیال ضیافت ها بقاعده میپزی آخر امروز که قدرت جمع کردن داری جهت فردا ذخیره بنه و برای زن و فرزند چیزی که بعد از تو محتاج کسی نشوند باقی بگذار مرد گفت - فرد

نداشت چشم بصیرت که گرد کرد و نخورد   ببرد گوی سعادت که خرج کرد و بداد

اگر توفیق احسانی و مجال شفقتی اتفاق افتد بدان ندامت نباید خورد زیرا که فی الحقیقت ذخیرهٔ آخرت همان خواهد بود و هر که در دنیا ذخیره نهد بعاقبت وبال جان او خواهد شد که جمع مال و ادخار آن ناستوده است و عاقبت آن ناپسندیده

از بہارستان جامی

دیباچہ

چو مرغِ امرِ ذی بالی ز آغاز　　نہ از نیروی حمد آید بپرواز
بمقصد نارسیدہ پر بریزد　　فتد زینسان کہ دیگر بر نخیزد

ہزاران داستانِ حمد و ثنا از زبانِ مرغانِ بہارستانِ عشق و وفا کہ از منابرِ اغصانِ فضل و احسان بتحسینِ اصوات و طیبِ الحان علی الدوام خوانند و مسامعِ مجامعِ قدس و ناظرانِ مناظرِ انس علی امر الشہور والاعوام رسانند۔ قطعہ

صانعی را کہ گلستانِ سپہر　　باشد از گلشنِ صنعش ورقی
تا بود بہرِ ثنا خوانانش　　پر نثار از دُر و گوہر طبقی

جَلَّتْ عَظْمَۃُ جَلَالِہٖ وَعَمَّتْ کَلِمَۃُ کَمَالِہٖ ہزار سرو تحیت و درود از گلبنی عندلیبان بستانسرای کمال وجود کہ مطربانِ بزمِ شہود و مغنیانِ عشرتخانۂ وجد وجود آمد۔ قطعہ

بر گلِ روضهٔ ابلاغ که هست گلِ این باغ زد رویش ورقی
نیست زادِ چمن مرغان را بجز اوصافِ مجالسش سبقی

وَعَلَىٰ صَحْبِهِ وَآلِهِ الْمُقْتَبِسِينَ مِنْ مِشْكٰوةِ عُلُومِهِ وَاخْوَانِهِ امّا بعد نموده می آید که چون درین وقت دلپسند فرزند ارجمند ضیاء الدین یوسف عصمه الله عما یفضیه الی التلهف والتاسف بآموختن مقدمات کلامِ عرب واندوختنِ قواعد فنون ادب اشتغال نموده و پوشیده نماند که طفلانِ نورسیده و کودکان نادیده را از تعلیم اصطلاحاتی که مانوس طباع و مالوف سماع ایشان نیست بر دل وحشتی و بر خاطر غبارِ دهشتی می نشیند از برای تلطیف سر وتشحیذِ خاطرِ وی گاه گاهی کتاب گلستان متبرکهٔ شیخ نامدار واستاد بزرگوار مصلح الدین سعدی شیرازی رحمة الله تعالی علیه ورضی الله عنه مثنوی

نه گلستان که روضهٔ ز بهشت خار و خاشاکِ او عبیر سرشت
بابهایش بهشت را درها فیض ده قصه‌هاش کوثرها
نکته‌هایش نهفته در پرده رشکِ حورانِ ناز پرورده
دلکش اشعارِ او بلند اشجار از نمِ لطف تحتها الانهار

سطری چند خوانده میشد دران اثنا بخاطر آمد که تبرکاً للالفاظ الشریفة وتتبعاً للاشعار اللطیفة ورقی چند بدین منوال و جزوی چند بران اسلوب

پرداخته گردد تا حاضران را داستانی باشد و غائبان را ارمغانی و چون این مثنی بانجام رسید و این صورت باتمام انجامید. قطعه

باخرد گفتم چه سازم زیور این نوعروس
تا بچشم خوشتگارانش فزاید زیب و زین
گفت در های ثنای شهریار کامگار
نصرت دنیا معز الدین کهف الخافقین
اختر برج جلالت گوهر درج شرف
شمع بزم دودهٔ تیمور خان سلطان حسین
آسمان قدری که چون خاک ذرات جهان
باشد از چشم عنایت دیدن او فرض عین
وین زمان در ذمه جودش همه حاجات خلق
کم پسند جود او بر ذمه خود عار دین

أَعَزَّ اللّٰهُ تَعَالَى أَنْصَارَهُ وَضَاعَفَ اِقْتِدَارَهُ وَأَدَامَ أَوْلَادَهُ الْكِرَامَ تَحْتَ ظِلَالِ مُلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ وَأَيَّامَ كَافَّةِ الْأَنَامِ فِي كَنَفِ عَدْلِهِ وَإِحْسَانِهِ

قطعه

گلستان گرچه سعدی کرد زین پیش
بنام سعد بن زنگی تمامش
بهارستان من نام از کسی یافت
که شاید سعد بن زنگی غلامش

قطعه

گذری کن ببین بهارستان
تا ببینی درو گلستانها
در لطافت بهر گلستانی
رسته گلها دمیده ریحانها

و ترتیب این بهارستان بر هشت روضه اتفاق افتاده است هر روضهٔ ازین هشت مشتمل بر رنگ دیگر از شقایق و بوی دیگر از ریاحین نه شقایقش را از پایمال

غزان پژمردگی و نه ریاحینش را از دست بُرد برد افسردگی - قطعه

دمیده مرغزارش در جوانب　　شگفته لاله زارش در نواحی

ز شبنم لاله را خوی در بناگوش　　ز باران غنچه را می در صراحی

عُیُونُ الدَّمعِ مِن عَینِ الشَّوَاقِی　　کَنُثرُ الصَّحَابِ عَن ثَغرِ الاَقَاحِی

اشارت میکند نرگس که می نوش　　فَاِنَّ العَقدَ لِلوَلَّاتِ کَاسِحی

همی ترسم که از لطف اشارت　　کند بر هیز گار انرا مباحی

التماس از تماشائیان این ریاض که خالی از خار ملاحظهٔ اعتراض نخواهد شد مطالعهٔ اغراض آنکه چون بقدم اهتمام بر ایشان بگذرند و بنظر اعتبار در ینها بنگرند باغبان را که در تربیت شان خون جگر خورده است - و در تمنای آن جان شیرین بر لب آورده بدعائی یاد کنند و به ثنائی شاد گردانند - قطعه

هر کس ز نیکبختان زین تازه سر درختان　　در سایهٔ نشیند یا میوهٔ بچیند

آن به که پیش آرد آئین حق گزاری　　راه کرم سپارد رسم دعا گزیند

گوید که بنده جامی کین روضه ساخت یا رب　　همواره از خدایت و ز خود تهی نشیند

جز راه او نپوید جز وصل او نجوید

جز نام او نگوید جز روی او نبیند

از انشای ابوالفضل

نامهٔ حضرت شاهنشاهی بشرفای کرام مکه معظمه منوره صانها الله تعالی عن نوائب الانفس والآفاق

الحمد لله وکفی وسلام علی سید المجتبی المصطفی وعلی عباده الذین اصطفی سیما علی معشر الشرفاء الخلفاء چون همگی توجه اشرف اقدس مصروف بران است که طوایف انام از خواص و عوام و کافه برایا و سایر رعایا که ودایع بدایع حضرت منعم اند جلت نعمائه مرفه الحال و منشرح البال بوده در اداء مراسم عبادت و لوازم طاعت مواظبت نمایند و بوجهی من الوجوه دست تسلط و تعدی ابنای روزگار بحال خلق الله خصوصاً عجزه و فقراء دراز نگردد و خلایق بقدر میسور بوسیلهٔ جمیلهٔ ما از موائد نعم وافره که بعنایت الهی تقسیم آن مفوض بما شده محظوظ و متلذذ باشند سیما ساکنان آن خیر البلاد و متوطنان آن احسن البقاع علی الخصوص زمرهٔ منتسبان خاصهٔ آن موقف مقدس که محل ورود جنود ملائک و غایت مقصد و مقصود صدر نشینان متکئین فیها علی الارائک است مشمول فیوض ع

عواطف ما باشند بنا بر علی هذا قرار یافته که هر سال یکی از ملازمان درگاه خلائق پناه را که بمزید حسن ظن متصف بوده باشد میر حاج ساخته ادرارات و انعامات از نقود و اجناس بقدر تفاوت درجات و تناسب طبقات میفرستاده باشیم چون در سنهٔ تسع ثمانین و تسعمائه بعضی نمکحرامان قدم از جادهٔ اطاعت بیرون نهاده طریق بغی بیموده بودند و باعث تفرقهٔ خاطر عباد الله گشته بنا بر آن بجهت دفع و رفع فئهٔ باغیه و تخلیص عجزه از مکائد اشرار متوجه صوبهٔ ممالک پنجاب و کابل شده بودیم بتائیدات الهی و توفیقات نامتناهی با عساکر بسیار و اقبال بیشمار تا کابل سیر واقع شد. و روزی چند کابل مخیم سرادقات عز و جلال گشت. الحمد لله که تادیب و تنبیه مخالفان باحسن طریق کرده شد. و هر کس هر جا که بخبث باطن و قبح سریرت خود خیال فتنه کرده بود بکتم عدم رفت. مجدداً بمقتضای مراحم ذاتیه و مراسم جبلیه عفو جرائم محمد حکیم مرزا نموده کابل را باو عنایت فرمودیم بشرطیکه در احیای مراسم شریعت غرا مساعی جمیله نماید و در ترفیهٔ احوال عباد الله نهایت جد و جهد بجا آورد. و از انجا مراجعت فرموده دار الخلافة العالیه مستقر رایات ظفر آیات شد. و بواسطهٔ کدورت و شماتت این طائفهٔ باغیه در سال مذکور از ارسال خیرات و مبرات حرمان دست داد امید که من بعد قضای این معنی نشود. و دیگر مصحوب شیخ عبد النبی

و مخدوم الملک و حکیم الملک جدا جدا سوای مبلغی که در طومار مرقوم شده بود که بشرفای عظام و قضات کرام و بعضی مصارف شریفهٔ دیگر بمشارکت احدی بالستر والکتمان رسانند - باید که تفصیل آن مبلغ بکیفیتی که بمشار الیهم رسانیده باشند بمهر شرفا و قضات نویسانیده فرستند که ملاحظه نموده شود - و چون حکم شده بود که بعضی از اشیای غریبه و نفیسه که در نظر آید و مبلغ وفا نکند بعضی مبلغ معهود را صرف آن کرده ابتیاع خواهند نمود بنا برآن تعیین آن مبلغ نشده - دیگر چنان بمسامع علیا رسید که بعضی اشرار فجار بنسبت فضائل مآب کمالات اکتساب شیخ معین الدین محمد هاشمی شیرازی بمقتضای بغض و عداوت و حسد تهمتی کرده در مقام ایذا و اهانت مشار الیه شده بودند - و دران اثنا مذکور نموده بودند که در رساله که بنام نامی نامور شیخ ساخته فرستاده بود و بعضی سخنان که موافق شریعت اطهر و موافق ملت اظهر نبوده مندرج بود مخفی و محتجب نباشد که آن محض افترا و بهتان و عین کذب و طغیان بود نعوذ بالله من شرور انفسهم اصلاً و قطعاً از مشار الیه امری و حرفی که مخالف معقول و منقول بوده باشد بسمع اشرف اقدس نرسیده - و ازان باز که بعتبه بوسی مشرف شده بغیر از صلاح و تقوی و اتباع شریعت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله وسلم امری دیگر معلوم خاطر اقدس نشده باید که آن شرره فجره و حسدهٔ مرده را تنبیه و تادیب نمایند و مشار الیه را

از دستِ ظلم و ستم اہل فتنہ و فساد نجات بخشند و عجب از بعضی ناقصان کہ این افتراہای صریح کہ بلہ و صبیان تصدیق نمایند اصغا نمودہ در صددِ آزارِ این نوع مردم میشوند۔ باید کہ امثال این مردم را ازان الکنهٔ سرِ شقه بیرون آوردہ راہ ندہند و خاطرِ اشرفِ ما را متوجہ انتظامِ احوال ستودہ مآلِ خود دانستہ دران بقعۂ قدسیہ بادعیۂ ماثورہ اشتغال نمودہ تا ہنگام ملاقات حقائق احوال و سوانح ایام را می نوشتہ باشند کہ ہر آئینہ باعثِ مزیدِ توجہ عالی خواہد بود۔ والسلام۔

مفاوضۂ حضرتِ شاہنشاہی بدانایانِ فرنگ

سپاس بیقیاس نثارِ بارگاہ پادشاہِ حقیقی کہ مملکتش مصوَن از صدمۂ زوال است و سلطنتش مامون از لطمۂ انتقال۔ فضای بہج تماشے زمین و آسمان گوشۂ ایست از اقطاعِ ابداعِ او و بیدای ناپیدای لامکان قطعۂ ایست از جہانِ اختراعِ او۔ مدبری کہ انتظامِ عالم و نظام بنی آدم بدستیاری عقلِ پادشاہانِ عدالت پیشہ و پایمردی عدلِ شہریارانِ نصفت اندیشہ منوط و مربوط ساختہ۔ مقدّری کہ برابطۂ محبت و ضابطۂ مودّت و طنطنۂ ایتلاف و التیام و دبدبۂ امتزاج و استیناس در افرادِ کائنات و انواعِ مکونات انداختہ۔ و درود و نامحدود ہدیۂ ارواحِ طیبۂ معاشرِ انبیا و رسل علی نبینا علیہم الصلوٰۃ والسلام کہ سالکانِ اصوبِ

طرقِ دهادیان صلح مشتمل اند عموماً خصوصاً بادی بعد بر ضمائر ارباب بصائر که مقتبس از انوار ولایت و متجلی از اشعهٔ حکمت و درایت اند مخفی و محتجب نیست که درین عالمِ ناسوت که مرآتِ عالمِ لاهوت است هیچ چیزی بر محبت فائق نیست و هیچ امری چون مودت لائق نی چه مدارِ صلاحِ عالم و نظامِ کون را بر تودد و تألف نهاده اند و در هر دلی که آفتابِ محبت پرتو اندازد جهانِ جان و عالمِ روح و روان را از ظلمت بشری می پردازد - فکیف وقتی که در سلاطین که صلاحِ این طائفه صلاحِ عالم و عالمیان است متحقق شود بنائً علیٰ هذا همگی همت عالی نهمت بآن مصروفست که روابطِ محبت و وداد و ضوابطِ ارتباط و اتحاد میانِ عباد الله موکد و مشید باشد سیما در طائفهٔ علیا ملوک که بمزیدِ عنایتِ الٰهی بشرفِ اختصاص دارند خصوصاً بآن سلطنت مآب خلافت قباب موردِ تجلیاتِ معنوی محی مراسمِ عیسوی المستغنی عنِ التعریف والتوصیفِ که تفوقِ نسبت بوساطت همسایگی متحقق است و رعایت حقوقِ جوار و محبت بآن عمده سلاطینِ نامدار محقق و موکد و از اشرف مقتضیاتِ محبتِ جانی و اکمل موجباتِ مودتِ روحانی تألفِ صوری و تآنس ظاهری ست چون بواسطهٔ موانعِ عظمی و بواعثِ کبریٰ احرازِ مشاهدهٔ جسمانی در پردهٔ توقف میماند امری که خلفِ آن شرف تواند شد ارسالِ رسل و رسائل است که اربابِ فطنت و ذکا آنرا قائم مقام مکالمه و نائب مناب مجاوبه

میداشتند امید که علی التواتر والتوالی ابواب رسل و رسائل از جانبین مفتوح باشد و سوانح احوال و لطائفِ آمال از طرفین مبین و منشرح گردد و بر ضمیر منیر واضح خواهد بود که باتفاق جمیع ارباب ملل و نحل و اصحاب دین و دول نشاتین دینی و دنیوی و عالم صوری و معنوی مشخص و معین و مدلل و مبرهن است که نشار صوری دنیوی در برابر نشار معنوی اخروی چه قدر دارد و عقلای روزگار و کبرای هر دیار در تکمیلِ این حالتِ فانیهٔ ظاهریه چه قدر مساعی جمیله و دواعی جزیله باقدام میسر ساختند و خلاصهٔ اعمار و زبدهٔ اوقات را در استحصالِ مقاصد صوریه بچه طریق صرف می سازند و در مستلذات سریع الزوال و مشتهیات قریب الانتقال چگونه مضمحل و منهمک اند۔ الله تعالی ما را محض عنایت ازلی و هدایتِ لم یزلی خود با چندین مشاغل و عوائق و روابط و علائق ظاهری در طلبِ خود کرامت فرموده و با آنکه ممالکِ چندین سلاطینِ عالی مقدار را در حوزهٔ تصرفِ ما در آورده و بمقتضای عقل در انتظام و التیامِ این ممالک بر نهجیکه جمیع رعایا و کافهٔ برایا مرفه الحال و منشرح البال باشند سعی باید نمود و توجه بدین باید داشت۔ اما الحمد لله که استرضای الهی و شوق ما هو الحق سر همه مطالب و فاتحهٔ همه مآرب است و چون اکثر ابنای روزگار اسیر ربقهٔ تقلید اند هر که طریقهٔ آبا و اجداد و اقارب و معارف مشاهده نمایند بی آنکه تامل در دلائل و براهین نمایند آن کیش که

در اهل آن نشو و نما یافته اختیار میکنند و از شرف تحقیق که علت غائی ایجاد عقل است محروم میمانند بنا بر آن در اوقات طیبه با دانایان جمیع ادیان صحبت داشته از کلمات نفیسه و مقاصد عالیه هر کدام مستفید و مستفیض میشویم چون تباین السنه و تغایر لغات در میان انست لائق آنکه بارسال این طور کسی که آن مطالب عالیه باحسن عبارت خاطر نشان کند مسرور سازند و بسمع همایون رسیده که کتب سماوی مثل توریت و انجیل و زبور بزبان عربی و فارسی در آورده اند اگر آن کتب مترجم یا غیر آن که نفع آن عام و فائده آن تام باشد در ان ولایت بوده باشد فرستند و درینولا بجهت تاکید مراسم وداد و تشئید مبانی اتحاد سیادت مآب فضائل اکتساب صادق العقیدت والاخلاص سید مظفر را که بمزید التفات و عنایت سرفراز و مخصوص بوده فرستادیم سخنی چند بالمشافهه خواهد گفت اعتماد نمایند و همواره ابواب مکاتبات و مراسلات را مفتوح دارند والسلام علی من اتبع الهدی +

بشهر ربیع الاول سنه نهصد و نود نگاشته شد +

منتخب از روزنامهٔ سفر شاه ذیجاه ایران

روزنامهٔ سفر انگلستانست که بمیمنت و مبارکی بخواست خداوند تعالی و قادر بی‌همتا و بخشندهٔ مهربان بشرط سلامت مزاج می‌نویسیم از طهران الی انزلی را سابقاً در سیاحت گیلان تفصیل نوشته بودیم درینجا بشرح و تفصیل حاجت نیست - مگر خروج از دار الخلافه طهران را با وقایعیکه تا انزلی روی میدهد انشاء الله تعالی می‌نویسیم بعد از آن از روز جلوس در کشتی تفصیل همراهان در طی روزنامهٔ کشتی نوشته شد - بعون الله تعالی و حسن توفیقه -

روز شنبه بیست و یکم شهر صفر المظفر ۱۲۹۰ھ

از طهران بعزم سیاحت فرنگستان برخواستیم - حال یک سال تمام است که اخبار سفر فرنگستان شده است و چند روز هم بود که سینه درد و زکام شدیدی عارض شده و هیچ احوالم خوب نبود کسالت و ضعف بنیه بسر حد کمال بود بطوریکه هرگز خود را بآن کسالت ندیده بودم متوکلاً علی الله تعالی بیرون آمدیم - صدر اعظم و غیره بودند قدری

ایستاده رفتیم واز درِ کوچهٔ شمس العماره سوارِ کالسکه شدیم جمعیت
زیادی بود در داخل وخارجِ شهر در راه و بیراه راندیم بطرف اسب دوانی
امروز اسب دوانی هم هست رفتیم بالاخانه افواج وجمعیتِ زیادی
از مرد وزن حاضر شده بودند- نهار آوردند بیمیلی قدری صرف نمودیم
امیر آخور تیمور میرزا حسام الدوله حاجی آقا اسمعیل و سایر پیشخدمتها
بودند- امین حضور که چند روز بود که ناخوش بود امروز آمده بود- بعد
از نهار اسبها را دواندند- اسبهای مراد بیگ نایب که از اسبهای اصطبلِ
خاصه است چهار بیرق اول را برداشته- یک بیرق اول را هم اسب
وجیه الله میرزا برداشت- اسبِ اقبال مهدی قلیخان بیرق چهارم را
در دورهٔ آخر برداشت- بعد از اتمام اسب دوانی سفرای خارجه بجهتِ
وداع بحضور آمدند- صدر اعظم و سایرین هم بودند- بعد سوار کالسکه شده
بطرف قریهٔ کن راندیم- سراپرده های تازه که همه ترمه و زری وغیره
بود کنارِ رودخانه زده بودند- بعد از ساعتی مهدِ علیا بکن آمدند- والدهٔ
شاه را دیدم- ایشان دو شب در آنجا ماندند- باد شدیدی هم همه روز می آمد

روز سه شنبه بیست وچهارم

رفتیم بعمارت دولتی کن وهمان روز سوار شده بجهت شکار بماهورهای
حوالی کن رفتیم- نایب السلطنت در رکاب بود- از پیشخدمتان

اسدالله خان - حسین خان - محمد باقرخان - صنیع الدوله - دبیر الملک و بودند - میرشکار از شهر آمده و شکار پیدا کرده بود - قبل از نهار یک تکه دو ساله با چهارپاره زدم - الحمدلله خوش گذشت - با راحت بمنزل مراجعت کردم - بحمدالله مزاجم در نهایت صحت و سلامت است و کسالت بالمره رفع شد - حالا فصل آلوچه تازه هست یعنی خیلی کوچک است و هنوز خوردنی نشده - چغاله و شکوفه هم در شمرانات قریب باتمام است گل زرد و گل سرخ هم کم‌کم دیده میشود - مهدی قلیخان یک شب بشهر رفت با حالت ناخوش برگشت -

روز چهارشنبه بیست پنجم

در عمارت کن توقف شد امین الدوله غلام حسین خان محقق حکیم طولوزان وجیه الله میرزا از شهر آمده اند -

روز پنجشنبه بیست و ششم

رفتیم قوری چای نهار را آنجا صرف کردیم - آب زیادی می آمد عضدالملک عکاس باشی و سایر پیش خدمتان حاضر بودند - آفتاب گردان را در کرگی زده بودند بسیار هوا گرم بود - عصر مراجعت بمنزل شد - انیس الدوله از شهر آمد - تکسر مزاجی دارد

جمعه بیست و هفتم

صبح را درکن بودیم جمعیت زیادی از پیشخدمتان و غیره از شهر آمده بودند صدر اعظم هم آمده است امروز منیف آفندی ایلچی دولت عثمانی که تازه وارد شده است باید بحضور بیاید در همان یورت اولی چادر ترمه و غیره افراشته اند چهار ساعت و نیم بغروب مانده بچادر رفتیم صدر اعظم آمد معتمد الملک هم بود. نصرة الدوله. معتمد الدوله. اعتضاد السلطنه. علاء الدوله لطف الله میرزا در سلام خاص شمشیر نگاه داشته بودند. الحمدلله باد خوبی وزید ایلچی آمد دو نفر هم نایب سفارت همراه داشت. ناظم آفندی شارژدفر هم همراه او آمده بود مرخص شده بمملکت خود برود. منیف آفندی زبان فرانسه میداند بخصوص فارسی را خوب حرف میزند سناً متوسط است. آصف الدوله وارد شد.

شنبه بیست و هشتم

صبح سوار شده رفتیم به تنگهٔ سولقان دست چپ راه آبشار خوبی دارد بقدر یک سنگ آب جاری بود آفتاب گردان زدند آنجا ناهار خوردیم نایب السلطنه در رکاب بود از پیشخدمتان امین الدوله. ادیب الملک و غیره نیز بودند.

یکشنبه بیست و نهم

اشخاصیکه امروز از شهر آمده بودند خسرو میرزا. وقایع نگار. حسام الدوله

بترتیب فوج خاصه وزیر امور خارجه با حالت نقاهت شرفیاب بحضور شد ثقیف آفندی مجدداً امروز بحضور آمد جناب آقا سید اسمعیل مجتهد بهبهانی بدیدن آمده بودند - خازن الملک جواهر آلاتی که باید همراه برد آورده بود

سه‌شنبه غره شهر ربیع الاول

صبح اشخاصیکه از شهر آمده بودند از شاهزادگان وغیره همه بحضور آمدند امام جمعه آمده دعای سفر را خواندند - پسر امام جمعهٔ اصفهان هم آمده بود - پنج راس اسبیکه از عربستان بجهت اصطبل خاصه آورده بودند از سان بحضور گذرانیدند پس بجانب کرج حرکت کردیم در عرض راه صدر اعظم هم از شهر رسیده اخبار خوب از سیستان داشت عرض کرد - ذکاء الملک هم سوار اسب ورازترکمانی با صدر اعظم آمده بود - نائب السلطنه از نزدیکی کن مرخص شده بشهر معاودت نموده - از شاهزادگان که همراه بودند معتمد الدوله حسام السلطنه - عماد الدوله - نصرة الدوله بود - معتمد الدوله از قوری چای مرخص شده بشهر معاودت نمود - مسیو بگر وزیر مختار دولت روس که تا انزلی بایستی بیاید همراه بود چهار ساعت بغروب مانده وارد کرج شدیم منزل درشهارستان است - صنیع الدوله - عکاس باشی - غلام حسین خان از شهر آمده بودند - حکیم طولوزان هم امروز از شهر آمد - مهدی قلیخان امروز بشکار رفته بود - یک آهوی ماده شکار کرده است *

چهارشنبه دوم شهر ربیع الاول

از کوچ بقاسم آباد حرکت کردیم. پنج فرسنگ راه است. هوا گرم و گرد و خاک بسیار بود. معیر الممالک امروز مرخص شده بشهر رفت. حاجب الدوله الی المنزل در رکاب است. عضد الملک دیشب از شهر آمد. ناصر الملک هم از شهر آمده بود از اینجا مرخص شده بشهر معاودت نمود. قراولی اردو تا منزل با فوج دوم است. بیوک خان اقبال الملک از کن بشهر رجعت کرد

پنجشنبه سوم شهر ربیع الاول

صبح سوار اسب شده صدر اعظم و شاهزادگان و حسن علیخان وزیر فوائد و میرزا قهرمان امین لشکر و غیره هم ملتزم رکاب بودند. محمد تقی خان حاجب الدوله شصت راس اسب جهت اصطبل توپخانه از آذربایجان خریده بود. از سان حضور گذرانید. یک صد نفر سواره ملکی بسرکردگی حاجی آقا بیک از سان گذشتند. قدری از راه با صدر اعظم صحبت کنان راندیم بعد از آن بکالسکه نشسته رفتیم. منزل امروز کازران سنگ است. مسافت راه سه فرسنگ است. نهار را در منزل خوردیم. اردو را در چمن بسیار خوب با صفائی زده بودند. همه جا سبزه و مرغزار است. صارم اصلان که از شهر آمده بود دیده شد.

روز جمعه چهارم ربیع الاول

صبح سوار کالسکه شده بطرف عبدالله آباد روانه شدیم پنج فرسنگ راه است هوا گرم و گرد و خاک بسیار بود در آخر زراعت قشلاق نهار خوردیم قبل از نهار تفنگ دست گرفته در اطراف و حوالی گردش میکردم یک خرگوش و یک بلدرچین با یک قطعه زرد دره صید کردم امروز حکیم دیکسون و سیبوطوسون) نایب سفارتخانه انگلیس را دیدم که بفرنگستان می آیند میرزا عیسی وزیر دارالخلافه و معاون الملک مرخص شده بشهر رفتند میرزا موسی رئیس دفتر لشکر هم امروز مرخص شده بشهر رفتند

روز شنبه پنجم ربیع الاول

امروز روز ورود بقزوین است یعنی دکه هزار جریب که قریب بشهر است اردو زده اند پنج فرسنگ مسافت راه است از دهات خاک علی و غیره گذشتیم صبح که سوار شدم صدر اعظم وزیر مختار دولت روس را با گریل مترجم دوم کالسکه آورده قدری صحبت داشتیم سواره ایلات سی صد نفر ایستاده بودند صاحب دیوان که از آذربایجان آمده بود بحضور آمد محمد صادق خان قراباغی نایب اجودان همراه او بود بعد بعضی شاهزادگان متوقف قزوین مثل اسحق میرزا و سلطان سلیم میرزا و یعقوب میرزا و کلا قزوین و اعیان و اشراف و کلانتر و کدخدایان شهر و غیره متوسط ایلخانی حاکم قزوین دسته دسته بحضور آمده متفرق شدند نهار در بین راه

صرف شد بعد از نهار بادشدیدی می وزید این خلوت که عقب مانده بود بسچاپاری رسیده باردو ملحق شد. سوارهٔ ابوالجمعی اسدخان قراباغی که جزو غلام خانه هستند با صاحب دیوان از آذربایجان که بطهران رفته سال بدبند پسر اسدخان که سرکرده سواره است جوان خوبیست نزدیک بشهر سوار اسب شده با صدراعظم صحبت کنان وارد اردو شدیم صدراعظم مرخص شده بشهر رفت باد سخت سردی می آمد شب گذشته بسیار کم خوابیده بودم - امشب زودتر میل باستراحت کردم

روز یکشنبه ششم ربیع الاول

امروز منزل آقا بابا است صبح باران شدیدی می آمد و با اینکه مدتی باریده بود باز می بارید - این باران برای قزوین بسیار نافع است ایلخانی میرزا ابوتراب عموی میرزا بزرگ حکیم مرحوم را بحضور آورد خیلی معمر است. بعد سوار شده با صدراعظم صحبت کنان از کنار شهر گذشته افتادیم بجادهٔ آقا بابای - دبیرالملک از اینجا مرخص شد بشهر رفت هوای امروز برخلاف سایر روزها خوش بود نسیم ملایم خنکی می آید صحرا یکسر گل و سبزه است در باغات قزوین یک نوع گل زرد دیده شد بسیار خوب و مطبوع شبیه بگل زرد گفتم از ریشه و تخم آن بیاورند و در طهران بکارند نهار را در زیر دست قریهٔ محمود آباد شیخ الاسلام مرحوم صرف نمودیم - باد سردی می وزید

نهار در کالسکه خورده شد - از پیش خدمتان مشکوة الملک و غیره بودند - چهار ساعت بغروب مانده وارد منزل شدیم - باد بسیار سرد شدیدی می آمد - و شدت باد بطوری بود که کل تجیرها و چادرها را انداخت - تا صبح متصل می آمد و هیچ کس را قدرت بیرون رفتن نبود - و از شدت سرما همه افسرده و از کار مانده بودند -

روز دوشنبه هفتم ربیع الاول

باید بخرزان رفت ولی باد و سرما بطوری بود که هرگز در زمستانهای سخت بلکه در هیچ وقت دیده و شنیده نشده بود - دو فرسنگ از راه را سوار کالسکه شدیم - بعد چون راه کالسکه بد بود سوار اسب شده کالسکه را برگرداندند - صحرا امروز همه سبزه و گل بود - اما سرما بهیچ وجه نمی گذاشت کسی احساس چیزی کند - یا ملتفت خضرت و طراوت صحرا شود - با اینکه کلیجه سرداری خز پوشیده بودم از شدت سرما معلوم نبود که هیچ لباسی دارم زیر اکدوک خرزان دره بود که آب کمی می آمد - نهار آنجا صرف شد - باد قدری ساکت شده بود - عضد الملک امین حضور صنیع الدوله عکاس باشی - حکیم طولوزان محقق و غیره بودند - بعد از نهار از کتل مزبور بالا رفتیم - این کوه خرزان سنگ ندارد همه خاک نرم است و همه جا گل و سبزه و ریاحین اغلب جاها زراعت دیمی کاشته بودند - زراعت این

کوه را طائفهٔ غیاث وند مسکن‌اند- حسن علیخان جنرال که جزو همراهان است امروز وارد شد- با صدر اعظم صحبت کنان میرفتیم- بالای کوه ده بنظرم می‌آمد گمان کردم که خزران است بعد از تحقیق معلوم شد- اسمعیل خان غیاث وند سرکردهٔ سوار غیاثوند احداث و آباد کرده است- خوب جائی را آباد کرده که همه زراعت آن دیم است- از اسمعیل آباد یک فرسنگ و نیم راندیم تا بخزران رسیدیم- اعتضاد السلطنت نصرة الدوله نصرة الملک را در راه دیدم- نصرة الدوله که شکایت زیاد از سرما و باد دیشب داشت می‌گفت خیلی صدمه خوردیم- الحمد لله وارد منزل شدیم- باد نبود اما سر غلیظی در هوا بود که گاه گاه هم می‌بارید- چه هر سرما طوری بود که آب مانند زمستان یخ می‌بست *

انتخاب سوانح عمری شیخ علی حزین

لراقمه

یارای زبان کو که ثنای تو کنیم | توصیفِ کمالِ کبریای تو کنیم
چیزی ببساطِ ما تهیدستان نیست | جانی که تو دادهٔ فدای تو کنیم

چون انسان را بهین ثمره و گزین سرمایه در کارگاهِ آفرینش تحصیلِ عبرت و ازاین است که گروهی از دانشمندان و قدرِ وقت شناسان بتدوینِ کتبِ تواریخ و تحریرِ احوالِ بد و نیک پرداخته. برخی از روزگارِ خود را در آن کار بپایان برده اند- و بالجمله تصفحِ سیر و اخبار را نسبت بطبقاتِ انام علی اختلاف مراتبهم فوائد بیشمار است- و چون این سرگشته عمر با آشفتگی تلف کرده بچشمِ حقیقت ملاحظهٔ احوالِ خود نمود- سرگذشتِ ایامِ گذشته را برای نگرندگان خالی از فائدهٔ عبرتی ندید- و در نقلِ احوالِ دیگران بسیار باشد که ناقل را بنا بر سببها تخلیط و اشتباه افتد- اما در شرحِ احوالِ خویش مجالِ آن نیست- خواست که بذکر شمهٔ از حالات و واقعاتِ خود که درین عجاله بخاطر مانده پردازد- و دران رعایتِ ایجاز و اختصار نماید-

تا طول مقال و آرایش عبارت مورث ملال خود دیده بان نگردند - و دوستان را یادگاری و آیندگان را تذکاری باشد - مامون از ناظران کرام آنکه بنظر شفقت و ترحم نگرند - و بطلب مغفرت این محروم کوی سعادت را مساعدت فرمایند +

اجداد راقم

و انا المستمند بواهب المواهب محمد المدعو بعلی بن ابی طالب بن عبد الله بن علی بن عطاء الله بن اسمعیل ابن اسحاق بن نور الدین محمد بن شهاب الدین علی بن علی بن یعقوب بن عبد الواحد بن شمس الدین محمد بن احمد بن محمد بن جمال الدین علی بن شیخ الاجل قدوة العارفین تاج الدین ابراهیم المعروف بزاهد الجیلانی قدس الله ارواحهم و ختم لی بالحسنی +

از اجداد این فقیر شیخ شهاب الدین علی بلدهٔ استارا که موطن و مدفن شیخ است گذاشته بدار السلطنت لاهیجان که احسن بلاد گیلانست سکنی نمود - و از آن زمان باز لاهیجان موطن اجداد گردید - و جد فقیر شیخ علی بن عطاء الله از معارف علماء زمان خود بود - خان احمد خان پادشاه گیلان نظر باستعدادی که داشته در تعظیم او مبالغه نمودی و بعض مراتب علمیه را از ایشان استفاده نموده - و در دار السلطنت قزوین بصحبت شیخ جلیل بهاء الدین محمد عاملی علیه الرحمة رسیده موانست تمام باهم داشتند - چنانکه

در شرح حدیث معراج که از تحقیقات عالیهٔ ایشانست بتقریبی در فواتح آن ذکر صحبت خود با شیخ علیه الرحمة نموده و از مصنفات ایشان ست شرح فارسی بر کلیات قانون که بالتماس خان احمد خان نوشته و رسالهٔ اثبات واجب که مقدار دانش او ازان معلوم تواند شد - و رسالهٔ حل شبههٔ جذر اصم و این هر دو نسخه بخط ایشان در کتابخانهٔ والد علامه طاب ثراه بنظر فقیر رسیده - و حاشیهٔ مبسوطه بر فصوص فارابی و غیر آن تکمیل علوم در خدمت سید المحققین امیر فخر الدین سماکی استرآبادی نموده - و بگفتن شعر رغبت داشته و وحدت تخلص ایشان ست و الحق سخنان عاشقانه اش در کیفیت و حسن بلاغت بی نظیر افتاده - دیوان قریب دو هزار بیت بنظر رسیده ازان جمله است +

غزل

خوبست صحبت اثری داشته باشد   معشوق ز عاشق خبری داشته باشد
دل رفت با آتشکدهٔ عشق و نیامد   می آمد اگر بال و پری داشته باشد
مردیم ز بس ثابت و سیاره شمردیم   آیا شب هجران سحری داشته باشد

وله

دل را بطاق ابروی جانانه سوختیم   قندیل کعبه را بصنم خانه سوختیم
وحدت چه حالتست که خوابت نمی برد   تا خود نفس ز گفتن افسانه سوختیم

والد ایشان منحصر بشیخ عبد الله بود - کسب فنون علم از والد خود نموده

بتقوی و انقطاع از دنیا اتصاف داشته - آنچه از وجهِ معاش و املاکِ موروثی حاصل آمدی بقلیلی قناعت نمودی و باقی را صرفِ دوستان و محتاجان کردی - سه پسر از ایشان مخلف شد شیخ عطاء الله و شیخ ابوطالب و شیخ ابراهیم - شیخ عطاء الله که ولدِ اکبر بود در فقه و حدیث اعلمِ علمای آن دیار و در زهد و کثرتِ عبادت درجهٔ عالی داشت - در سنِ کهولت درگذشت و اولاد ازو نماند - شیخ ابراهیم که کهترینِ برادران بود از مستعدانِ روزگار و بعلوِ فطرت و ذکا اتصاف داشت - مراتبِ مقدماتِ علمیه را اکتساب نموده سرآمدِ اقران گردید - و بهفت قلم بغایت نیکو نوشتی و خطِ اُستادان را چنان تتبع کردی که تمیز در میانه دشوار شدی مصحفِ مجید و صحیفهٔ کامله مترجم باتمام رسانیده جهتِ والدِ مرحوم باصفهان فرستاده بود - هر دو را لفقیر شفقت نموده بودند - خوش نویسانِ مشهورِ اصفهان از دیدنِ آن بهره‌ها می بردند - و در ترسل و انشا مهارت تمام داشت منشآتِ ایشان در سفائنِ مستعدان مسطور و مشهور است و در شعر و معما سلیقهٔ درست داشت و احیاناً بگفتن میل نمودی - این چند بیت از ایشانست - رباعی

باده خونِ جگرِ ماست ز مینا مطلب — گوهر از چشمِ ترِ ماست ز دریا مطلب
پی لیلی نتوان گشت چو مجنون در دشت — آنچه در سینه توان یافت ز صحرا مطلب

ولہ

درگلشنِ دہر محرمِ راز نبود　　در بزمِ زمانہ نغمہ پرداز نبود
پنہان نتوان زمزمہ پردازی کرد　　بستیم زبان کسی ہم آواز نبود

فقیر در اصغر سن کہ در خدمتِ والد بلاہیجان رسیدم سعادتِ ملاقاتِ آن عم عالی مقدار دریافتم۔ حقا کہ در محاسنِ صفات و حسنِ اخلاق و شگفتگی و مجلس آرائی تا امروز مثلِ او کمتر دیدہ ام۔ دہ سال پیش از والد علامہ در لاہیجان برحمت ایزدی پیوست۔ یک پسر مسمی بشیخ سفید و دو صبیہ از ایشان ماندہ بود۔ پسر ہم پس از چندی در اول شباب درگذشت

مجمل احوال والد مرحوم

اما والد مرحوم در سنِ بست سالگی بعد از تحصیل بسیاری از مطالب علمیہ نزدِ مولانای فاضل ملا حسن شیخ الاسلام گیلانی بشوق ادراکِ صحبت فضلای عراق باصفہان آمدہ در مدرسِ استاد العلما آقا حسین خوانساری علیہ الرحمۃ کہ سائر فضائل و مناقبش از غایتِ اشتہار بی نیاز از اظہار است باستفادہ مشغول شدند و فنون ریاضیہ را در خدمتِ بطلیموس زمان علامی مولانا محمد رفیع کہ برفیعای یزدی مشہور است تکمیل نمودہ۔ چنان استغراقی در مطالعہ و مباحثہ یافتند کہ محصلین را کمتر میسر آمدہ باشد۔ و تا آواخرِ عمر بہمان منہاج بود۔ چنانچہ نسخ کثیرہ از اصحابِ تحصیل بخطِ شریف ایشان

ایشان بمراتب عالیه رسیدند و در کتابخانهٔ ایشان که زیاده از پنجهزار مجلد بود هیچ کتاب علمی بنظر در نیامد که از اول تا آخر بتصحیح ایشان در نیامده باشد - و اکثر محشی بخط ایشان بود - و قریب بهفتاد مجلد را که از آن جمله تفسیر بیضاوی - و قاموس اللغة - و شرح لمعه - و تمام تهذیب حدیث - و امثال ذلک بود - بقلم خود کتابت نموده بود - میفرمود که من مکرر در شبانه روز یک هزار بیت و زیاده نوشته ام - خطی بغایت زیبا و واضح داشتند از ایشان شنیده ام که میفرمودند - والدم در حیات بود که باصفهان آمدم و باین سبب که مبادا توطن اختیار کنم زیاده بر داشتم قدر مصارف ضروریه بجهت من نمیفرستادند - و آنرا هم در عرض سال بچند دفعه میرسانیدند لهذا آن قدر که میخواستم بهای ابتیاع کتاب زر مقدور نبود و بسیاری را خود می نوشتم - بعد از چندیکه والد رحلت کرد اندیشهٔ معاودت بلاهیجان از خاطر محو شد -

بالجمله در اصفهان مکانی خریده بر عمارتش افزودند و عازم سفر حجاز شده از راه شام بطواف بیت الله الحرام مشرف شده ببغداد بازگشتند و چندی در مشاهد متبرکهٔ عراق بسر برده باز باصفهان مراجعت نمودند - و از اهالی آنجا حاجی عنایت الله اصفهانی را که از اتقیا و اخیار بود با ایشان موافقت پدید آمد و صبیهٔ خود را با ایشان تزویج نمود اولاد منحصر در چهار پسر بود - مولود نخستین این جهیقدار است و سه برادر دیگر یکی در کودکی و

دوم در عنفوانِ شباب درگذشتند+

مجملاً اگر در محاسنِ صفات و اخلاقِ کامله و علو همت و فطرت و قوت ایمان و کمال فضل و دانشِ آن علامه تحریر خوض رود سخن بدرازی کشد و بسا باشد که حمل بر مبالغه و حسن اخلاقِ این خاکسار کنند و هیچ فن از فنون علوم نبود که مهارتش بکمال نباشد و با این حال هرگز مباهات بعلم چنانکه رسم علماست نداشتی و با ادنی کسی از اهل تحصیل و فرومایگان مصاحبانه سلوک کردی و با اینکه طول عمر بمباحثه و افاده گذرانده است از جدل بغایت محترز بودی و این شیوه را مکروه داشتی - هیچ یک از افاضل را بحسن تقریر و شگفته طبعی ایشان ندیده ام علو نفسش چنانکه در نظرِ همتش دنیا را قدر کفِ خاکی نبود هرگز همت بتحصیل مال و جاهِ دنیوی که ادنی تلمیذِ او را اندک مسامحه بوجه اکمل میسر بودی نگماشت و در طبع اندیشهٔ فزونی و تن آسانی ندانست - بارها شنیده ام که میفرمود لقمهٔ نانِ حلالی که رازقِ عباد قسمت ساخته ما را کافیست - و داعی بر تحصیل دنیا اگر پرورش دیگران و ایثار بر خواهندگان است بی ذلتِ نفس هوس میسر نیست - و نزد من سر سخا و تنها قطع نظر کردن و واگذاشتن آن چیز است که در دستهای مردم است - هرگز مبادرت بآشنائی اربابِ دول نکردی و با جمعی از امرا و اکابر و اعیان که اخلاص داشتند

و نهایت اداب مرعی میداشتند - بزرگانه سلوک نمودی - عبادت و ورعش بمثابه بود که در عرض بیست و پنج سال که با ایشان بسر برده ام هرگز فعلی که در شرع مکروه باشد از ایشان ندیده ام و بعد از نیم شب در هیچ حال چه در صحت و چه در مرض او را بر بستر استراحت نیافته ام شش هفت سال پیش از فوت عزلت و خلوت بر مزاجش غالب آمده ترک مباحثه و معاشرت نمود - و اصلا پیرامون انتظام امور معاش اهل خانه نمیگردید - و این فقیر را دران باب مختار ساخته گاهی بمطالعه مشغول می شد و بیشتر اوقات گریان بود و اکثر لیالی را بعبادت احیا نمودی و سخن با کسی زیاده بر ضرورت نگفتی و سخن گفتن کسی را هم خوش نداشتی تا آنکه در سال هزار و یکصد و بیست و هفت هجری در سن شصت و نه سالگی امراض شدت کرد و ضعف مستولی شد - صباحی که چاشتگاه آن رحلت کرد مرا طلبیده و سفارشِ بازماندگان و نیکوکاری با ایشان نمود و پس فرمود چنانکه مرا خوشنود داشتی - خدای از تو خوشنود باد - وصیت من بتو این ست که هرچند اوضاع دنیا را بر وفق مرام نبینی و زمانه ناسازگار افتد باید که بمنزلت رضا نهی و تبعیت دنباله روی اختیار نکنی - چه عمر قلیل قابل آن نیست - و در اصفهان اگر توانی زیاده توقف مکن که شاید از ما کسی باقی نماند - و این سخن را فقیر در نیافتم تا بعد از چند سال که فتنه و

خرابی اصفهان پدید آمد۔ پس فرمود در لیالی و ایام متبرکه بهر چه دست دهد و میسر آید ما را فراموش مکن۔ بعد از ساعتی چند بعالم بقا ارتحال فرمودند مدفن ایشان در مقابر مشهوره بمزار بابا رکن الدین در جنب تربت عارف ربانی مولانا حسن دانشمند گیلانی ست افاض الله تعالی علیه شآبیب الرحمة والغفران واسکنه فی فرادیس الجنان۔ چند بیت از مرثیه که در فوت آن عالی مقام بقلم آمده بود ثبت افتاد

غزل

سپهر از مرگت ای صاف حقیقت بی صفا گشته — نمیماند بسر کیفیت مینای خالی را

کشیدی تا ز سر دست نوازش اینچنین پیرا — مثل چون بید مجنون گشته‌ام آشفته حالی را

تو در پیرانه سر رفتی و من آه در شکست پیریم — بحسرت بنگرم هر لحظه یاد خورد سالی را

نهان ایعرش رفعت تا ندیدم در دل خاکت — ندانستم که پوشد خاک سیلاب کوه عالی را

گسستی تا ز هم شیرازهٔ تالیف جسمانی — مثالی نیست در عالم مهیا بیمثالی را

بدل آورد سالی دارم از شعله آتش — ز خاطر برده‌ام یکباره مصرعهای خالی را

ولادت راقم

اما مجمل احوال این بیمقدار ولادت در روز دوشنبه بیست و هفتم شهر ربیع الآخر بسال هزار و یکصد و سه هجریه در دار السلطنت اصفهان اتفاق افتاده و هنوز چیزی از احوال ایام رضاع بیاد مانده۔ چون چهار سال از عمر بر آمد والد مرحوم اشارت تعلیم نمود و دران آوان مولانای اعظم

ملا شاه محمد شیرازی علیه الرحمة که از اعلام روزگار بود وارد اصفهان شده و روزیکه در منزل والد علامه مهمان بود فقیر را بخدمت ایشان برای شروع تعلیم از روی تیمن حاضر نمودند۔ مولانای مزبور بعد از بسمله این آیات را سه نوبت تلقین فرمود "رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي"

و فاتحه خوانده نوازش فرمود۔ در دو سال سواد خوانی و خطی میسر آمده و شوقی مفرط بتحصیل حاصل شده۔ هیچ شغلی نزد من مرغوب تر از خواندن و نوشتن نبود۔ کتب فارسی بسیار از نظم و نثر خواندم۔ بر مسائل صرف و نحو و فقه مشغول ساختند و بزودی فرا گرفتم۔ رساله چند از منطق تعلیم کردند۔ مرا با آن فن زیاده شوق پدید آمد و درست اخذ کردم۔ استادیکه داشتم از ذکا و شوق من تعجب مینمود و تحسین میفرمود۔ شوق افزونی میگرفت۔ چون طبیعت موزون بود از شعر لذتی عظیم می یافتم و بگفتن میل میشد و مدتی مخفی بود۔ چون استاد مطلع شد مرا از آن منع نمودی و والد مرحوم نیز مبالغه در ترک آن داشتی و مرا صرف طبیعت یکباره از آن ممکن نبود۔ چیزیکه وارد خاطر میشد می نوشتم و پنهان میداشتم۔

تقریظ جناب مولانا مولوی امام بخش صہبائی بر کتاب آثار الصنادید

رنگینی معنیم صفحہ را رشکِ نگارستانِ چین کردہ و شادابی الفاظم کاغذ را تازگی پرندِ گل پروردہ دل تا دیدہ دکانِ رنگِ معانی چیدہ ام۔ و سینہ تا زبان خوانِ الوانِ سخن کشیدہ نہ فکر را از ترتیبِ مقدماتِ شعری یک نفس فارغ نشستن و نہ اندیشہ را از گرد آوری سازِ نثر یک دم رشتۂ سعی گسستن نفس تار سازی ست صرفِ نغمہ طرازیہای بیان و دہن حلقہ بندی ست وقفِ ترانۂ زبان۔ رشتۂ انفاس در گلدستہ بندی ریاحینِ افکار مصروف و عنانِ توجہ در صیدِ وحشیانِ معانی معطوف۔ ہمانا خیالِ ستایش نگارینِ نامہ بلاغت نظام آثار الصنادید نام کہ نتیجۂ سخن طرازی خامۂ گوہر بار معنی آفرینی ست کہ حسنِ گلوسوز معانی پروردۂ مشاطۂ طبعِ ارجمندِ اوست۔ و جلوۂ شہسوارِ معارف در پردۂ گرد انگیزیہای افکار بلندِ اوست رنگِ چہرۂ کمال آبِ گوہرِ جلال تہ نشینِ گوہرِ محیطِ وقار۔ رسا تشنۂ صہبای اعتبار آبیار گلشنِ قبول و اقبال نخلبندِ حدائقِ فضل و افضال۔ دودۂ سیادت را از بلند پایگی نشیمنش زرق کنگرۂ عرش سودن۔ و خانوادۂ نجابت را از والای نژادش سر رفعت فلک افتخار نمودن۔ رنگِ بہاریۂ معنیہای رنگینِ اوست۔ و نکہتِ گلِ واکشیدۂ اخلاقِ دلنشینِ او۔ عروجِ مراتب

همت اولین پایه سلم کمالش - و بلندی مدارج حشمت نازلترین درجه
ایوان جلالش - چمن پیرائی عدلش صبا از پیش گل بی صرفه نتواند دوید
تا تیزی نوک خار دامن نزاکتش ندرد - و هیزم افروزی انصافش شعله
از بالای شمع بی اختیار سر نتواند کشید تا شوخی قصد بی احتیاطش با بال
پروانه بر نخورد - خم کمند فکرش طوق گردن وحشی غزالان حقایق - و رسائی پالهنگ
اندیشه اش مرسله گلوی دقایق - فروغ معانی پرتو شمعی ست از فانوس
صفای سینه اش بیرون دویده و شوخی نکات برق تبسمی ست از پرده
لبهای اخلاقش درخشیده تار و پود الفاظش صرف قصب بافیهای
کارگاه سخن و رنگ آمیزی خیالش در کار شفق سازی رنگینی های چمن
نگاه ادای شوخی ناز در کسوت جنبش خامه اش جلوه فروش - و گاه بیقراری
ناله بناز از پرده صریر کلکش در خروش - ترانه سنجش با دعوی فصاحت
بیانیهای بلبل حرفی است گلوگیر - و زمزمه بیانش با لاف سنجی نوای قمری
جوابی ست دلپذیر - خرده کاری طراح خامه اش طول و عرض هزار صفحه را
از پرده یک نقطه جلوه تواند داد - و وسعت حوصله دستگاهش تنگی ظرف
حباب را بگشاد جبیه هزار محیط مقابل تواند نهاد - نشو و نمای ریاحین بهار
با سنبل رسائی زبان کلکش بر طبع ارباب نظر خورده و طراوت اوراق
نسرین با نازکی عبارت نامه اش از نم شبنم عرق کرده - گنجینه ضمیرش

چون لوح تقدیر مخزن جواهر اسرار، و خامهٔ اندیشه اش چون اوامر قضا مقصد نمای ظهور آثار - کثرت را از فیض تجلیش گرمی هنگامهٔ چهره کشا - دائم وحدت از اثر تجریدش جامه ساز تعلق قبا و

اشعار

بر خاتم جسم خط نگینش — با هم دو یکسر از زمینش
جاهش که به تخت کام داده — رفعت به سپهر وام داده
بر بارگهش ز مهر پیرو — صد تیره دو کیسه نگار دارد دور
بر گرد سرا پردهٔ دولت او — پیچنده دو فلک نشست او
بر فرق مراتب کمالش — گردنده سپهر از جلالش
عقلی که چراغ دل فروزد — وین طلعت آینه و گل فروزد
مالیده بچرخ شیارش از راه — تا گشته چراغ هشت خرگاه
خورشید که فرق بلند پیشش — با او است نشان از چه بیشش
سر ... آستانهٔ او — تا شد فلک آشیانهٔ او
نشسته از فرق چرخ خود گام — نشسته در بارگاه او کام
طبعش که بها دهد سخن را — گل کرده بهار صد چمن را
آید بنوا ز خامهٔ او — چون پرده ساز نامهٔ او
کوک از نفسش چو بانگ بلبل — بر حرف نه پرده های صد گل
بی پرده چو نکتهٔ چشم عشاق — گل دسته دهد چمن با اوراق

سپهر کمال را اوج - و محیط افضال را موج - کوکبه آرای عزائم بلند - مرحله پیمای مدارج ارجمند - طراز مسند تفاخر - جواد الدوله سید احمد خان بهادر - که امروز چهار بالش منصب مصطفی این سواد بطراز وجودش بر سر سلیمان نازش دارد - دماغ اندیشه بیمار و فکر افسرده را بجوش می آرد - اگر گرد تعصب زنگ آئینهٔ انصاف نباشد - و رنگ آمیزی اعتساف نقش بی اشتباهی نتراشد - رهروان تحقیق توانند شناخت - و سراغ این منزل توانند یافت که سایه پروردگان گلشن قدس تا چه رو بجادهٔ خیال خم کرده اند جای نفس راست کردن به از چنین سر منزل آسایش بکف نیاورده اند - قدرت وهم و ایجاد نظیرش وامانده تر از سعی با پویه جرأت قصور و سر رشتهٔ شعلهٔ نارسا تر از پای شخص - نسرین را با شفتگی عباراتش برگ برگی ست از تشبیه در زیر دندان حسرت - و لاله را با رنگینی معانیش پیه داغ اخگری ست افروخته - دامن زنبهای غیرت - طرهٔ سنبل بر آتش رشک سطورش چون موی در پیچ و تاب - و موج سبزه از باد غیرت رفوش چون موجهٔ آب در اضطراب - رشتهٔ تطویلش از طراوت الفاظ رگ ابری ست طوفان خیز - و ریشهٔ حروفش از پی توسعی تابش بر سعی است آتش انگیز - صفای اوراقش از صباحت مضامین آئینهٔ یوسف شمائل بیاض صفحاتش از فروغ معنی صبحی از چهرهٔ خورشید نقاب کشا -

بین السطورش را چون فرق سر نکویان ـ گیسوی حروف از دو طرف
فرو هشتن بساز دلفریبی نظارگیان ـ و سادگی کاغذش را چون چهرهٔ
دلبران بخط و خال رقم آراستن تکلیف ناشکیبی تماشائیان با ثر پردگان
کمالاتش در ذکر خامش نقصان مکتب عدم خون پالای پردهٔ چشم عبرت
نگاهان ـ و نشتر قمر و شان حروفش در توجهٔ خاک بر سر کردگان تریپزین
جگر کاو حوصلهٔ تمکین وستگاهان ـ از رشک نگارانِ گردهٔ تصویر از
رنگ چهرهٔ شاهدان دست بطرح گل برده اند ـ و بلعل خون عاشقان
رنگی بسیاه قلم داغ لاله سپرده ـ نگاه در تماشاگاه مقابرش از سنگهای
تار پود کفن عبرت گیر و نظر در سیر حصارش از حسرت سبزی خاک گور

پند پذیر ـ مثنوی

گر دیده او نکهت شماره ... از رنگ پریدهٔ نظاره
هر ذره که او بتابد از دور ... از داغ دلی گرفته صد نور
زان قطره که از جگر کشادند ... صد نقطه بهر ورق نهادند
تا حرفی ازین کتاب خیزد ... دل خون شود و بخاک ریزد
تا یک رقمش بخون نگارند ... بر صفحهٔ دل جنون نگارند
بر یکتا نقش نظر داشت ... در خامه چکیده جگر داشت
بیدار دل تشنهٔ تماشا نشد ... تا طرح سراب آتش بستند

رنگ از رخِ شاهدان پریدند — تا نقشِ چمن برو کشیدند
خمیازهٔ حسرتِ شکر خواب — در سقفِ رهاش صرفِ محراب
باشد بکفِ خرد پسندان — چون ساغرِ می بدستِ رندان
سطریست که نقش بر ورق بست — یا زلفِ نگار در کفِ مست
صد لطف بهرِ کشودنِ اوست — چون بندِ قبا کشودنِ دوست

تحیر تماشای آئینهٔ احوالِ صهبائی از التفاتِ شفقت نگاهان بی بهره نخواهد بود که بهار آرای این حدیقه از جنبهٔ تازگیهای نگاهِ لطف رنگ پریده تحیر مال را نه آن همه باز گردانیده که پرِ طاوس از غیرتِ رنگ بستِ آن داغ بر دل نسوزد. و بالِ تدرو از بهارِ تحیرانش چهره نیفروزد. تعدادِ مراتبِ الطافش رشحِ محاسبه بر رشحاتِ سحاب راندن. و حصرِ مدارجِ اشفاقش متاعِ محیط در ظرفِ حباب گنجاندن تا باده در ساغرِ انگور از چشمِ آفتاب ریزد و پرتوِ خورشید آتش از پردهٔ آئینه انگیزد گرمی نگاه مهر کشش بزم افروزِ اهلِ وفاق و شعلهٔ سورتِ قهرش جانسوزِ اربابِ نفاق باد.

انتخاب از کیمیای سعادت

اصل سوم در علاجِ شرهٔ سخن گفتن و آفتِ زبان است

بدانکه زبان از عجایب صنع حق تعالی است که بصورتِ پارهٔ گوشت است و بحقیقت هرچه در وجود است در تحتِ تصرف اوست بلکه آنچه نیز در عدم است نیز چه او هم از عدم عبارت کند و هم از وجود بلکه او نایب عقل است و هیچ چیز از احاطتِ عقل بیرون نیست - و هرچه در عقل و وهم و خیال آید زبان از آن عبارت کند و دیگر اعضا چنین نیست - چه جز الوان و اشکال در ولایتِ چشم نیست - و جز آواز در ولایتِ گوش نیست - و دیگر اعضا همچنین در ولایت هر یکی به یک گوشهٔ مملکت بیش نیست و ولایتِ زبان در همه مملکت روانست همچو ولایتِ دل و چون او در مقابلت دلست که صورتها از دل میگیرد و عبارت میکند همچنین صورتها نیز بدل میرساند و از هرچه او گوید دل از آن صفتی میگیرد مثلاً چون زبان تضرع و زاری کند و کلماتِ آن گفتن گیرد و الفاظِ نوحه گری راندن گیرد دل از وی صفتِ رقت و سوز و اندوه گرفتن گیرد - بخارِ آتشِ دل قصدِ دماغ کردن گیرد و از چشم بیرون آمدن گیرد - و چون الفاظ

طرب وصفت نیکو بآن گفتن گیرد در دل حرکت نشاط و شادی پدید آمدن گیرد و شهوت حرکت کردن گیرد- و همچنین از هر کلمه که بروی هر دو صفتی بر وفق آن در دل پیدا آید تا چون سخنهای زشت گوید دل تاریک شود و چون سخن حق گوید دل روشن شود و چون سخن دروغ دگر گوید- دل نیز کور گردد تا چیزها راست نه بیند همچو آئینه که کور شود و باین سبب است که خواب شاعر و دروغزن بیشتر آن بود که راست نه آید که درون او کور شد از سخن دروغ- و هر که راست گفتن عادت گیرد- خواب او راست بود و درست- و همچنین دروغزن که خواب راست نه بیند چون بآن جهان رود حضرت الهیت که مشاهدت او غایت همه لذتهاست در دل او کور نماید و راست نبیند و از سعادت آن لذت محروم ماند بلکه چنانکه روی نیکو در آئینه کور زشت شود و چنانکه چون در پهنای شمشیر یا در درازی آن نگرد جمال صورت باطل شود- کارهای آن جهان بحقیقت کارهای الهی همچنین بود- پس راستی و کوری دل تابع راستی و کوری زبانست و برای این گفت رسول صلی الله علیه وآله وسلم که ایمان مستقیم و راست نبود تا دل راست نباشد- و دل راست نبود تا زبان راست نباشد- پس از شر و آفت زبان حذر کردن از مهمات دین است و ما درین اصل فضل خاموشی بگوئیم آنگاه آفت بسیار گفتن و فضول گفتن و آفت جدل و خصومت کردن و آفت فحش و دشنام

و زبان درازی و آفت لعنت کردن - و مزاح و سخریت کردن - و آفت دروغ و غیبت و سخن چیدن - و دو روئی کردن و آفت هجو و مدح و آنچه تعلق بآن دارد جمله شرح کنیم و علاج آن بگوییم انشاء الله تعالی +

پیدا کردن ثواب خاموشی

بدانکه چون آفت زبان بسیارست و خود را ازان نگاهداشتن دشوارست و هیچ تدبیر نیکو از خاموشی نیست چندانکه بتوان - پس باید که آدمی سخن جز بقدر ضرورت نگوید - و چنین گفته اند که ابدال آن باشند که گفتن و خوردن و خفتن ایشان بقدر ضرورت بود و حق تعالی بیان فرمود " لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّن نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ " گفت سخن در نهان خیر نیست مگر فرمان دادن بصدقه و فرمودن بخیر و صلح دادن میان مردمان - و رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت " مَنْ صَمَتَ نَجَا " هر که خاموش شد رست و گفت هر کرا از شر شکم و فرج و زبان نگاه داشتند نگاه داشته تمام است - و معاذ پرسید از رسول صلی الله علیه و آله و سلم که کدام عمل فاضلتر - زبان از دهان بیرون آورد و انگشت بران نهاد یعنی خاموشی - و عمر گفت رضی الله عنه که ابو بکر رضی الله عنه را دیدم که زبان بانگشت گرفته بود و می کشید و میمالید گفتم یا خلیفه رسول الله چه میکنی - گفت این مرا در کارها افگنده است

و رسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت که بیشتر خطاهای بنی آدم در زبان اوست - وگفت خبر دهم شما را از آسان ترین عبادت ها زبان خاموش وخوی نیکو - وگفت هر که بخدای تعالی وبقیامت ایمان دارد گو جز نیکو مگوی یا خاموش باش - وعیسی علیه السلام را گفتند ما را چیزی بیاموز که بآن بهشت رسیم گفت هرگز حدیث مکنید - گفتند که نتوانیم گفت پس جز حدیث خیر مکنید - ورسول صلی الله علیه وسلم گفت - چون مومنی خاموش وبا وقار بینید بوی نزدیک گردید که او بی حکمت نباشد - وعیسی علیه السلام گفت عبادت ده است نه خاموشی است دیگی گریختن از مردمان - ورسول صلی الله علیه وسلم گفت هر که بسیار سخن بود بسیار سقط بود هر که بسیار سقط بود بسیار گناه بود وآتش بوی اولی تر - وازین بود که ابو بکر رضی الله عنه سنگی در دهان نهاده بودی تا سخن نتواند گفت - ابن مسعود گوید هیچ بزندان اولیتر از زبان نیست - ویونس بن عبید گوید هیچکس را ندیدم که گوش بزبان داشت که نه در همه اعمال او پیدا آمد - ونزدیک معاویه سخن میگفتند واحنف خاموش بود گفت چرا سخن نگوئی - گفت اگر دروغ گویم از خدا ترسم واگر راست گویم از شما - ربیع بن خیثم بیست سال حدیث دنیا نکرد چون بامداد برخاستی قلم وکاغذ بنهادی وهر سخن که گفتی نوشتی شبانگاه حساب آن با خود کردی - وبدانکه اینهمه فضل خاموشی از آنست که آفات زبان بسیار است

وهمیشه بیهوده از سر زبان میجهد و گفتن آن خوش و آسان بود و تمیز کردن میان بد و نیک دشوار بود. و بخاموشی از وبال آن سلامت یابد و دل وهمت جمع باشد و بفکر و ذکر بپردازد. و بدانکه سخن گفتن چهار قسم است یکی آنست که همه ضرر بود. و یکی آنست که در آن هم ضرر بود و هم منفعت. و یکی آنست که نه ضرر دارد و نه منفعت و آن سخن فضول بود و ضرر آن همان کفایتست که روزگار ضایع کند و قسم چهارم آنست که منفعت محض است پس سه ربع از سخن ناگفتنی است و ربع گفتنی و این آنست که حق تعالی گفت "الا من امر بصدقة او معروف" الآیه. و حقیقت این سخن که رسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت هر که خاموش بود سلامت یافت. ندانی و نشناسی تا آفت زبان ندانی و ما آنرا شرح دهیم و یک یک بگوییم انشاء الله تعالی. آفت اول آنکه سخنی گویی که ازان مستغنی باشی که اگر نگویی هیچ ضرر نبود بر تو در دین و دنیا و چنین سخن از حسن اسلام بیرون آمده باشی که رسول صلی الله علیه وآله وسلم میگوید "من حسن اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه" هرچه ازان گزیر بود دست داشتن ازان از حسن اسلام بود و مثل این چنین سخن آن بود که با قومی بنشینی و حکایت سفر خود کنی کوه و باغ و بستان و احوالی که گذشته باشد چنانکه زیادت و نقصان بآن راه نیابد اینهمه فضول بود و ازین گزیر باشد که اگر نگویی هیچ ضرر نبود. و همچنین اگر کسی را بینی و از وی چیزی پرسی که

ترا با آن کاری نبود و این وقتی باشد که آفتی نبود در سوال اما اگر پرسی که روزه داری مثلاً اگر راست گوید عبادت اظهار کرده باشد و اگر دروغ گوید بزه کار شود و بسبب تو بوده باشد این خود ناشایسته بود. و همچنین اگر پرسی که از کجا می آئی و چه میکنی و چه میکردی باشد که آن آشکارا نتواند گفت و دروغی افتد و این خود باطل بود. و فضول آن بود که دران هیچ حاصل نبود. و گویند لقمان یکسال نزدیک داود علیه السلام میرفت و او زره میکرد و لقمان میخواست که بداند که چیست نمی پرسید تا تمام کرد و در پوشید و گفت این نیک جامه ست حرب را لقمان بشناخت و گفت خاموشی حکمت ست ولیکن کسی را دران رغبت نیست. و سبب چنین سوال آن باشد که خواهد که احوال مردم بداند تا راه سخن گشاده شود یا با کسی اظهار دوستی کند و علاج این آنست که بداند که مرگ در پیش است و نزدیک ست و هر تسبیحی و ذکری که کند گنجی بود که نهاده باشد چون ضائع کند زیان کرده بود و علاج علمی این ست و علاج عملی آنکه با عزلت گیرد یا سنگی در دهان نهد و در خبر است که در روز حرب احد برنائی شهید شد او را یافتند سنگی بر شکم بسته از گرسنگی مادر او خاک از روی او پاک کرد و گفت هنیئاً لک الجنة خوشت باد بهشت رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت چه دانی باشد که بخیلی کرده باشد بچیزی که او را بکار نمی آید یا سخن گفته باشد در چیزی که او را بآن کار نبوده باشد و معنی این

آنست که حساب آن از وی طلب کنند و خوشی بهشتی آن بود که در آن هیچ رنج و حساب نباشد و یک روز رسول صلی الله علیه و آله وسلم گفت. این ساعت مردی اهل بهشت از در درآید پس عبدالله بن سلام از در درآمد او را خبر دادند و بپرسیدند که عمل تو چیست. گفت عمل من اندک است اما هرچه مرا بآن کار نباشد گرد آن نگردم و بمردمان بد نخواهم. و بدانکه هرچه با کسی بیک کلمه توان گفت چون دراز کنی بدو کلمه گوئی آن کلمه دوم فضول باشد و بر تو وبال بود. یکی از صحابه می گوید که کس باشد که با من سخن گوید که جواب آن نزد من خوشتر بود از آب سرد نزد تشنه و جواب ندهم از بیم آنکه فضول بود. مطرف بن عبدالله می گوید باید که جلال حق تعالی در دل شما بزرگتر از آن بود که نام او برید در هر سخنی چنانکه ستور و گربه را گویند خدایت چنین و چنان کناد و رسول صلی الله علیه و آله وسلم گفت خنک آن کس که سخن زیادتی در باقی کرد و مال زیادتی داد یعنی که بند از سر کیسه برگرفت و بر سر زبان نهاد و گفت هیچ چیز نداده اند آدمی را بدتر از زبان دراز و بدانکه هرچه میگوئی بر تو مینویسند «مَا یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَیْهِ رَقِیْبٌ عَتِیْدٌ» اگر چنان بودی که فرشتگان رایگان نوشتندی و در حال نوشتن مزد خواستندی از بیم آن اندوه سخن بیکی آوردندی و زیان ضائع شدن روزگار در بسیار گفتن بیشتر از زیان اجرت نسخ است که از تو خواستندی

آفت دوم سخن گفتن در باطل و معصیت - اما باطل آن بود که در بدعتها سخن گوید. و معصیت آن بود که حکایت فسق و فسادِ خود گوید. و از آن دیگران هم بگویند. و مجالس شراب و فساد حکایت کند یا در مجلسی که در آن مناظره رفته باشد میان دو کس که یکدیگر را فحش گفته باشند و رنجانیده باشند یا احوالی حکایت کند در فحش که از آن خنده آید این همه معصیت بود. نه چون آفتِ اول که آن نقصان درجه باشد رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت کس بود که یک سخن بگوید که خود از آن باک ندارد و آنرا قدری نشناسد و آن او را می برد تا بقعرِ دوزخ. و کس باشد که سخنی بگوید که با آن باک ندارد و آن او را می برد تا بهشت. آفت سوم خلاف کردن در سخن و جدل کردن و آنرا مراء گویند. و کس بود که عادت او آن بود که هر که سخنی گوید بروی رد کند و گوید چنین نیست و معنی آن این بود که تو احمقی و نادان و دروغ زن و من زیرک و عاقل و راست گوی و باین یک کلمه دو صفتِ مهلک را قوت داده باشد. یکی تکبر. و یکی سبعیت که در کسی افتد. و برای این گفت رسول صلی الله علیه و سلم هر که از خلاف و خصومت در حدیث دست بدارد و آنچه باطل بود نگوید او را خانهٔ در بهشت بنا کنند. و اگر آنچه حق بود نگوید خانهٔ در اعلی بهشت وی را بنا کنند. و ثوابِ این زیادت از آنست که صبر کردن بر محال و دروغ دشوارتر بود. و گفت ایمان

مردم تمام نشود تا آنگاه که از خلاف دست بدارد- اگر چه بر حق بود- و بدانکه این خلاف نه همه در مذاهب بود بلکه اگر کسی گوید که این انار شیرین است و تو گوئی که ترش است- یا گوید تا فلان جای فرسنگی است و تو گوئی نیست این همه مذموم است و رسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت کفارت هر لجاجی که با کسی کنی دو رکعت نماز است و از جمله لجاج آن بود که کسی سخنی گوید خطا بر وی گیرد و خلل آن بوی نمائی و این همه حرام است که از آن رنجانیدن حاصل آید- و هیچ مسلمان را رنجانیدن بی ضرورتی نشاید- و خطا در چنین چیزها باز نمودن فریضه نیست بلکه خاموش بودن از کمال ایمان است- اما چون در مذاهب بود آن را جدل گویند و این نیز مذموم است مگر آنکه بر طریق نصیحت در خلوت- وجه حق کشف کنی چون امید قبول بود و چون نباشد خاموش باشی- رسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت هیچ قوم گمراه نشدند که نه جدل بر ایشان غالب شد- لقمان پسر خود را گفت با علما جدل مکن که دشمن گیرند ترا- و بدانکه هیچ چیز آن قوت نخواهد که به حق و باطل خاموش باشی و این از فضائل مجاهدات است- داود طائی عزلت گرفت ابوحنیفه گفت چرا بیرون نمی آئی گفت بمجاهدت خود را از جدل گفتن باز میدارم گفت بمجالس مناظرت بیا و بشنو و سخن مگو- گفت چنان کردم و هیچ مجاهدت صعب تر از آن نکشیدم و هیچ آفت بیش از آن نبود که در شهری تعصب مذهب

بود و گروهی که طلب جاه و تبع میکنند چنان نمایند که جدل گفتن از دین است و طبع سبعیت و تکبر خود تقاضای آن میکند چون پندارد که آن از دین است - چنان شده آن در وی محکم شود که البته از آن صبر نتواند کرد که نفس را در آن چند نوع شرب و لذت بود - مالک ابن انس میگوید که جدل از دین نیست و همه سلف از جدل منع کرده اند - اما اگر مبتدعی بوده است با آیات قرآن و اخبار با سخن گفته اند بی لجاج و بی تطویل و چون سود نداشته اعراض کرده اند - آفت چهارم خصومت در مال که در پیش قاضی رود یا جای دیگر و آفت این عظیم است - رسول صلی الله علیه و آله وسلم میگوید هر که بی علم با کسی خصومت کند در سخط حق تعالی بود - تا آنگاه که خاموش شود و چنین گفته اند که هیچ چیز نیست که دل پراگنده کند و لذت عیش ببرد - و مروت دین را بکاهد چنانکه خصومت در مال و گفته اند که هیچ ورع خصومت نکرده در مال بآن سبب که بی زیادت گفتن خصومت بسر نشود - و ورع زیادت نگوید - و اگر هیچ چیز نبود باری با خصم سخن خوش نتواند گفت و فضل سخن خوش گفتن بسیار است پس هر که را خصومتی بود اگر بتواند مهم باشد دست داشتن و اگر نتواند باید که جز راست نگوید و قصد رنجانیدن نکند و سخن درشت و زیادت نگوید و اینهمه هلاک دین بود ٭

انتخاب از سکندرنامه

خراج خواستن دارا از سکندر و جواب دادن او

بیا تا ز بیداد شوییم دست / که بیداد نتوان ز بیداد رست
چه بندیم دل در جهان سال و ماه / که هم دیوخانه ست و هم غول راه
جهان دام خویش از تو یکسر برد / بجرعه فرستد بساغر برد
چو باران که یک یک مهیا شود / شود سیل و آنگه بدریا شود
بیا تا خوریم آنچه داریم شاد / درم بر درم چند باید نهاد
نهنگی بما بر گذر کرده گیر / همان گنج ناخورده را خورده گیر
ازان گنج کاورد قارون بدست / سرانجام در خاک بین چون نشست
چه باید نهادن برین خاک دل / کزو گنج قارون فرو شد بگل
ازان خشت زرین شداد عاد / چه آمد بجز مردن نامراد
وزین باغ رنگین درختی نه رست / که ماند از قفای تبرزن درست
گزارش کن زیور تاج و تخت / چنین گفت کان شاه فیروزبخت
یکی روز فارغ دل و شاد بهر / سرآسوده بود از هوسهای دهر
می ناب در جام شاهنشهی / گهی پر همی کرد و گاهی تهی

حکیمان هشیار دل پیش او / خردمند هر کس خرد خویش او
ز هر نسبتی کامد از بانگ چنگ / سخن شد بسی بر نمطهای تنگ
بهر چینه‌ای کشته می‌فشاند / مهندس درختی درو می‌نشاند
درخشان شده می چو روشن درفش / قدح شکرافشان و می نوش بخش
دماغ نیوشندگان سرگران / ز نوش می و رود رامشگران
سر شاخ قدح ناله ارغنون / روان کرده از دیده‌ها رود خون
زهی زخم کز زخمه چون شکر / شود رود در خشکی بدو زود تر
در آن بزم آراسته چون بهشت / گل افشان تر از ماه اردیبهشت
سکندر بجای خود فرخ سریر / نشسته چو بر چرخ بدر منیر
ز دارا در آمد فرستاده‌ای / سخنگوی روشندل آزاده‌ای
چو خسرو پرستان پرستش نمود / هم او را و هم شاه خود را ستود
چو کرد آفرین بر جهان پهلوان / شنیده سخن کرد با او روان
ز دارا درود آوریدش نخست / نداده خراج کهن باز جست
که چون بود کز گوهرین تخت و تاج / ز درگاه ما واگرفتی خراج
ز بودنی چه دیدی تو در کار ما / که پیچی همی سر از خط پرگار ما
همان رسم دیرینه را کار بند / مکن سرکشی تا نیابی گزند
سکندر ز گرمی چنان برفروخت / که از آتش دل زبانش بسوخت

کمان گر بر دوش خم گرفت ‌‌ ‌ ز تندیش گوینده را دم گرفت
چنان دید در قاصد راه سنج ‌‌ ‌ که از جوش دل مغزش آمد برنج
زبان چون بگرمی بر آشفته شد ‌‌ ‌ سخنهای ناگفتنی گفته شد
فرو گفت لختی سخنهای سخت ‌‌ ‌ چو گوید خداوند شمشیر و تخت
کرا در خرد رای باشد بلند ‌‌ ‌ نگوید سخنهای ناسودمند
زبان گر بگرمی صبوری کند ‌‌ ‌ ز دوری کین خویش دوری کند
سخن گرچه با او زبانزد بود ‌‌ ‌ نگفتن هم از گفتنش به بود
چه خوش گفت فرزانهٔ پیش بین ‌‌ ‌ زبان گوشتین است و تیغ آهنین
نباشد بخود بر کسی مهربان ‌‌ ‌ که گوید هر آنچه آیدش بر زبان
گزارنده پیری کیانی سرشت ‌‌ ‌ گزارش چنین کرد ازان سرنوشت
که وقتی که از گوهر و تیغ و تاج ‌‌ ‌ ز یونان شدی پیش دارا خراج
دران گوهرین گنج بن ناپدید ‌‌ ‌ بدی خایهٔ زر خدا آفرید
منقش یکی خسروانی بساط ‌‌ ‌ که بیننده را تازه کردی نشاط
چو قاصد زبان تیغ پولاد کرد ‌‌ ‌ خراج کهن گشته را یاد کرد
بدو بانگ زد شهریار دلیر ‌‌ ‌ که نتوان ستد غارت از تند شیر
زمانه دگرگونه آیین نهاد ‌‌ ‌ شد آن مرغ کو خایه زرین نهاد
سپهر آن بساط کهن در نوشت ‌‌ ‌ بساطی دگر ملک را تازه گشت

همه ساله گوهر نخیزد ز سنگ / گهی صلح سازد جهان گاه جنگ
بگردن کشی بر مپیما نفس / بشمشیر با من سخن گوی و بس
ترا آن کفایت که شمشیر من / نیارد سر تخت تو زیر من
چو من پارکابی که برداشتم / عنان جهان بر تو بگذاشتم
تو با آنکه داری چنان توشهٔ / رها کن مرا در چنین گوشهٔ
بر آنم میاور که عزم آورم / بهم پنجگی با تو رزم آورم
بیک سو نهم مهر و آزرم را / بجوشش آورم کینهٔ گرم را
نگر تا نداند که در روز جنگ / چه سرها بریدم در اقصای زنگ
بیک تاختن تا کجا تاختم / چه گردن کشان را سر انداختم
کسی کار مغانی دهد طوق و تاج / چو زنهاریان چون فرستد خراج
زمین مصر باید نه زر خواستن / سخن چون زر مصری آراستن
ببین پایگاه مرا تا کجاست / بدین پایه باید زمین پایه خواست
غرور جوانی بر آن آردت / که گردن بشمشیر من خاردت
مینگیز فتنه مشو زکین / خرابی میاور در ایران زمین
ترا ملکی آسوده بی داغ و رنج / مکن ناسپاسی بدان مال و گنج
مسوزان بیهوده کام ایام را / قلم در کش اندیشهٔ خام را
زمین آنچه بر نیاید آن را مخواه / چنان باش با من که با شاه شاه

فرستاده کین داستان گوش کرد	سخنهای خود را فراموش کرد
سوی شاه شد داغ بر دل کشان	شتابنده چون برق آتش فشان
فروگفت پیغامهای درشت	کزو سروبن را دوتا گشت پشت
چو دارا جواب سکندر شنید	یکی دورباش از جگر برکشید
به تندی یکی داستان یاد کرد	کزان شد نیوشنده را روی زرد
که بی سکه را چه یارا بود	که هم سکه نام دارا بود
بخندید و گفت اندران زهرخند	که افسوس بر کار چرخ بلند
فلک بین چه ظلم آشکارا کند	که اسکندر آهنگ دارا کند
سکندر نه خود گر بود کوه قاف	که باشد که با من شود هم مصاف
چنان پشه را بجنگ عقاب	کم از قطره دان پیش دریای آب
سبک قاصدی را بدرگاه او	فرستاده شد چشم در راه او
یکی گوی و چوگان بقاصد سپرد	قفیزی پر از کنجد ناشمرد
درآموختش راز زان پیشکش	بدان تعبیه شد دل شاه خوش
سوی روم شد قاصد تیزگام	ز دارا پذیرفته با خود پیام
ز ره چون درآمد بر شاه روم	فروزنده شد همچو آتش ز موم
سر افگند در پایهٔ بندگی	نمودش نشان پرستندگی
نخستین گره کز سخن باز کرد	سخن را بچربی سر آغاز کرد

که فرماندهان حاکم جان شدند / فرستادگان بنده فرمان شدند
چه فرمایدم شاه فیروز رای / که فرمان فرمانده آرم بجای
سکندر بدانست کان عذرخواه / پیامی درشت آرد از نزد شاه
به پیغاره گفتا بیاور پیام / پیام آور از سینه بگشاد کام
متاعی که در بنگه خویش داشت / برآورد یک یک فرا پیش داشت
چو آورد پیش سکندر نهاد / به پیغام دارا زبان برگشاد
ز چوگان و گو اندر آمد نخست / که تو طفل بازی بدین کن درست
دگر آرزوی نبرد آیدت / ز بیهودگی دل بدرد آیدت
همان کنجد ناشمرده فشاند / کزین بیش خواهم سپه بر تو راند
سکندر جهان داور هوشمند / درین فالها دید فتح بلند
مثل زد که هر گو که گیرد ز پیش / بچوگان کشیدن توان سوی خویش
مگر شاه ازان داد چوگان بمن / که تا زو کشم ملک بر خویشتن
همان گوی را مرد اخترشناس / بشکل زمین می نهد در قیاس
چو گوی زمین شاه ما را سپرد / بدین گوی خواهم ازو گوی برد
چو زین گونه کرد آن گزارشگری / بکنجد درآمد در داوری
فرو ریخت کنجد بصحن سرای / طلب کرد مرغان کنجد ربای
بیک لحظه مرغان درو تاختند / ز کنجد زمین را بپرداختند

را بست گفتا درین رهنمون … چو روغن که از کنجد آید برون
اگر لشکر از کنجد انگیخت شاه … مرا مرغ کنجد خور آمد سپاه
پس آنگه قفیزی سپندان خرد … بپاداش کنجد بقاصد سپرد
که شه گر کشد لشکری زین قیاس … سپاه مرا هم بدین سان شناس
چو قاصد جوابی چنین دید سخت … به پشت خر خویش بربست رخت
بدارا رساند از سکندر جواب … جوابی گلوگیر چون زهر ناب
برآشفت از آن تیرگی شاه را … که حجت قوی دید بدخواه را
جهاندار دارا بدان داوری … طلب کرد از ایرانیان یاوری
ز چین و ز خوارزم و غزنین و غور … زمین آهنی شد ز نعل ستور
سپاهی بهم کرد چون کوه قاف … همه سنگ فرسای و آهن شکاف
چو عارض شمار سپه برگرفت … فروماند عقل از شمردن شگفت
ز جنگی سواران چابک رکاب … نهصد هزار آمد اندر حساب
جهانجوی چون دید کز لشکرش … همه موج دریا زند کشورش
سپاهی چو آتش سوی روم راند … کجا او شد آن بوم را بوم خواند
ز ارمن در آمد چو دریای تند … صبا را شد از گرد او پای کند
زمین بر زمین تا باقصای روم … بجوشید دریا بلرزید بوم
علف در زمین گشت چون گنج گم … ز نعل ستوران بیگانه سم

سپه شاه اگر آفتابی کند / بهر جا که آید خرابی کند
بیا ساقی آن راوق روح بخش / بجامم دلم بر فشان چون درخش
من او را خورم دلفروزی بود / مرا او خورد خاک روزی بود

ترتیب کردن سکندر لشکر بحرب دارا

چه نیکو متاعیست کار آگهی / کزین نقد عالم مبادا تهی
بعالم کسی سر بر آرد بلند / که در کار عالم بود هوشمند
ببازی نه پیماید این راه را / نگهدارد از دزد بیگاه را
نبندد ازان آلت از بار خویش / کزو روزی آسان کند کار خویش
میفکن گول گرچه عار آیدت / که هنگام سرما بکار آیدت
خری بر گریوه ز سختی بمرد / که از کاهلی جل با خود نبرد
گزارنده شمع شاهنشهی / چنین داد پرسنده را آگهی
که دارا چو لشکر بارمن کشید / تو گفتی که آمد قیامت پدید
نبود آگه اسکندر از کار او / که آرد قیامت به پیکار او
رسیدند زنهاریان خیل خیل / که طوفان برپا در آورد سیل
شبیخون دارا در آمد ز راه / ز پولاد پوشان زمین شد سیاه
پژوهنده گفت بدخواه مست / شب و روز غافل نشد آنجا که هست
بر و شاه اگر یک شبیخون کند / ز ملکش همانا که بیرون کند

سکندر بخندید و دادش جواب	که پنهان نگیرد جهان آفتاب
ملک را بوقتِ عنان تافتن	بدزدی نشاید ظفر یافتن
پژوهنده دیگر آغاز کرد	که دارا چندان سپه ساز کرد
که آنرا شمردن توان در قیاس	کسانیکه هستند لشکر شناس
سکندر بدو گفت یک تیغ تیز	کند چرم صد گاو را ریز ریز
یکی گرگ را کو بود خشمناک	ز بسیاری گوسفندان چه باک
سپه را جواب چنان ارجمند	پسند آمد از شهریار بلند
خبر گرم تر شد همی هر زمان	که آمد بروم اژدهاے دمان
سکندر چو دانست کان تند میغ	به تندیے برآرد همی برق تیغ
فرستاد تا لشکر از هر دیار	روانه شود بر در شهریار
ز مصر و ز افرنجه و روم و روس	شد آراسته لشکرے چون عروس
چو انبوه شد لشکرِ بیکران	عدد خواست از نامِ نام آوران
خبر داد عارض که شش صد هزار	برآمد دلیرانِ مفرد سوار
چو شد ساخته کارِ لشکر تمام	یکے انجمن ساخت بی رود و جام
نشستند بیدار مغزان روم	همه پاک نرم کردند موم
شه از کارِ دارا و پیکارِ او	سخن راند و پیچید در کارِ او
چنین گفت کین نامور شهریار	کمر بست بر جستن کارزار

چه سازیم تدبیرش از صلح و جنگ
که آمد بآوردش این کار تنگ
اگر بر نیاریم تیغ از نیام
بمردی ز ما بر نیارند نام
وگر تاج بستانم از تاجور
به بیداد خود بسته باشم کمر
کیان را کی از ملک بیرون کنم
من این رهزنی با کیان چون کنم
بترسم که آخر بدین تیرگی
بداندیش ما را دهد چیرگی
چه تدبیر باشد درین رسم و راه
کزو کار ما بر نگردد تباه
باندیشهٔ خوب و رای صواب
پدید آورید این سخن را جواب
جهاندیده پیران بیدار هوش
چو گفتار گوینده کردند گوش
بپاسخ گشادند یکسر زبان
دعا تازه کردند بر مرزبان
که سرسبز باد آن همایون درخت
که نامش بلندست و نیروش سخت
بتاج و بتختش جهان تازه باد
سر خصم او تاج دروازه باد
همه رای تو هست چون دین درست
درستی چه باید ز ما باز جست
ولیکن ز فرمان تو نگذریم
بجز راه فرمان تو نسپریم
چنان در دل آید جهاندیده را
همان زیرکان پسندیده را
که چون کینه ورزد دل کینه خواه
همه خار و خشت برآید ز راه
تو نیز آتش کینه را بر فروز
که فرخ بود آتش کینه سوز
تو سرو نوی خصم بید کهن
کجا سرکشد بید با سرو بن

کهن باغ را وقت نو کردنست / نوان را حساب بد و کردنست
بدیدارِ این دولتِ تازه عهد / عروسِ جهان را برآراے مهد
بد اندیشِ تو هست بیدادگر / به پیچید رعیت ز بیداد سر
چه باید هراسیدنت زان بسے / که دارد هم از خانه دشمن بسے
قلم درکش آئینِ بیداد را / کفایت کن از خلق فریاد را
ز خصمِ تو چون مملکت گشت سیر / بخصمِ افگنی پای ورنه دلیر
تنوری چنین گرم در بند نان / ره انجام را گرم تر کن عنان
کجا شاه را پای ما راسرست / دلی کو گزین داورے پرورست
تمنای شه را که بر هم زند / گرانزهره باشد که این دم زند
بران خصم شد رخصت رهنمون / که شه پیشه بد سستی نیارد بخون
نگهدار و از روم تختِ کیان / بخونریزی اول نه بندد میان
سکندر چو در حکمِ این داوری / ز لشکرکشان یافت آن یاوری
بدستوری رخصتِ راستان / بلشکرکشی گشت همداستان
یکے روز کز گردشِ روزگار / بدست آمدش طالعِ کامگار
بفالِ همایون بترتیبِ راه / بفرمود کز جای جنبد سپاه
عنان تاب شد شاهِ فیروز جنگ / میان بست بر کینِ بدخواه تنگ
ز شمشیرِ پولاد چون شیرِ مست / بکشورکشائی کلیدے بدست

سپاهی چو زنبور پر نیشتر ‌ ‌ ز غوغای زنبور هم بیشتر
نشان بازجست از درفش بلند ‌ ‌ که ماند از فریدون فیروزمند
بوقتی که آن وقت سازنده بود ‌ ‌ فلک دوستان را نوازنده بود
پسی برتر از کاویانی درفش ‌ ‌ بمنجوق برزد پرند بنفش
صنوبر ستونی ز پیچه ارش ‌ ‌ بخون جگر یافته پرورش
بر اژدها پیکری از حریر ‌ ‌ که بیننده را زو برآید نفیر
زده بر سر از جعد پرچم کلاه ‌ ‌ چو بر قلهٔ کوه ابر سیاه
بفرسنگها بود پیدا ز دور ‌ ‌ عقابی سیه پر و بالش ز نور
شد آن اژدها با چنین لشکری ‌ ‌ بسر بر چنان اژدها پیکری
جهان کرد ز آشوب خود گردناک ‌ ‌ ز بهر چه از بهر یک مشت خاک
ازین گریه گون خاک تا چند چند ‌ ‌ بشیری توان کردنش گرگ بند
جهان یک نوالست پیچیده سر ‌ ‌ درو گاه حلوا بود گه جگر
فلک بر بلندی زمین در مغاک ‌ ‌ یکی طشت خون شد یکی طشت خاک
نبشته برین هر دو آلوده طشت ‌ ‌ ز خون سیاوش بسی سرگذشت
زمین گر بضاعت برون آورد ‌ ‌ همه خاک در زیر خون آورد
نگفته درین طشت فریادرس ‌ ‌ که بربسته شد راه فریادرس
چو فریاد را بر گلو بسته راه ‌ ‌ گلو بسته به مرد فریادخواه

به ار پرده خود حصاری کنی — بخاموشی خویش کاری کنی
بیا ساقی آن آتش توبه سوز — بآتشگه مغز من بر فروز
بمجلس فروزی دلم خوش بود — که چون شمع بر فرقم آتش بود

رای زدن دارا در کار اسکندر با خاصان خویش

خردمند را خوبی از داد اوست — پناه خدا ایمن آباد اوست
کسی کو بدین ملک خرسند نیست — بنزدیک دانا خردمند نیست
خرد نیک همسایه شد زان بدست — که همسایه کوی نابخردست
چو در کوی نابخردان دم زنی — به از داستان خرد کم زنی
درین ره کسی خانه آباد کرد — که گردن ز دهقانی آزاد کرد
تو نیز ار نهی بار گردن ز دوش — ز گردن زنان برنیاری خروش
چو دریا بسرمایه خویش باش — هم از بود خود سود خود برتراش
بمهمانی خویش تا روز مرگ — درختی شو از خویشتن ساز برگ
چو پیله ز برگ کسان خورد گاز — همه تن شد انگشت و قی کرد باز
گزارنده پیری هم از موبدان — گزارش چنین کرد با بخردان
که چون شاه روم آمد آراسته — همش تیغ در دست و هم خواسته
خبر گرم شد در همه مرز و بوم — که آمد برون اژدهایی ز روم
بپرخاشش دارا سر افراخته — همه آلت داوری ساخته

جهان را بدین مژده نوروز بود | که پیداوِ دارا جهانسوز بود
ازان بوم و کشور بیکبارگی | ستوه آمدند از ستمکارگی
ز داراپرستی دلش خاسته | بمهر سکندر بیاراسته
چو دارای دریادل آگاه گشت | که موج سکندر ز دریا گذشت
ز پیرانِ روشندل و رای زن | برآراست پنهان یکی انجمن
ز هر کاردانی برای درست | دران داوری چارهٔ کار جست
که بدخواه را چون دراَرد شکست | پیلِ چرخ را چون کند پای بست
چه افسون درآموزد از رهنمون | که آید ز کارِ سکندر برون
چو در جنگ پیروزیش دیده بود | ز پیروزی جنگیش ترسیده بود
نکردش دران کار کس چارهٔ | نخوردش غمی هیچ غمخوارهٔ
چو دانسته بودند کو سرکش ست | بسوزندگی گرم چون آتش ست
سخنهای کس در نیارد بگوش | دران کار بودند یکسر خموش
بجز مهتری از نکوشاوران | سری بود نامی ز نام‌آوران
فرایبرز نامی که از فرّ و برز | تنش چون ستونی بود بازوش گرز
بهیبت دران انجمن گاه بود | از احوال پیشینه آگاه بود
ثنا گفت بر شاه و بر رسم شاه | که آباد باد از تو این پیشگاه
مبادا تهی عالم از نام تو | جهان جنبش دور از آرام تو

گذشته نیای من از پیش پیش / چنین گفت با من در اندرز خویش
که چون کرد کیخسرو آهنگ غار / خبر داد ازان جام گوهرنگار
که در طالع ملک ما تا بدیر / فرود آید اختر ز بالا بزیر
برون آید از روم گردنکشی / زند در همه آتشکده آتشی
همه ملک ایران بدست آورد / بتخت کیان بر شکست آورد
جهان گیرد او هم نماند بجای / سرانجام او هم درآید ز پای
مبادا که آن مرد رومی نژاد / درین قالب افتد که هرگز مباد
بدار شاه برهیچ زند نام او / نیارد درین کشور آرام او
نباید کزو دولت آید برنج / که هر قفل بیجان کو شد از بهر گنج
فریبی فرستش که طاعت کند / بملک روم تنها قناعت کند
فریب خوش از خشم ناخوش بهست / برافشاندن آب ز آتش بهست
مکن تکیه بر زور بازوی خویش / نگهدار وزن ترازوی خویش
بر آتش مبادر که کین آورد / سکاهن بآهن کمین آورد
اگر سیم شیری بیفتد ز شیر / حرون اشتری مغزش آرد بزیر
بناموس باید جهان داشتن / وز انجاست رایت برافراشتن
برون آرش از دعوی همسری / کزین پایه یابد کند سروری
هر آن جو که بازر بود هم عیار / بسنج ار نه زر آیدش اندر شمار

بسا شیر درنده و سهمناک — که از نوک خاری درآید بخاک
چو با کژدم گرم کینی کنی — ببین خرده گر خرده بینی کنی
بیندیش از آن پشه نیشدار — که نمرود را گفت سر پیش دار
جهان آن کسی راست کو در نبرد — سپه مرد بگذاشت بر هیچ مرد
گرسنه چو با شیر خاید کباب — بقدر بهترین لقمه آرد شتاب
ز بیگانه گر هست فرزند و زن — که هم جامه گردد شود جامه کن
چو شد جامه بر قد فرزند راست — نباید دگر مهر فرزند خواست
چو بالا برآرد گیاه بلند — سهی سرو را باشد از وی گزند
ز پند بزرگان نباید گذشت — سخن را ورق در نباید نوشت
که چون آزموده شود روزگار — بیاد آیدت پند آموزگار
نگارنده‌ای کو نصیحت شنید — در چاره را در کف آرد کلید
شه از پند آن هر دو پالوده مغز — هراسان شد از کار آن پای لغز
ز پیکان نکشت آتش گرم را — بسر کوچکی داشت آزرم را
شد از گفته رای زن خشمناک — بپیچید چون مار بر روی خاک
گره بر زد ابروی پیوسته را — گشاد از گره خشم سربسته را
درو دیده چون اژدها در گوزن — بخشمی که دور افتد از سنگ و زن
که در سینه چرخ آهنی دیده — که پولاد را سنبد به دیده

ثنائی بمن مردسی اہل روم | ز دِ کوره آتش برآری بموم
بکه برگ ساکن کنی باد را | هراسانی از بیدِ پولاد را
عقابان ببازی و کبکان بجنگ | سرِ نازنینان درآرد بسنگ
چه بندم کمر در مصاف کسی | که دارم کمربسته چون او بسی
دلیری کند بر من آن نادلیر | چو گوری گرازنده با شرزه شیر
سرش لیکن اگه درآید ز خواب | که شیر از تنش خورده باشد کباب
چو من بر سر خسروان افسرم | چه اندیشه باشد ز اسکندرم
بود خایهٔ مرغ سخت و گران | نه چون تیک و خایسک آهنگران
که دانست کین کودک خرد سال | شود با بزرگان چنین بدسگال
باوّل قدح دُردی آرد بپیش | گذارد شکوه من و شرم خویش
بسنجد تنگ را بنیروی سرکشم | که پیش زبونان زبونی کشم
اگر خود شود خسرو زیر پای | نسنجد بر شنگ از فتح کهسار
زر دهی کجا خیزد آن دسته زور | که کشتی ببر دل را اندر آب شور
بشوراند او رنگ خورشید را | نهد ناگهان پای جمشید را
بتاراج ایران برآرد علم | برد تخت کیخسرو و تاج جم
شکوه کیان پیش پا برنهاد | قدم در شکوه فریدون نهاد
بشمشیر کیست رو باه تاند رسید | که شمشیر شاهان را سپاه نگه دارد

ز شیران بود روبهان را نوا | نخسپند در زمین تا نگیرد هوا
تهیدست گر مایه داری کند | چو لنگی ست کو راهواری کند
تو خود نیک دانی که با این شکوه | ز یک طفل رومی ندارم ستوه
به دست غلامان مستش دهم | بچوبه شبانان شکستش دهم
هزبری که از سگ زبونی کند | نه پیرا با او حرونی کند
عقابی که از پشه گیرد گریز | گر افتادنش هست گو برمخیز
پلنگی که ترسد ز روباه تیز | بسوزاد مغزش بسرسام تیز
ببینی که فردا من پیل زور | سرش چون بسپارم بسم ستور
که باشد ز بوی خراج آوری | که همسر بود با بلند افسری
نشیننده بر تختگاه کیان | منم تاج بر سر کمر بر میان
کرا پاره کرد سر گفتگو | زمین جای آبا کند جستجو
کلاه کیان هم کیان را سزد | درین خز تن رومیان کی خزد
من از تخمهٔ بهمن و پشت کی | چرا ترسم از رومی سست پی
ز روئین تن و برج اسفندیار | بر اورنگ زرین منم یادگار
اگر بازگردد به پیشینه راه | برو روز روشن نگردد تباه
وگر گشتی آرد بدریای من | سری بیند افتاده در پای من
چه دریا تلخی چو اسپش دهم | ز خاکش ستانم بآبش دهم

ازان ابر عاصی چنان ریزم آب — که نارد دگر دست بر آفتاب
ستیزنده چون روستائی بود — شکستن به از مومیائی بود
خر از زین نو زانکه پالان کشد — که تا رخت جوینده آسان کشد
من آن صید را کرده ام سربلند — منش باز در گردن آرم کمند
تو ای مغز پوسیده سالخورد — ز گستاخی خسروان باز گرد
نه چابک شد این چابکی خواستن — کمندی بکوهی در انداختن
چراغی بصحرا برافروختن — فلک را چه اندازه آموختن
نکش چیز با اندیشهٔ خویش پای — که هر چیز را پدید است جای
قبا کو نه درخورد بالا بود — همانا که دزدیده کالا بود
ترا قوت پیری از جای برد — کهن گشتنت از سر رای برد
چو پیر کهن گردد آزرده پشت — ز نیزه عصا به که گیرد بمشت
چو پیری نمونه شود پای لغز — فراموشکاری در آرد بمغز
ز پیران دو چیز است با زیب و ساز — یکی درس تو دان یکی در نماز
جهان بر جوانان جنگ آزمای — رها کن فروکش تو ره ... ی
تن ناتوان کی سواری کند — سلاح شک ... نه
سپهبد که برنا بود زانکه پیر — سپاهی چو گر ... بر
بهنگام خود گفت باید سخن — ...کر ... ما

خروسی که بیگه نوا برکشید   سرش را بگه باز باید برید
زبان بند کن تا سرآری بسر   زبان خشک به یا گلوگاه تر
سری بی زبان کو بخون تر بود   به است از زبانی که بی سر بود
زبان به که او کامداری کند   چو کامش رسد کامگاری کند
زبان را نگهدار در کام خویش   نفس بر مزن جز بهنگام خویش
زبان ترازو که شد راست نام   ازان شد که بیرون نیاید ز کام
چو از کام خود کامی آید برون   بهر سو که جنبد شود سرنگون
بسا گفتنیها که باشد نهفت   نه هرگز زبان بایدش باز گفت
بگفتن کسی کو شود سخت کوش   نیوشنده را در نیاید بگوش
سخن به که با صاحب تاج و تخت   بگویند پخته نگویند سخت
چو زانگونه تندی بسی کرد شاه   پشیمان شد آن پیر و شد عذرخواه
خطرهاست در کار شاهان بسی   که با شاه خویشی ندارد کسی
چو از کینه برفروزند چهر   بفرزند خود بر نیارند مهر
همانا که پیوند شاه آتش است   با آتش در از دور دیدن خوش است
نصیحت موافق بود شاه را   که از کبر خالی کند راه را
نصیحت گری با خداوند زور   بود تخمی افگنده در خاک شور
چو آگاه گشت آن نصیحت گزار   که از پند او گرم شد شهریار

سخن را دگرگونه بنیاد کرد | بشیرین زبان شاه را یاد کرد
که دارای دور آشکارا توئی | مخالف چه باشد که دارا توئی
که باشد سکندر که آرد سپاه | ز دارای دولت ستاند کلاه
ترا این کله آسمان دوخته است | ستاره چراغ تو افروخته است
کلوخی که با کوه سازد نبرد | بسنگی توان زود بر آورد گرد
درختی کدو تا نه بس روزگار | کند دعوی همسری با چنار ق
چو گردد ز دولابه تاک سپهر | رسن باز در گردن آید بزیر
کدو نیست او گردن افراخته | ز ساق گیاهی رسن ساخته
رسن زود پوسد چو باشد گیاه | دگر باره دلو اوفتد بچاه
چو خورشید مشعل برآرد بباغ | بپروانگی پیش میرد چراغ
بهنگام سرپنجه روباه لنگ | چگونه نهد پای پیش پلنگ
گره زابروی خویش پر گوشه تر | که در گوشه بهتر کمان را گره
بآهستگی کار عالم برآر | که در کار گرمی نه آید بکار
چراغ ار بگرمی نیفروختی | نه خود را نه پروانه را سوختی
خمیر آمد و آتش اندر تنور | نباشد زنان تا دهان راه دور
شکیب آور و بندها را کلید | شکیبنده را کس پشیمان ندید
نه نیکوست شطرنج بد باختن | فرس در تک فیل در تاختن

بسا رود کز زخمه گردن شکست که تا زخمه رودی آرد بدست
تو شاهی قیاس تو افزون کنم حساب تو با دیگران چون کنم
بتعظیم دارا جهاندیده مرد بسی زین نمط داستان یاد کرد
جهاندار دارای جوشیده مغز نشد نرم دل زان سخنهای نغز
دران تندی و آتش افروختن کزو خواست مغز سخن سوختن
طلب کرد کاید ز دیوان دبیر بکار آورد مشک را بر حریر
دبیر نویسنده آمد چو باد نوشت آنکه دارا برو کرد یاد
روان کرد کلک شبه رنگ را ببرد آب مانی و ارژنگ را
یکی نامهٔ نغز پیکر نوشت بنغزی بکردار باغ بهشت
سخنهای از تیغ پولاد تر زبان از سخن سخت بنیاد تر
چو شد نامهٔ نغز پرداخته برو مهر شاهانه شد ساخته
رسانندهٔ نامهٔ خسروان ز دارا باسکندر آمد دوان
بدو داد نامه چو سر باز کرد دبیر آمد و خواندن آغاز کرد
بده ساقی آن جام جمشید را شب تیره رخشنده خورشید را
می کز فروغش شب زاغ چهر ستاره عقیقی کند بر سپهر

نامهٔ دارا باسکندر بتهدید و عتاب

بنام بزرگی ایزد داد بخش که مارا ز هر دانشش او داد بخش

خداوند روزی ده دستگیر — پناهنده را از درش ناگزیر
فروزنده کوکب تابناک — منورکن مردم از تیره خاک
توانا و دانا بهر بودنی — گنه بخش و بسیار بخشودنی
ازو هر زمان روح را مایه — خرد را دگرگونه پیرایه
یکی را چنان تنگی آرد به پیش — که نانی نبیند در انبان خویش
یکی را بدست افگند کوه گنج — نسنجیده ها می دهد کوه سنج
نشاید سر از حکم او تافتن — جز او جای گی توان یافتن
نه آنکس گنه کرد کو رنج یافت — نه سعی نمود آنکه او گنج یافت
کند هر چه خواهد برو حکم نیست — که جان دادن و کشتن او را یکیست
درود خدا باد بر بنده — کز افگنده شد با سر افگنده
چه سود است کین قوم ناحق شناس — کنند آفرین را بنفرین قیاس
بجائی که بدخواه خونی بود — تواضع نمودن زبونی بود
نکو داستانی زد آن شیر مست — که با زیردستان مشو زیردست
تو ای طفل ناپخته و خام رای — مزن پنجه با شیر جنگ آزمای
بهم پنجگی با منت یاره کو — سپاهت کجا و سپهدار کو
چو کژدم بوی مار خوئی کنی — که با اژدها جنگجوئی کنی
اگر گردی این خوی ماران رها — وگرنه من و تیغ چون اژدها

چنانت دهم مالش از تیغ تیز / که یا مرگ خواهی ز من یا گریز
برخشنده آتش پرستان و زند / بخورشید روشن بچرخ بلند
بروم اندر آرم ز گرد سپاه / کنم چشم خورشید روشن سیاه
بیزدان که آهرمنش دشمن است / بزردشت کو خصم آهرمن است
که از روم و رومی تمامم نشان / شوم بر سر هیربد آتش فشان
ترا آن بهای سر و بر و میان / که بندی چو هندو بجد بسته میان
گرفتم همه آهن آری ز روم / در آتشکده با چه آهن چه موم
ز رومی چه برخیزد و لشکرش / بپای ستوران برم کشورش
گر آری بخنجر ز دارا درع و ترگ / کجا باشدت برگ یک بید برگ
مگر تیر ترکان یغمای من / نخوردی که تندی بغوغای من
سری کو سر بخشش دارا کنی / به ار پیش دارا مدارا کنی
کمان بشکنی پر بریزی ز تیر / زره در نوردی بپوشی حریر
دگر نه چنانت دهم گوش پیچ / که دانی تو هیچی و کمتر ز هیچ
حذر کن ز خشم جگر جوش من / مباش ایمن از خواب خرگوش من
بخرگوش خفته مبین زینهار / که چندانکه خسپد بود وقت کار
ببین شیر گردون که جهان چون گرفت / که خرگوش با ماه گردون گرفت
توانم که من با تو [illegible] خامی خوری / کنم بخشندگی گردم آزرم جوی

ولیک این مثل راست باشد که شاه
بدار وقت خواری در افتد بچاه

بده جزیه از بابر کینه را
قلم درکش رسم دیرینه را

نشاید همه سال گر گینه دوخت
خز و رشته یکبار باید فروخت

مزن رخنه در خاندان کهن
تو در رخنه باشی دلیری مکن

بجای کیمیا ور که جنبم زجای
ندارد پر پشه پیل پای

بملک خداداده خرسند باش
مکن تراهنی چنگ شیران تراش

کلاغی تاج کبک در گوش کرد
تک خویشتن را فراموش کرد

بسا ز انجمن کانجم آمد فراز
فرشته در آسمان کرد باز

ندانم که دیهیم کیخسروی
ز فرق که خواهد گرفتن نوی

زمانه کرا کار سازی کند
ستاره بجان که بازی کند

زهی که بر آسمان افگنی
سر خویش خود را زیان افگنی

منم سر دگر سروران پادوست
سر خویشتن را چه باید شکست

طپانچه براعضای خود میزنی
سر تیشه بر پای خود میزنی

غرور جوانی بر آن آردت
که گردن بشمشیر من خواردت

خدا خواهم تنها ترا کرد پست
بسا گردنان را که گردن شکست

مرا زیبد از خسروان عجم
سر تخت کاوس و اکلیل جم

به بختی سرشته سرشت چون آهنم
که از پشت شاهان روئین تنم

ز یاران کجا ترسد آن گرگ پیر — که گرگینه پوشد بجای حریر
ز دارنده نتوان ستد تخت را — نشاید خرید افسر و تخت را
گر اسفندیار از جهان رخت برد — نسب نامهٔ خود به بهمن سپرد
وگر بهمن از پادشاهی گذشت — جهان پادشاهی بمن بازگشت
بجز من که دارد گه کارزار — دل بهمن و زور اسفندیار
بمن ختم شد بازوی بهمنی — که اسفندیارم برویین تنی
نژاده منم دیگران زیردست — نژاد کیان را که آرد شکست
در اندازهٔ من غلط بوده — که بازوی بهمن نه بیهوده
خداوند ملکم به پیوند خویش — مشو عاصی اندر خداوند خویش
پشیمان کنون شو که چون کار بود — ندارد پشیمانی آنگاه سود
جوانی مکن گرچه هستی دلیر — منه پای گستاخ در کام شیر
درشتی رها کن بنرمی گرای — ز جایم مبر تا بمانی بجای
به تندی بغارت برم کشورت — بخواهش دهم کشور دیگرت
من از ساکنی هستم آن کوه سنگ — که در جنبش آهسته دارم درنگ
صف لشکرت گر شود دشمنم — اگر کوه آهن بود بشکنم
بجنبان مرا تا بجنبد زمین — همین گویمت باز گویم همین
چو خوانندهٔ نامهٔ شهریار — بپرداخت آن نامه چون نگار

سکندر بفرمود کاروشتاب | سزای نبشته نویسد جواب
دبیر قلمزن قلم برگرفت | همه نامه در گنج و گوهر گرفت
جوابی نوشت آنچنان دلپسند | که بوسید دستش سپهر بلند
چو سربسته شد نامهٔ دلنواز | رساننده را داد تا برد باز
دبیر آمد و نامه را برگشاد | ز هر نکته صد گنج را برگشاد
فرو خواند نامه ز سر تا به بن | برآسوده چون در سخن در سخن
بیا ساقی از بهر دفع خمار | دوای دل دردمندان بیار
ازان می کنم شادمانی کنم | اگر چند مستم جوانی کنم

جواب نامه سکندر بدارا

سر نامه نام جهاندار پاک | برآرندهٔ برستنیها ز خاک
بلندی دهٔ آسمان بلند | گشایندهٔ دیدهٔ هوشمند
جهان آفرین و جهان بی‌نیاز | بهنگام بیچارگی چاره‌ساز
زمین را بمردم برآراست چهر | کمر بسته گردش ز گردان سپهر
شبا هم زمین را ز شمشیر آب | برافروخت چون چشمهٔ آفتاب
خداوند بی نسبت بندگی | نه پیری در و نه پراگندگی
یکی کو نمایندهٔ هر یکی ست | همه هستی از لاف او اندکی ست
قوی حجت از هر چه گیری شمار | بری حاجت از هر چه آید بکار

مر او را ترا مایه باید نخست / که تا زو بسازیم چیزی درست
هر آنچه آفرید او باسباب نیست / بدریافتش عقل را تاب نیست
خرد دانش آموز تعلیم اوست / دل از داغداران تسلیم اوست
پر از حکمت و حکم او شد جهان / بحکم آشکارا بحکمت نهان
فرشته وشان را درین ساده دشت / ازو آمدن هم بدو بازگشت
دل و دیده را روشنائی ازوست / مر او را ترا پادشائی ازوست
ز فرمان او نیست کس را گزیر / خدا اوست ما بنده فرمان پذیر
هر آنکه کند در جهان تاجدار / عجب نیست از بخشش کردگار
تو نیز ای جهاندار فیروز بخت / نه از باد آورده تاج و تخت
خدا اوست این چیره دستی کزوست / مشو با خدادادگان چیره دست
سپاس خدا کن که بی ناسپاس / نگوید ثنا مرد ایزد شناس
مبادا بهشیار کس وحشتی / کسی را ز فرمان او فرشتی
هر آنکه خداوند یاری دهد / عجب نیست گر شهریاری دهد
توانم که گردن فرازی کنم / بشمشیر با شیر بازی کنم
بتیغ افسر و گاه خواهم گرفت / بدین اژدها ماه خواهم گرفت
نخواندی ز تاریخ جمشید شاه / که آن اژدها چون فرو برد ماه
فریدون بآن اژدها پاره مرد / هم از قوت اژدهائی چه کرد

بدارندهٔ آسمان و زمین / کزو مایه دارد همان و همین
خدائی کزو هر که آگاه نیست / خرد را بآن بی‌خرد راه نیست
براه نیاگان پیشین ما / که بودند پیغمبر دین ما
بصحف براهیم ایزدشناس / کزان دین کنم پیش یزدان سپاس
که گر دست یابم بپای ایشان / بهم دین زردشت را از میان
نه آتش گذارم نه آتشکده / شود هر دو از دستم آتش زده
چنین رسم پاکیزه و راه راست / ره ما و رسم نیاگان ماست
بدین مشک خاشاک نتوان فشاند / که بوی خوش مشک پنهان نماند
کسی راست خرما ز نخل بلند / که بر نخل خرما رساند کمند
به بستان گلی راست گردن دراز / که بوسی ز رستگی دهد دلنواز
ز گوران سرافراز گوری بود / که با فحلیش دست زوری بود
ز شیران همان شیر خونریزتر / که دندان و چنگش بود تیزتر
دو شیر گرسنه و یک ران گور / کباب آنکسی هست کو راست زور
دو پیلان خرطوم درهم کشان / ز هر دو یکی برد خواهد نشان
تو مردی و من مرد وقت نبرد / بهر دستی پدید آید از مرد مرد
من آنگه عنان بازپیچم ز راه / که یا سر دهم یا ستانم کلاه
چه پنداشتی در جهان نیست کس / جهاندار تنها تو باشی و بس

بهر زیوری برگی شتابنده است | بهر منزلی راه یابنده است
بماری چو من مهره بازی مکن | بپرداز نیرنگ سازی مکن
ز ملک من اقطاع من میدهی | برات سهیل از یمن میدهی
پنیر آب دادن نشاید بمیش | که باید درو قطرهٔ خون خویش
مزن پیش ازین لاف گردنکشی | که خاکی بگوهر نه از آتشی
بیارام و تندی رها کن ز دست | که الماس ز ارزیز یابد شکست
همان شیشهٔ می که داری بچنگ | نگهدار و مستیز با خاره سنگ
جهانی چنین پر ز نفط سپید | ز طوفان آتش نگهدار بید
بر آسودگی عیش خود میگذار | جهانجوی را با جزیره چه کار
یکی داد باغی بسی توشه | ندادش ز باغ آن دگر خوشه
زبون تر ز من صیدی آور بزیر | که چربی نخیزد ز پهلوی شیر
بشاخی چه باید در آویختن | که نتوان ازو میوه ریختن
تمنای شه آنگه آید بدست | که بر روی دریا توان پل ببست
چه باید غروری بر آراستن | نه بر جای خویش آرزو خواستن
چو بهمن جوانی بر آن آرد دست | که تند اژدهای بیازارد دست
نه هر دیو را هست چو اسفندیار | که با رستم آید بسوی کارزار
چو با دیو دارد سلیمان نشست | کند یاوه انگشتری را ز دست

بترس از غلط کاری روزگار / که چون ما بسی را غلط کرد کار
حسابی که با خود برانداختی / چنان نیست بازی غلط باختی
عنان بازکش زین تمنای خام / که سیمرغ را کس نیارد بدام
تو زنگی نه آدمی خوار تر / نه از بربری مردم آزار تر
سپه تا بهنگام کین گستری / چه خون راندم از زنگی و بربری
مدارا کن از کین کشی بازگرد / که مردم نیازارد از نیک مرد
نه من بستم اول باین کین کمر / تو افگندی از سلسله بار سر
بخونریز من لشکری ساختی / شبیخون کنان سوی من تاختی
بدان تا بهم بر زنی رای من / ستانی ز من ملک آبای من
مرا نیز بایست برخاستن / کمر بستن و لشکر آراستن
سپه راندن از ژرف دریا برون / گشادن ز شمشیر دریای خون
تو گر هوشیاری نه من بیخودم / همان هوشیارم همان بخردم
گر افگند بر کار تو بخت نور / من از بختیاری نیم نیز دور
جهان گر ترا داد کاری بدست / مرا نیز دستی درین کار هست
ترا تاج بادا مرا تیغ یار / ستم تیغ زن گر توئی تاجدار
مزن تکیه بسیار بر تخت خویش / که بر تخت را تخته بستند پیش
میفکن بگنبد گرد را سنگ پست / که گو سنگ را کی در آید شکست

چو آرد زمین لرزه‌گاه نبرد / برآرد بآسانی از کوه گرد
چو دوران ملکی بپایان رسد / بدو دست جوینده آسان رسد
جهان چون نباشد بجان آمده / سستی و تولی درمیان آمده
چنین پاسخ هیچ درخواست نیست / که در یک ترازو دو من راست نیست
بهمسنگی خود مرا برمسنج / که از اژدها بهمن آمد برنج
اگر هم سنگ و آبی دهی در جواب / چو کوه افگنم سنگ خود را در آب
زره پوشم ار تیغ بازی کنی / کمر بندم ار صلح سازی کنی
بهر چه آن نمائی توازگرم و سرد / پذیرنده‌ام ز آشتی و ز نبرد
بیا تا چه داری ز شمشیر و جام / که دارم درین هر دو دستی تمام
جهاندار چون نامه را کرد گوش / دماغش زگرمی درآمد بجوش
فرستاده بی جنگ تعجیل جست / سکندر نیامد در آن کار سست
درآورد لشکر به پیکار تنگ / برآراست یک‌یک بنا کار جنگ
چو دارا خبر یافت کان اژدها / نخواهد پس شیر کردن رها
بجنبید جنبیدن با شکوه / چو از زلزله کالبدهای کوه
رسیدند لشکر بلشکر فراز / زمانه در کینه بگشاد باز
زمین جست زیره که از نعل سخت / خروش آمد از سنگ سست و درشت
مصاف دو خسرو در آن مرز بود / که آشوب ایشان کوه در لرز بود

هنوز ار بجویند زان خسروان — توان یافتن در زمین استخوان
بیا ساقی از باده بردار بند — بپیمای پیمودن باد چند
فراهم کن از باده جام خاص — مگر زین خرابات یابم خلاص

مصاف کردن دارا با سکندر در موصل

خرامیدن لاجوردی سپهر — همان گرد برگشتن ماه و مهر
پندار کز بهر بازیگری ست — سراپرده ای اینچنین سرسری ست
درین پرده یک رشته بیکار نیست — سر رشته بر ما پدیدار نیست
که داند که فردا چه خواهد رسید — ز دیده که خواهد شدن ناپدید
کرا مرده از خانه بر در نهند — کرا تاج اقبال بر سر نهند
گزارنده نیک و بدهای خاک — سخن گفت ازان پادشاهان پاک
که چون صبح را شاه چین بار داد — عروس عدن در بدینار داد
رسیدند لشکر بجای مصاف — دو پرگار بستند چون کوه قاف
خسک بر گذرگاه کین ریختند — نقیبان خروشیدن انگیختند
یزک بر یزک سو بسو در شتاب — نه در دل سکونت نه در دیده خواب
ز بسیاری لشکر از هر دو جای — فروبست کوشنده را دست و پای
دو رویه ستادند در جای جنگ — نمودند پیشینه دستی درنگ
مگر در میان صلحی آید پدید — سر تیغشان سر نباید کشید

چو بود از جوانی و گردن کشی   همان جانب آبی همین آتشی
پدید آمد از هر دو بارے ستیز   دل کینه ور گشت بر کینه تیز
ازان پس که بر کینه ره یافتند   سر از جستن مهر بر تافتند
درآمد بغریدن آوازِ کوس   فلک بر دهانِ دهل داده بوس
شغبهای آیینهٔ پیل مست   همی شانه بر پشتِ پیلان شکست
چنان آمد از نای ترکی خروش   که از نای ترکان برآورد جوش
برآورد خرمهره آوازِ شیر   دماغ اندمِ گاودم گشت سیر
طرائفی کز مقرعه خاسته   برون رفت زین طاقِ آراسته
روارو برآمد ز راهِ نبرد   هزاهز درآمد بمردانِ مرد
زمین گفتی از یکدگر بر درید   سرافیل صورِ قیامت دمید
غبارِ زمین بر هوا راه بست   عنانِ سلامت برون شد ز دست
ز بس گرد بر تارک و ترک زین   زمین آسمان آسمان شد زمین
فرو رفت و بر رفت راهِ نبرد   ز نم خون بماهی و بر ماه گرد
ز سمِ ستوران دران پهن دشت   زمین شش شد و آسمان گشت هشت
جگر تاب شد نعرهاے بلند   گلوگیر شد حلقهاے کمند
ز تاب نفس در هوا بسته میغ   همان سوخت از آتشِ برقِ تیغ
ز بس غلطهٔ تیغ بر خون و خاک   دماغِ هوا پر شد از جانِ پاک

سپهدار ایران هم از صبح بام ‏ برآراست لشکر بسازِ تمام
نخستین صفِ میمنه ساز کرد ‏ ز تیغ اژدها را دهن باز کرد
صفِ میسره هم برآراست چست ‏ یکی کوه گفتی ز پولاد رست
جناح آنچنان بست در پیشگاه ‏ که پوشیده شد روی خورشید و ماه
ز قلبی که چون کوه پولاد بود ‏ پناهنده را قلعه آباد بود
ز دیگر طرف لشکر آرای روم ‏ برآراست لشکر چو نحلی ز موم
سلاح و سلب داد خواهنده را ‏ قوی کرد پشتِ پناهنده را
چپ و راست آراست از ترک و تیغ ‏ چو آرایش گلبن از اشکِ میغ
پس و پیش را کرد چون خاره کوه ‏ برانگیخت قلبِ ثریا شکوه
چو از هر دو سو لشکر آراستند ‏ یلان سو بسو مرد می‌خواستند
سیاست درآمد بگردون ز نی ‏ ز چشمِ جهان دور شد روشنی
ز بس خون که گرد آمد اندر مغاک ‏ چو گوگرد سرخ آتشین گشت خاک
ز شمشیر برگشته جایی نبود ‏ که در غارِ او اژدهایی نبود
نهنگِ خدنگ از کمین کمان ‏ نیاسود بر یک زمین یک زمان
کمند اژدهای سلسل شکنج ‏ دهن باز کرده بتاراج گنج
ز غریدنِ ژنده پیلان مست ‏ گره در گلوی هژبران شکست
ز بس تیغ بر گردن انداختن ‏ نیارست کس گردن افراختن

پدر با پسر کین برآراسته / محابا شده مهر برخاسته
ستون علم جامه در خون زده / نجات از جهان خیمه بیرون زده
ز بس خستهٔ تیر پیکان فشان / شده آبله دست پیکان کشان
چنان گرم گشت آتش کارزار / که از نعل اسپان برآمد شرار
جهانجوی دارا ز قلب سپاه / برآشفت چون شیر شرزه سیاه
ز دشمن گزائی و خصم افکنی / گشاده بر و بازوی بهمنی
بهر جا که بازو برافراختی / سر خصم در پایش انداختی
نشد بر تنی تا نپرداختش / نزد بر سری تا نینداختش
ز بس خون رومی دران ترکتاز / هزار اطلس رومی افگنده باز
وزین سو سکندر بشمشیر تیز / برانگیخته از جهان رستخیز
دو دست آوریده بکوشش برون / بهر دست شمشیر الماس گون
دو دستی چنان میگزارید تیغ / کز و خصم را جان نیامد دریغ
چو بر فرق پیل آمدی خنجرش / فرو ریختی زیر پایش سرش
چو آب بار دریا غضب ریختی / ز دریای آب آتش انگیختی
چو شیری که آتش ز دم بر زند / دم بادپایان را بهم بر زند
بدارا نمودند کان تند شیر / بسا شیر کز مرکب آورد زیر
شه آزرم او به که یکسو کند / کزان پهلوان پیل پهلو کند

بلشکر بگوید که یکبارگی / براننده بر جنگ او بارگی
چنان دید دارای دولت صواب / که لشکر بجنبد چو دریای آب
همه همگروهه بیکسر زنند / بیکبارگی بر سکندر زنند
بفرمان فرمانده تاج و تخت / بجوشید لشکر بکوشید سخت
عنان یک رکابی برانگیختند / دو دستی به تیغ اندر آویختند
سکندر چو غوغای بدخواه دید / ز خود دست آزرم کوتاه دید
بفرمود تا لشکر روم نیز / بدادن ندارند جان را عزیز
به بندند بر دشمنان راه را / بخاک اندر آرند بدخواه را
دو لشکر چو مور و ملخ تاختند / نبرد جهان در جهان ساختند
بشمشیر پولاد و تیر و تفنگ / گذرگاه بر مور کردند تنگ
چو زنبور گیلی کشیدند نیش / زمین را ز زنبور کردند ریش
سکندر در آن داوریگاه سخت / سپه افشرد مانند بیخ درخت
هیون بر وی افگند پیل افگنی / سوی پیلتن شد چو آهرمنی
یکی زخم زد بر تن پهلوان / کز آن زخم لرزید پیر و جوان
بدرید خفتان زره پاره کرد / عمل بین که پولاد با خاره کرد
نبرید بازوی تابنده هور / ولیکن شد آزرده در زیر زور
بپوسی تن شاه رست از گزند / بزد تیغ و بدخواه را سر فگند

هراسید زان دشمن بی هراس / دل خصم را کرد از آنجا قیاس
بران شد که از خصم تابد عنان / رهائی دهد سینه را از سنان
دگر بار کز بخت امیدوار / سپه افشرد بر جای خود استوار
چو در فال فیروزی خویش دید / بر اعدای خود دست خود بیش دید
قوی کرد بر جنگ بازوی خویش / بکوشید با هم ترازوی خویش
نیاسود لشکر ز خون ریختن / ز دشمن به دشمن در آویختن
نبرد آزمایان ایران سپاه / گرفتند بر لشکر روم راه
ز بیدان گشت رومی ز پیکارشان / اجل خواست کردن گرفتارشان
دگر ره بمردی فشردند پای / نرفتند چون کوه آهن ز جای
بناموس رایت همی داشتند / غنیمت بدخواه نگذاشتند
چو گوهر بر آمد ز سنگی بتاج / شه چین فرود آمد از تخت عاج
مه روشن از تیره شب تافته / چو آئینه روشنی یافته
دو لشکر بیکجا گروه آمده / شدند از خصومت ستوه آمده
بآرامگاه آمدند از نبرد / ز تن زخم شستند و از روی گرد
باندیشه از گنبد تیره گشت / که فردا بسر بر چه خواهد گذشت
دگر روز کان روی شسته ترنج / چو روحانیان سر برون زد ز کنج
سپاه از دو سو صف بیاراستند / هزبران بنخچیر برخاستند

بپولادِ شمشیر و چرمِ کمان بسی زورِ بازو نمود آسمان
بغوغای لشکر درآمد شکیب که دست از عنان رفت و پا از رکیب
بدارا دو سرهنگ بودند خاص باخلاص نزدیک دور از خلاص
زبیدادِ دارا بجان آمده دل آزردگی درمیان آمده
بران دل که خونریزِ دارا کنند بروکینِ خویش آشکارا کنند
چو زینگونه بازاری آراستند بخون از سکندر برآراستند
که ماییم خاصان دارا و بس بدارا نه ما خاص تر نیست کس
زبیدادِ او چون ستوه آمدیم بخونریزِ او هم گروه آمدیم
بخواهیم فردا برو تاختن زبیدادِ او ملک پرداختن
یک امشب بکوشش نگهدار جای که فردا مخالف درآید ز پای
چو فردا علم برکشد در مصاف خورد ضربتِ تیغِ پهلو شکاف
ولیکن بشرطیکه بی دست رنج بما برگشاده کنی قفلِ گنج
ز ما هر یکی را توانگر کنی بزر کارِ ما هر دو چون زر کنی
سکندر بر آن خواسته عهد بست به پیمان درآن خواسته داد دست
نشد باورش کان دو بیدادکیش کنند این خطا با خداوندِ خویش
ولی هر کس آن در بدست آورد که در خصم خود را شکست آورد
وران ره که بیدادِ داد آمدش کهن داستانی بیاد آمدش

که خرگوش هر مرز را پی شگفت | سگ آن ولایت تواند گرفت
چو آن عاصیان خداوند کش | خبر یافتند از خداوند هش
که به گنج شان کامگاری دهد | بخونریز بدخواه یاری دهد
حق نعمت شاه بگذاشتند | پی کشتن شاه برداشتند
چو یاقوت خورشید را دزد برد | بیاقوت جستن جهان پی فشرد
بدزدی گرفتند مهتاب را | که او برد آن جوهر ناب را
دو لشکر گشاده کمر چون دو کوه | شدند از نبرآزمایی ستوه
بمنزلگه خویش گشتند باز | برزم دگر روزه کردند ساز
بیا ساقی از می مرادم بر کن | جهان از می لعل پرنور کن

می کو مراره بمنزل برد
همه دل برند او غم دل برد

انتخاب رباعیات حکیم خیام

رباعی

امروز ترا دسترس فردا نیست	واندیشهٔ فردات بجز سودا نیست
ضایع مکن این دم ار دلت بیدار است	کین باقی عمر را بقا پیدا نیست

ایضاً

خیام ز بهر گنه این ماتم چیست	وز خوردن غم فایده بیش و کم چیست
آنرا که گنه نکرد غفران نبود	غفران ز برای گنه آمد غم چیست

ایضاً

در پردهٔ اسرار کسی را ره نیست	زین تعبیه چون جان کسی آگه نیست
جز در دل خاک هیچ منزلگه نیست	افسوس که این فسانه هم کوته نیست

ایضاً

در صومعه و مدرسه و دیر و کنشت	ترسنده ز دوزخند و جویای بهشت
آنکس که ز اسرار خدا با خبر است	زین تخم در اندرون خود هیچ نکشت

ایضاً

روزیکه شود اذا السماء انفطرت — آندم که شود اذا النجوم انکدرت
من دامن تو بگیرم اندر سیلت — گویم صنما بای ذنب قتلت

رباعی

سر از همه ناکسان نهان باید داشت — راز از همه ابلهان نهان باید داشت
بنگر که بجان مردمان می‌چکنی — چشم از همه مردمان نهان باید داشت

ایضاً

از فصل عنان بهیچ در ساغر هیچ — از خلد و سقر بگذر رو در کوثر هیچ
دستار قصب بباده بفروش و ترس — کم کن قصبی بیس طرفی بر سر هیچ

ایضاً

کو مطرب و می تا بدهم داد صبوح — خوش وقت دلی که میکند یاد صبوح
ما را بجهان سه چیز میباید خوش — سرمستی و عاشقی و فریاد صبوح

ایضاً

چون میگذرد عمر چه شیرین و چه تلخ — چون جان بلب آمد چه نشاپور و چه بلخ
می نوش که بعد از من و تو ماه بسی — از سلخ بغره آید و از غره بسلخ

ایضاً

آن قوم که سجاده پرستند خراند — زیرا که بزیر بار سالوس دراند
وین از همه طرفه‌تر که در پردهٔ زهد — اسلام فروشند و ز کافر بتراند

رباعی

این جمع اکابر که مناصب دارند — از غصه و غم زجان خود بیزارند
وآنکس که اسیر حرص چون ایشان نیست — وین طرفه که آدمیش می نشمارند

ایضاً

این چرخ جفا پیشهٔ عالی بنیاد — هرگز گره کار کسی را نگشاد
هر جا که دلی دید که داغی دارد — داغ دگری بر سر آن داغ نهاد

ایضاً

ای دل همه اسباب جهان خواسته گیر — وین خانه پر از نعمت و آراسته گیر
خوش باش درین نشیمن کون و فساد — روزی دو سه بنشسته و برخاسته گیر

ایضاً

از گردش این زمانهٔ دون پرور — با صد غم و درد می برم عمر بسر
چون غنچه بگلزار جهان با دل تنگ — چون لاله زباغ دهر با خون جگر

ایضاً

وقت سحرست خیز ای مایهٔ ناز — نرمک نرمک باده خور و عود نواز
وآنها که بخوابند نپایند دراز — وآنها که شدند کس نمی آید باز

ایضاً

از حادثهٔ زمان آینده مپرس — وز هرچه رسد چو نیست پاینده مپرس

این یکدمہ نقد را غنیمت میدان　　از رفتہ میندیش وز آیندہ مپرس

رباعی

پندے دہمت اگر بمن داری گوش　　از بہر خدا جامۂ تزویر مپوش
عقبی ہمہ ساعت ست و دنیا یکدم　　از بہر دمے ملک ابد را مفروش

ایضاً

گر گل نبود نصیب ما خار اینک　　ور نور بجا نمی رسد نار اینک
در خرقہ و خانقاہ و شیخی نبود　　ناقوس و کلیسیا و زنار اینک

ایضاً

گر صلح نیایم ز فلک جنگ اینک　　ور نام نکو نباشدم ننگ اینک
جام می و لعل ارغوان رنگ اینک　　آنکس کہ نمیخورد سر و سنگ اینک

ایضاً

آن لحظہ کہ از اجل گریزان گردم　　چون برگ ز شاخ عمر ریزان گردم
عالم بنشاط دل بغربال کنم　　زان پیش کہ خاک خاک بیزان گردم

ایضاً

این چرخ فلک کہ ما درو حیرانیم　　فانوس خیال ازو مثالی دانیم
خورشید چراغدان و عالم فانوس　　ما چون صوریم اندرو حیرانیم

ایضاً

گر من ز می مغانه مستم هستم   ور کافر و گبر و بت‌پرستم هستم
هر طایفه‌ای بمن گمانی دارند   من زان خودم چنانکه هستم هستم

رباعی

هشیار نبوده‌ام دمی تا هستم   امشب شب قدرست و من امشب مستم
لب بر لب جام و سینه بر سینهٔ خم   تا روز بگردن صراحی دستم

ایضاً

روزی که ز تو گذشته شد یاد مکن   فردا که نیامده‌ست فریاد مکن
از آمده و گذشته بنیاد مکن   حالی خوش باش و عمر بر باد مکن

ایضاً

شرمست ترا ازین تباهی کردن   زین ترک اوامر و نواهی کردن
گیرم همه سر بسر جهان ملک تو شد   جز آن که رها کنی چه خواهی کردن

ایضاً

آن قصر که بر فلک همی زد پهلو   بر درگه او شهان نهادندی رو
دیدیم که بر کنگره‌اش فاخته‌ای   بنشسته همی گفت که کوکو کوکو

ایضاً

ای نیک نکرده و بدیها کرده   وانگاه بلطف حق تولا کرده
بر عفو مکن تکیه که هرگز نبود   ناکرده چو کرده کرده چون ناکرده

انتخاب از دیوان حافظ

غزل

الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها
که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

ببوی نافهٔ کاخر صبا زان طره بگشاید
ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها

بمی سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید
که سالک بیخبر نبود ز راه و رسم منزلها

مرا در منزل جانان چه امن عیش چون هردم
جرس فریاد میدارد که بربندید محملها

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل
کجا دانند حال ما سبکساران ساحلها

همه کارم ز خودکامی ببدنامی کشید آخر
نهان کی ماند آن رازی کزو سازند محفلها

حضوری گر همی خواهی ازو غایب مشو حافظ
متی ما تلق من تهوی دع الدنیا و اهملها

تعالی الله چه دولت دارم امشب
که آمد ناگهان دلدارم امشب

چو دیدم روی خوبش سجده کردم
بحمد الله نکو کردارم امشب

نهال عیشم از وصلش برآورد
ز بخت خویش برخوردارم امشب

کشد نقش اناالحق بر زمین خون
چو منصور ار کشی بر دارم امشب

برات لیلة القدرست بدستم
رسید از طالع بیدارم امشب

برآن عزمم که گر خود می رود سر ... که سرپوش از طبق بردارم امشب
تو صاحب نعمتی من مستحقم ... زکوة حسن ده حق دارم امشب

همی ترسم که حافظ محو گردد
ازین شوری که در سر دارم امشب

روشن از پرتو رویت نظری نیست که نیست ... منت خاک درت بر بصری نیست که نیست
ناظر روی تو صاحب نظرانند ولے ... سر گیسوی تو در هیچ سری نیست که نیست
اشک غماز من ار سرخ برآید چه عجب ... خجل از کردهٔ خود پرده دری نیست که نیست
کمر کین من خسته چه بندی که ز مهر ... بر میان دل و جانم کمری نیست که نیست
تا بدامن ننشیند ز نسیمت گردے ... سیل اشک از نظرم بر گذری نیست که نیست
تا دم از شام سر زلف تو هر جا نزند ... با صبا گفت و شنیدم سحری نیست که نیست
من ازین طالع شوریده برنجم ورنه ... بهره مند از سر کویت دگری نیست که نیست
از خیال لب نوشین تو ای چشمهٔ نوش ... غرق آب و عرق اکنون شکری نیست که نیست
آب چشمم که بر و منت خاک در تست ... زیر صد منت او خاک دری نیست که نیست
از وجود آنقدرم نام و نشان هست که هست ... ورنه از ضعف در آنجا اثری نیست که نیست
شیر در بادیهٔ عشق تو روباه شود ... آه ازین راه که در وی خطری نیست که نیست
نه من دل شده از دست تو خونین جگرم ... از غم عشق تو پر خون جگری نیست که نیست
از سر کوی تو رفتن نتوانم گامے ... ورنه اندر دل بیدل سفری نیست که نیست

تو خود ای شعلهٔ رخشنده چه داری در سر
که کباب از حرکاتت جگری نیست که نیست

مصلحت نیست که از پرده برون افتد راز
ورنه در مجلس رندان خبری نیست که نیست

بجز این نکته که حافظ ز تو ناخوشنود ست
در سراپای وجودت هنری نیست که نیست

درد ما را نیست درمان الغیاث
هجر ما را نیست پایان الغیاث

دین و دل بردند و قصد جان کنند
الغیاث از جور خوبان الغیاث

در بهای بوسهٔ جانی طلب
می کنند این دلستانان الغیاث

خون ما خوردند این کافردلان
ای مسلمانان چه درمان الغیاث

داد مسکینان بده ای روز وصل
از شب یلدای هجران الغیاث

هر زمانم درد دیگر می رسد
زین حریفان بر دل و جان الغیاث

همچو حافظ روز و شب بیخویشتن
گشته ام سوزان و گریان الغیاث

دمی با غم بسر بردن جهان یکسر نمی ارزد
بمی بفروش دلق ما کزین بهتر نمی ارزد

بکوی میفروشانش بجامی بر نمیگیرند
زهی سجادهٔ تقوی که یک ساغر نمی ارزد

شکوه تاج سلطانی که بیم جان درو درجست
کلاه دلکش ست اما بدرد سر نمی ارزد

رقیبم سرزنشها کرد کزین باب رخ برتاب
چه افتاد این سر ما را که خاک در نمی ارزد

ترا آن به که روی خود ز مشتاقان بپوشانی
که سودای جهانداری بغم لشکر نمی ارزد

بشو این نقش دلتنگی که در بازار یکرنگی	بنعمتهای گوناگون می احمر نمی ارزد
دیار و یار هر دم را مقید میکند لیکن	چه جای پارس کاین محنت جهان یکسر نمی ارزد
بس آسان مینمود اول غم دریا ببوی سود	غلط گفتم که هر موجش بصد گوهر نمی ارزد
برو گنج قناعت جو بکنج عافیت بنشین	که یکدم تنگدل بودن ببحر و بر نمی ارزد

چو حافظ در قناعت کوش و از دنیای دون بگذر
که یک جو منت دونان بصد من زر نمی ارزد

یاد باد آنکه سر کوی توام منزل بود	دیده را روشنی از خاک درت حاصل بود
راست چون سوسن و گل از اثر صحبت پاک	بر زبان بود مرا آنچه ترا در دل بود
دل چو از پیر خرد نقد معانی میجست	عشق میگفت بشرح آنچه برو مشکل بود
آه ازین جور و تظلم که درین دامگه است	وای زان عیش و تنعم که در آن منزل بود
دردلم بود که بی دوست نباشم هرگز	چه توان گفت که سعی من و دل باطل بود
دوش بر یاد حریفان بخرابات شدم	خم می دیدم و خون در دل و پا در گل بود
بس بگشتم که بپرسم سبب درد فراق	مفتی عقل درین مسئله لایعقل بود
راستی خاتم فیروزهٔ بواسحاقی	خوش درخشید ولی دولت مستعجل بود

دیدی آن قهقههٔ کبک خرامان حافظ
که ز سرپنجهٔ شاهین قضا غافل بود

بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایبان دارد	بهار عارضش خطی بخون ارغوان دارد

غبار خط بپوشانید خورشید رخش یارب بقای جاودانش ده که حسن جاودان دارد

چو عاشق می‌شدم گفتم که بردم گوهر مقصود ندانستم که این دریا چه موج بیکران دارد

چو در رویت بخندد گل مشو در دامش ای بلبل که بر گل اعتمادی نیست گر حسن جوان دارد

خدا را داد من بستان از او ای شحنهٔ مجلس که می با دیگران خورده‌ست و با من سر گران دارد

چو دام طره افشاند ز گرد خاطر عاشق بغماز صبا گوید که راز من نهان دارد

ز خوف هجرم ایمن کن اگر امید آن داری که از چشم بداندیشان خدایت در امان دارد

چه افتاده‌ست در این ره که هر سلطان معنی را درین درگاه می‌بینم که سر بر آستان دارد

بفتراک ار همی بندی خدا را زود صیدم کن که آفتهاست در تاخیر و طالب را زیان دارد

ز سرو قد دلجویت مکن محروم چشمم را بدین سرچشمه‌اش بنشان که خوش آبی روان دارد

ز چشمت جان نشاید برد کز هر سو که می‌بینم کمین از گوشه‌ای کرده‌ست و تیر اندر کمان دارد

بیفشان جرعه بر خاک و حال اهل شوکت بین که از جمشید و کیخسرو هزاران داستان دارد

چه عذر از بخت خود گویم که آن عیار شهرآشوب به تلخی کشت حافظ را و شکر در دهان دارد

انتخاب از کلیات سعدی

مرثیهٔ فخرالدین ابوبکر در چهار بند، بند اول

غریبان را دل از بهر تو خون ست — دل خویشان نمیدانم که چون ست
عنان گریه چون شاید گرفتن — که از دست شکیبائی برون ست
مگر شاهنشه اندر قلب لشکر — نمی آید که رایت سرنگون ست
دگر سبزی نروید بر لب جوی — که آب چشمها عناب گون ست
دگر خون سیاوشان بود رنگ — که باران بیشتر سیلاب خون ست
شکیبائی مجوی از جان مهجور — که بار از طاقت مسکین فزون ست
سکون در آتش سوزنده گفتم — نشاید کرد و درمان هم سکون ست
که دنیا صاحبی بد عهد و خونخوار — زمانه مادری بی مهر و دون ست
نه اکنون ست بر ما جور ایام — که از دوران آدم تا کنون ست
نمیدانم حدیث نامه چون ست — همی بینم که عنوانش بخون ست

بند دوم

بزرگان چشم و دل در انتظارند — عزیزان وقت و ساعت میشمارند
غلامان در و گوهر می فشانند — کنیزان دست و ساعد می نگارند

تکلک خان دهاق و بدر و ترخان — بر هواران تازی بر سوارند
که شاهنشاه عادل سعد بوبکر — بایوان شهنشاهی درآرند
حرم شادی کنان بر طاق و ایوان — که مروارید بتاجش ببارند
زمن بشگفت عیش خوش گذاریم — ازان پس آسمان گفت ار گذارند
امید تاج و تخت خسروی بود — ازین غافل که تابوتش درآرند
چه شد پاکیزه رویان حرم را — که بر سر کاه و بر زیور غبارند
نشاید پاره کردن زیور روی — که مردم تحت امر کردگارند
ولیکن با چنین داغ جگرسوز — نمی‌شاید که فریادی ندارند
بلی شاید که مهجوران بگریند — روا باشد که مظلومان بزارند
نمیدانم حدیث نامه چون ست — همی بینم که عنوانش بخون ست

بند سوم

برفت آن گلبن خرم بیادی — درختی ماند و فریادی و دادی
زمانی چشم عبرت بین بخفتی — گرش سیلاب خون بازایستادی
چه شاید گفت دوران زمان را — نخواهد پروریدن سفله رادی
نیارد گردش گیتی دگربار — چنان صاحبدلی فرخ نژادی
خردمندان پیشین راست گفتند — مرا خود کاشکی مادر نزادی
نبودی دیدگانم تا ندیدی — چنین آتش که در عالم فتادی

نکوخواهان تصور کرده بودند | که آمد پشت دولت را بلادی
تن گردن‌کشش را وقت آن بود | که تاج خسروی بر سر نهادی
چو روز آمد درخت نام بیدار | که بستان را بهار میوه دادی
مگر چشم بدان اندر کمین بود | ببرد از بوستانش تند بادی
نمیدانم حدیث نامه چون ست | همی بینم که عنوانش بخون ست

بند چهارم

پس از مرگ جوانان دل مماناد | پس از گل در چمن بلبل مخواناد
کس اندر زندگانی قیمت دوست | نداند کس چنین قیمت مداناد
بحسرت در زمین رفت آن گل نو | صبا بر استخوانش گل دماناد
بتلخی رفت از دنیاے شیرین | زلال کام در حلقش چکاناد
سرآمد روزگار سعد بوبکر | خداوندش برحمت در رساناد
جزاے تشنه مردن در غریبی | شراب از دست پیغمبر ستاناد
دران عالم خداے از عالم غیب | نثار رحمتش بر سر فشاناد
هرآنکس دل نمیسوزد بدین درد | خدایش هم بر آن آتش نشاناد
درین گیتی مظفر شاه عادل | محمد نام بردارش بماناد
سعادت پرتو نیکان دهادش | بخوبی صالحانش پروراناد
روان سعد را با جان بوبکر | باوج روح و راحت گستراناد

بکام دوستان و بخت پیروز / بسی دوران دیگر بگذراناد
نمیدانم حدیث نامه چون ست / همی بینم که عنوانش بخون ست

فی مرثیة المستعصم

آسمان را حق بود گر خون ببارد بر زمین / بر زوال ملک مستعصم امیر المؤمنین
ای محمد گر قیامت را برآری سر ز خاک / سر برآور وین قیامت در میان خلق بین
نازنینان حرم را خون خلق نازنین / ز آستان بگذشت و ما را خون دل از آستین
زینهار از دور گیتی و انقلاب روزگار / در خیال کس نگشتی کانچنان گردد چنین
دیده بردار ای که دیدی شوکت بیت الحرام / قیصران روم سر بر خاک و خاقان بر زمین
خون فرزندان عم مصطفی شد ریخته / هم بران خاکی که سلطانان نهادندی جبین
وه که گر بر خون آن پاکان فرود آید مگس / تا قیامت تلخ گردد در دهانش انگبین
بعد ازین آسایش از دنیا نباید چشم داشت / قیر در انگشتری ماند چو برخیزد نگین
دجله خونابست ازین پس گر نهد سر در نشیب / خاک نخلستان بطحا را کند با خون عجین
روی دریا درهم آمد زین حدیث هولناک / میتوان دانست بر رویش ز موج افتاده چین
گریه بیهوده ست و بیحاصل بود شستن بآب / آدمی را حسرت از دل بسترد از داغ جبین
نوحه لایق نیست بر خاک شهیدان زانکه هست / کمترین دولت مر ایشان را بهشت برترین
لیکن از روی مسلمانی و راه مرحمت / مهربان را دل بسوزد در فراق نازنین
باش تا فردا که بینی روز داد و رستخیز / کز لحد با روی خون آلوده برخیزد دفین

در زمین خاک قدم شان توتیای چشم بود — روز محشر خون شان گلگونه رخسار عین
قالب مجروح اگر در خاک و خون غلطد چه باک — روح پاک اندر جوار لطف رب العالمین
تکیه بر دنیا نشاید کرد و دل بروی مدار — کاسمان گاهی بمهرست ای برادر گه بکین
چرخ گردون با زمین گوئی دو سنگ آسیاست — در میان هر دو روز و شب دل مردم طحین
زور بازوی شجاعت بر نیاید با اجل — چون قضا آید نماند قوت رای رزین
تیغ هندی بر نیاید روز هیجا از نیام — شیر مردی را که باشد مرگ پنهان در کمین
تجربت بیفایده ست آنجا که برگردید بخت — حمله آوردن چه سود آنرا که برگردید زین
کرکسان انداز پی مردار دنیا جنگجوی — ای برادر گر خردمندی چه سیمرغان نشین
ملک دنیا را چه قیمت حاجت اینست از خدای — کو نگهدارد بما بر ملک ایمان و یقین
یارب این رکن مسلمانی بما آباد دار — در پناه شاه عادل پیشوای ملک و دین
خسرو صاحبقران غوث زمان بوبکر سعد — آنکه اخلاقش پسندیدست و اوصافش گزین
مصلحت بود اختیار رای روشن بین او — زیر دستان را سخن گفتن نشاید جز چنین
لاجرم در بحر و بر شش داعیان دولتند — گاهی هزاران آفرین بر جانت از جان آفرین
روزگارت باسعادت باد و سعدی مدح گوی — رایت منصور و بختت یار و اقبالت قرین

ترجیعات

ای زلف تو هر خمی کمندی — چشمت بکرشمه چشم بندی
مخرام بدین صفت مبادا — کز چشم بدت رسد گزندی

یا چهره بپوش یا بسوزان | بر روی چو آتشت سپندی
دیوانهٔ عشقت ای پریروی | عاقل نشود بهیچ پندی
تلخ است دهان عیشم از صبر | ای تنگ شکر بیار قندی
ای سرو بقامتش چه مانی | زیباست ولی نه هر بلندی
گریم بامید و دشمنانم | بر گریه زنند ریشخندی
ای کاش ز در درآمدی دوست | تا دیدهٔ دشمنان بکندی
ای آینه ایمنی که ناگاه | در تو رسد آه دردمندی
یارب چه شدی اگر برحمت | باری سوی ما نظر فکندی
یک روز بجوان حدیث سعدی | باشد که بگیرد از تو پندی
یک چند بخیره عمر بگذشت | من بعد بر آن سرم که چندی
بنشینم و صبر پیش گیرم | دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

آوخ که چه روزگار برگشت | از من دل و صبر و یار برگشت
برگشتن یار ضروری بود | وان شوخ باختیار برگشت
پرورده بدم بروزگارش | او نیز چو روزگار برگشت
غم نیز چه بودی ار برفتی | آن روز که غمگسار برگشت
رحمت کن اگر شکسته را | صبر از دل بیقرار برگشت

عذرش بنه ار نبید سنگی — سر کوفته چو مار برگشت
من ساکن خاک کوی عشقم — آنکس که هم از کنار برگشت
زین بحر عمیق جان بدر برد — نتوانم ازین دیار برگشت
بیچاره گسست چارهٔ عشق — دانی چکنم چو یار برگشت
بنشینم و صبر پیش گیرم — دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

در پای تو هر که سر نینداخت — از روی تو پرده بر نینداخت
در تو نرسید و سپر غلط کرد — آن مرغ که بال و پر نینداخت
نفزود غم تو روشنایی — آنرا که چو شمع سر نینداخت
کس با رخ تو نباخت عشقی — تا جان چو پیاده در نینداخت
یارب بکشم که مرد معنی — در باخت سر و سپر نینداخت
جان داد و درون خلق ننمود — خون خورد و سخن بدر نینداخت
روزی گفتم کسی چو من جان — از بهر تو در خطر نینداخت
گفتا نه که شیر چشم مستم — صید از تو ضعیف تر نینداخت
با آنکه همه نظر در اویم — روزی سوی ما نظر نینداخت
نومید نیم که چشم لطفی — بر من فکند دگر نینداخت
بنشینم و صبر پیش گیرم — دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

هر دل که بعاشقی زبون نیست — دستِ خوشِ روزگارِ دون نیست
جز دیدهٔ شوخ عاشقان را — بر چهره روان سرشکِ خون نیست
کوته نظرے بجهل و تهم گفت — غوغا مکن آخرت جنون نیست
گفتم ز تو کے برآید این دود — کت آتشِ غم در اندرون نیست
عاقل داند که نالهٔ زار — از سوزشِ سینه برون نیست
تسلیم قضا شوم گزین قید — کس را بخلاص رهنمون نیست
صبر ار نکنم چه چاره سازم — کارم دل از یکی فزون نیست
گر باکشد و گر معافت دارد — در قبضهٔ او چو من زبون نیست
دانے بچه ماند آب چشمم — هیهات که یکدمش سکون نیست
در دهر وفا نبود هرگز — یا بود و ببختِ ما کنون نیست
چون بر نخے روے یار کردم — گفتم نگرش وفاست چون نیست
بنشینم و صبر پیش گیرم — دنبالهٔ کارِ خویش گیرم

ایضاً

دردا که بلب رسید جانم — آوخ که ز دست شد عنانم
کس دید چو من ضعیف هرگز — کز هستی خویش در گمانم
پروانه ام او فتان و خیزان — یکبار بسوز و وارهانم

گر لطف کنی بجای اینم ۔ ور جور کنی سزای آنم
جز نقش تو نیست در ضمیرم ۔ جز نام تو نیست بر زبانم
گر تلخ کنی بدور عیشم ۔ یادت چو شکر بود دهانم
اسرار تو پیش کس نگویم ۔ اوصاف تو پیش کس نخوانم
با درد تو یاوری ندارم ۔ وز جور تو مخلصی ندانم
عاقل بجهد ز پیش شمشیر ۔ من کشته سر بر آستانم
چون در تو نمیتوان رسیدن ۔ به زان نبود که تا توانم
بنشینم و صبر پیش گیرم ۔ دنباله کار خویش گیرم

ایضاً

آن برگ گلست یا بناگوش ۔ یا سبزه بگرد چشمه نوش
دست چو منی بود ثنیاست ۔ با قامت چون توئی در آغوش
من ماه ندیده ام کله دار ۔ من سرو ندیده ام قباپوش
زان رفتن و آمدن چگویم ۔ می آئی و میروم من از هوش
روزی دهنی بخنده بگشاد ۔ پسته دهن تو گفت خاموش
خاطر پی زهد و توبه میرفت ۔ عشق آمد و گفت زرق مفروش
مستغرق یاد تست جانم ۔ کم هستی خویش شد فراموش
یاران بنصیحتم چگویند ۔ بنشین و صبور باش و مخروش

ای جامهٔ من اینچنین در آتش | عیبم مکن ار برآورم جوش
تا چند بود بجان بکوشم | وانگه بکفر و رستی ازین گوش
بنشینم و صبر پیش گیرم | دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً

باری بگذر که در فراقت | خون شد دل ریش از اشتیاقت
بگشای دهن که پاسخ تلخ | گویی شکرست در مذاقت
در کشتن خویشتن نگه کن | باری اگر افتد اتفاقت
تو خنده زنان چو شمع و خلقی | پروانه صفت در احتراقت
ما خود ز کدام خیل باشیم | تا خیمه زنیم در وثاقت
ما حضرت صحبتی و لیکن | عینی نظرت و ما اطاقت
بس دیده که شد در اشتیاقت | دریا و نمیرسد بساقت
تو مست شراب خواب و ما را | بیخوابی کشت از فراقت
نه قدرت با تو بودنم هست | نه طاقت آنکه در فراقت
بنشینم و صبر پیش گیرم
دنبالهٔ کار خویش گیرم

انتخاب از قصائد عرفی در وصف کشمیر

هر سوخته جانے که بکشمیر در آید — گر مرغ کباب ست که با بال و پر آید
بنگر که ز فیضش چه شود گوهر یکتا — جائے که خزف گر رود آنجا گهر آید
وانگه بچنین فصل که در ساحت گلزار — از لطف هوا چاشت نسیم سحر آید
از بلبل خاموش دل باغ گرفت ست — او را چه کند محمل گل دیر تر آید
گل هم چه کند باد صبا خواست که عرفی — آید سوی کشمیر و گلش بر اثر آید
گو هفته از شاهد گل حجله تهی باش — تا بلبل شیراز درین باغ در آید
بشگفت گل اما بشل برگ شاخی — گر بار نهم خون گلم تا کمر آید
وقتست که گل برفگند پرده ز رخسار — زانسان که ز فانوس چراغی بدر آید
مهتاب بر گل از هم بشگافد قصب شاخ — وز لمعهٔ او سیب قمر لعل تر آید
فردوس بدروازهٔ کشمیر رسیده ست — کو رهگذری کز نگرد دست در آید
زیبائی کشمیر گرش باعث عشوه ست — من بیخبرم از زال فلک عشوه گر آید
وین سبزه و این چشمه و این لاله و این گل — آن شرح ندارد که بگفتار در آید
آن چشمه که رضوان چو رود تشنه لب شوق — کوثر لبش تیز تر و تشنه تر آید
آن لاله که هنگام تراشیدن خارا — از رخنهٔ سنگ و دهن تیشه بر آید
در جاست که از شبنم گل گرد فشانست — آن باد که در هند گر آید بگر آید
تا رنگ گلی نشگفد از تابش خورشید — حربا بکند میل که خورشید بر آید

از بسکه کند جذب رطوبت خطرش نیست — گر ساغر چینی ز هوا بر حجر آید
حاجت بدو نه خم ار فتدش قطع محالست — گر سنگدلی مائل قطع شجر آید
زان گز بدو نشود تا زخم نخستین — مصمت شده تا زخم دگر بر اثر آید
کشمیر بهشتی ست فریبنده چو شبلی — آید چو در صومعه بر وی سقر آید
طاؤس مثالی که نه افشانده پر و بال — هر لحظه برنگ دگر اندر نظر آید
زیبنده عروسیکه بیفزوده جمالش — هر دم بنظر خوشتر و شاداب تر آید
هر لحظه که شاداب و ترش بینم و گویم — بگشای بغل بو که در آغوش در آید
یاد از روش خود کنم و بزم خداوند — هرگه صبا از چمنش جلوه گر آید
چون بوی گل آید کنم از انجمنش یاد — تا نکهت گل مایهٔ صد دردسر آید
هرگه که بعزم سفر از شوق تو عرفی — آید بوداع وی و با چشم تر آید
زاری کند از شفقت آغاز که مشتاب — کین فصل و سه فصل دگرم بر اثر آید
لیک ار همه خلدست که بی لطف جنابت — چندان نکند نکهت که وقت ثمر آید
کشمیر براو واله و او والهٔ کشمیر — اما بچنان کش بدل از دیده در آید
کارش همه انباشتن چشمهٔ گریست — هرگاه که سیمای تواش در نظر آید
ترسد که درین خاک چو از شوق تو گرید — خون جگرش گل شود آنگه بدر آید
از بسکه ملائکم صفت افتاده هوایش — بیم است که آه سحرش بی اثر آید
حکم تواش آورد بکشمیر وگرنه — کی از سر آن خاک بخاک دگر آید

می آید و میسوزد ازین رشک که کشمیر | چون یافت که آید بکجا بر اثر آید

در موعظت و ترک خودرائی

بسعی جوهر اندیشه راز دین بگشای | کلید موم و سر قفل آهنین بگشای
بهشت زار مقام و راز دستان نیست | در مشاهده بر روی میوه چین بگشای
جمال علم لدنی گرت نه خامه چکد | مثال ظن منما چهرهٔ یقین بگشای
بهم نشین بگشا راز دل نه بیگانه | و گر ملازم طبع است همنشین بگشای
هنوز در رحم است آنکه طبع دایهٔ اوست | بروی سر از دل و دیده جنین بگشای
هر آن گره که زند بر دلت تهتک راز | بکاوش نفس تیز و آتشین بگشای
جهان ز هرچه درو هست لطف کن و رنه | در معارضه با حکمت آفرین بگشای
بهشت با حضر خوان تنگ عیش است | بانقدر ز جبین نیاز چین بگشای
خدنگ طعنهٔ همت نشانه می طلبد | مشبک مژه بر روی حور عین بگشای
اگر به کیش مروت عمل کنی زنهار | گره ز کار دل عافیت گزین بگشای
اگر دلت ز خرابی عافیت تنگ است | هزار گونه عمارت بهل همین بگشای
براه ملک قدم میروی بسعی حدوث | بناز دیده بدوران همنشین بگشای
دریچه که غمی سر برون نیارد زان | بروی صرفه بکار دل حزین بگشای
محل شناس طرب باش یعنی آن ساعت | که گرد غم ننشیند بسنج جبین بگشای
بطرف چشمهٔ کوثر چو تشنه لب برسی | فرو میائی گر آئی ز رخش زین بگشای

اگر تو مرد رهی زحمتِ وجود مبر ‌‌ ‌ ز آسمان در تشنیع بر زبان بگشای

ز جان و دل بگشا عقده که فرصت تنگ ‌ ‌ ‌ گره ز رشتهٔ اسرارِ باطنی بگشای

بدستِ دل بگشا قفلِ معنی از درِ جان ‌ ‌ ‌ هر آن دریکه بود بسته غیر ازین بگشای

دلی که باید از افتادگی گشاده شود ‌ ‌ ‌ ببر فشاندنِ دامان و آستین بگشای

دلی که صحبتِ عشق ست مایهٔ طربش ‌ ‌ ‌ بنظم و نثر مکن خویش نهاد و دهن بگشای

ز آب و رنگ چه خیزد بغنچهٔ لاله ‌ ‌ ‌ بگو که بندِ قبا پیشِ یاسمین بگشای

به تیغِ غمزهٔ جانان گشای پهلوی دل ‌ ‌ ‌ دلیکه در غمِ او تنگ شد چنین بگشای

متاعِ دل که نشاید گشود در برِ دوست ‌ ‌ ‌ اگر بهاش سلیمان دهد نگین بگشای

بنامی که برد الطافِ دوست تنزّه زبان ‌ ‌ ‌ درِ شهور مه از غرفهٔ سنین بگشای

بمشتِ خاک نیرزد ولایتِ دارا ‌ ‌ ‌ دلی گشای که فتح ست ملکِ چین بگشای

ز شیخ و راهب اگر استماع می‌طلبی ‌ ‌ ‌ ز خوب و زشت مگو لب بکفر و دین بگشای

لبِ صفا بگشا در بیانِ ساده‌دلی ‌ ‌ ‌ زبانِ عقل بتشریحِ مهر و کین بگشای

بیانِ وحدت و تفسیرِ آیتِ توحید ‌ ‌ ‌ زبانِ بوقلمون را بآن و این بگشای

هزار مرده بروی زمین بود بسیار ‌ ‌ ‌ اگر تو مرده ندیدی دلِ زمین بگشای

ز بخلِ صاحبِ خرمن نصیحت است این حرف ‌ ‌ ‌ که مرحمت کن و دامانِ خوشه‌چین بگشای

ز بهرِ سخن دریچه فراز کنم ‌ ‌ ‌ بزاده خرد من چشم نزل بین بگشای

خموش عرفی ازین نغمه‌های شور انگیز ‌ ‌ ‌ لبِ ترانهٔ بلبل بآفرین بگشای

رموزِ حکمتِ اسرارِ قدس جلوه دهد ‌ ‌ ‌ بمدحِ خویش لبِ عقلِ اولین بگشای

در شکایت فلک

سری در عهد ما سامان ندارد
کسی گر آب دارد نان ندارد

منادی میزند در شش جهت پاس
که درد مفلسی درمان ندارد

بشیرینی سخاوت جان بود لیک
کسی کو زر ندارد جان ندارد

چنان عام است بی‌آبی درین عهد
که بهرام آب در پیکان ندارد

ز قحط نان بمهمانی عیسی
بجز یک نان فلک در خوان ندارد

هنرور نان کجا یابد که عیسی
بگردون رفت و جز یک نان ندارد

مجو لولو که از بس تنگدستی
خزف هم در صدف عمان ندارد

حدیثم از زبان دیگران است
ز من این گفتگو امکان ندارد

چنان از بی‌زری شادست عرفی
که پندارد کسی بزر ایمان ندارد

همه این تنگ عیشیها ز فسق است
دگر نه بذل حق پایان ندارد

غلط شد راه تهمت خواند ورنه
کریم حق در و دربان ندارد

نیابی هیچ شیخی پاک دامن
که داغ فسق در پنهان ندارد

کدامی ساده زن پیر قلابی
که بر سر چادر از دامان ندارد

چنان پیر خضر بوسی گذشتست
که ره در چشمهٔ حیوان ندارد

چنان گم‌اند دهقانان که دوزخ
بغیر بیگاری شیطان ندارد

عمل این دانگی لب تشنه پیداز
که سرگشتگی این ندارد وان ندارد

دکانهاست عمل از ذات خلق است
هوای نفس قوت جان ندارد

چرا دستی نگهدارد زمانه | که بر دل پشت کند تاوان ندارد
بدریا در مشو کامروز ز آشوب | جهان یکقطره بی طوفان ندارد
بیابان طی مکن کش هر بن خار | کم از صد غول سرگردان ندارد
بیابان چیست آن عهد دگر بود | کدامی شهر غولستان ندارد
ز نافرمانی و ناشکری حق | هزاران عید و یک قربان ندارد
کسی کز بیم حق نعمت شناس است | بدست از شکر جز دستان ندارد
لبی در شکر جنباند بداند | که منعم نعمت ارزان ندارد
معاصی باعث خذلان نفس است | درین معنی سخن تاوان ندارد
بباید ترک این اعمال زنهار | که روح آسایش از خذلان ندارد
کسی کو داند و مغلوب نفس است | ز مردم عیب خود پنهان ندارد
که دشمن چون بطعنش لب گشاید | همان نقصش ز کبر انسان ندارد
کسی کو داند و ترکش تواند | ولی آهنگ ترک آن ندارد
اگر مومن بود زنجیر و قلاب | دگر کافر به بت ایمان ندارد
کسی کو ترک گیرد گر بداند | همانا ایزدش حیران ندارد
کسی کو نی بداند نی تواند | بمعشوق ازل پیمان ندارد

همین گفتن نکو آید ز عرفی
نکو بشنو که گوشش آن ندارد

انتخاب از قصائد انوری

ببین وقت سخن گفتن لب شیرین و دندانش
که گویی دُرِّ عمانست در لعلِ بدخشانش

بدندان و لب آن سرو و مرجان چشم من
همی دُر بارد و مرجان ز عشقِ دُرّ و مرجانش

چو دامن پشتِ پایش را همی بوسم مگر یکدم
بگردد گردنش دست اندر آرم چون گریبانش

به بیداری ز من ببرید و جان ببرید مهر از وش
به پیدا عهدی ام بشکست و دل بشکست پیمانش

کجا چوگان زلفینش بدل بردن دهد فرمان
دلِ مسکین من چون گوی باشد زیر فرمانش

اگر چوگان و گو آنست او چون گوی خواهد دل
ز صحرای همه عالم بباید صحن میدانش

دلم را همچو گویی کرد سرگردان و آشفته
ز بهر بازی خود را سرِ زلفِ چو چوگانش

دلِ من گوی میکردی اگر چوگان زلفش را
بدی پیچ آگهی زان گوی سیمینِ زنخدانش

دل و دیده هدف سازم کمانی را و تیری را
که از فرمانِ او آید برون از کیش و قربانش

بدیدم روز می خوردن بصحنِ بوستان اندر
رخی چون ماهِ گردون و قدی چون سرو بستانش

ازانکه دل نمیجوید بجز ماهِ سخن گویش
در آید هم جان نمیخواهد مگر سروِ خرامانش

در آتش کرد منزل من ز عشقِ باد پای او
بآبِ دیده جویانست خاکِ نعلِ یکرانش

ازان کم گوید از یعقوب و ز یوسف که اکنون او
چو یوسف بر سرِ ملکست و من در بیتِ احزانش

بشبهای غمم ماند خمِ جعدِ پر آشوبش
باحوالِ دلم ماند سرِ زلفِ پریشانش

وصالِ مجلسِ مخدومِ خود کز هیچ در مانم
بگویم اندران مجلس شکایتهای هجرانش

اجل و عالم و ناصح رضی الدین پیغمبر که شد سر دفتر پیمان و جملهٔ عهد و پیمانش
گزیده نور دین صدر کفایت کز کف کافی سفیر معجزات کلک او گشتند اقرانش
خطابی گر کند بیشک بباشد چرخ منقادش مثالی گر دهد کس را ببوسد بخت عنوانش
شوم ممدوح و مخدوم جهانی از سر رفعت بخدمت گر پذیرد مر مرا فراش دربانش
مرا چون بحر و چون کان شد ضمیر از گوهر مدحت ز انعامی کند طبع فزون از بحر و ز کانش
پدید آورده بر هر کس بصنعت دور گردونش بر آورد دست در هر فن بحکمت لطف یزدانش
در اجناس معانی زین سبب بنشست اقبالش ز انواع کفایت زین سبب بگزید سلطانش
بتو نازنده سحر باطل فرعون نفسی را نهاده خامه زیر معجز موسی عمرانش
اگر ثعبان موسی در کف بیضا ندیدستی ببین اندر کف بیضای او چون کلک ثعبانش
طراوت داد عالم را بانواع هنر اعیانش ملون کرد شخص را کرامات فراوانش
مزین کرد مستوفی مر آن تشریف تکینش قوی دل کرد مستغنی مر آئین و احسانش
همی تا لایح و واضح شود خورشید و انوارش همی تا ثابت و راسخ بود گیتی و ارکانش
ز هر نکبت معاون باد سعی بخت دیگر دانش ز هر آفت نگهبان باد حکم چرخ و دورانش

قصیده دیگر

مؤتمن اسعد ابن اسمعیل آن بقدر و شرف عدیم عدیل
هست خورشید آسمان جلال هست مختار مهتران جلیل
آنکه در خاک حلم او آرام آنکه در باد حکم او تعجیل

خاک با حلم او چو باد خفیف / باد با حکم او چو خاک ثقیل
بر قدرش قصیر قامت چرخ / بر طبعش لئیم قلزم و نیل
سخنش علم غیب را تفسیر / قلمش راز چرخ را تأویل
نیست با طول و عرض همت او / پیکر آسمان عریض و طویل
غاشیهٔ همتش کشیده همی / بر فلک جبرئیل و میکائیل
نبود در سخاوتش منت / نبود در کفایتش تعطیل
ای بری عفو و عونت از پاداش / وی مصون جود و دولت از تبدیل
چرخ را رفعت تو گفته قصیر / برق را فکرت تو خوانده کلیل
کوه با حزم محکم تو سبک / ابر با دست بخشش تو بخیل
ای نهاد سخاصیت ز ازل / قدرت اکلیل چرخ را اکلیل
فلک از رشک رفعت شرفت / در ازل جامه رنگ داده به نیل
ملک از بهر نامهٔ عملت / خویشتن وقف کرده بر تسجیل
نیست اندر جهان کون و فساد / رزق را چون کف تو هیچ کفیل
نیست اندر بیان باطل و حق / عقل را چون دل تو هیچ دلیل
آفتاب از رخ تو گیرد نور / همچو از آفتاب جسم ثقیل
ای نزاده ترا زمانه بدل / وی ندیده ترا ستاره عدیل
توئی آن کس که در سخای ابد / پشه از بخشش تو گردد پیل

ستم آن کس که در سخن شاید / موزهٔ من زمانه را مندیل
سخنم شد چنانکه عیوق شد / گوش جانش چو محکم تنزیل
گرچه در بر هنر نهد فلکم / بر جهان و جهانیان تفضیل
نیست سنگم بنزد کس که مرا / سنگها از زمانه بر قندیل
عیب ازین بیش نه که کم بودست / دخلم از خرج ده و زنبیل
گشته‌ام و هرم و صریر قلم / هست آواز صور اسرافیل
نیشتورم رسان که و بیستم / بارها گوشمال عزرائیل
گفته بودم که گدیه نکنم / اندرین خدمت از کثیر و قلیل
کرمت گفت ازان چه عیب آید / چون بود شعر مکر و هرد سهیل
تا کند آسمان همی حرکت / تا کند اختران همی تحویل
حاسدت ز آسمان مباد عزیز / تابعت ز اختران مباد ذلیل
باد طبع تو یار لهو و لعب / باد خصمت همیشه جفت عویل
خانهٔ دانش از دل تو بپاسی / دیدهٔ بخشش از کف تو کحیل
ایمن اندر نظارهٔ نگاه سپهر / گوش جانت ز بانگ طبل رحیل

زنده اسلاف تو بتو چونین
جدم اسحاق و جدت اسمعیل

انتخاب از کلیات قاآنی

بهار آمد که از گلبن همی بانگ هزار آید — بهر ساعت خروش مرغ زار از مرغزار آید
تو گویی ارغنون بستند بر هر شاخ و هر برگی — ز بس بانگ تذرو و صلصل و دراج و سار آید
بجوشد مغز جان چون بوی گل از گلستان خیزد — بپرد مرغ دل چون بانگ مرغ از شاخسار آید
خروش عندلیب و صوت سار و نالهٔ قمری — گهی از گل گهی از سروبن گه از چنار آید
تو گویی ساحت بستان بهشت عدن را ماند — ز بس غلمان و حور آنجا قطار اندر قطار آید
یکی گیرد بکف لاله که ترکیب قدح دارد — یکی بر گل کند تحسین کز و بوی نگار آید
یکی با دلبر ساده بطرف بوستان گردد — یکی با ساغر باده بطرف جویبار آید
یکی بیند چمن را هی تامل مرحبا گوید — یکی بوید سمن را مات صنع کردگار آید
یکی بر لاله پا کوبد که هی هی رنگ می دارد — یکی از گل بوجد آید که هی هی بوی یار آید
یکی بر سبزه میغلطد یکی بر لاله میرقصد — یکی گاهی ز سودا از هش یکی گه هشیار آید
ز هر سوی نوای ارغنون و چنگ و نی آید — ز هر کوی صدای بربط و طنبور و تار آید
یکی آنجا نوازد نی یکی آنجا گسارد می — صدا سی های و هوی و هی هر سو صد هزار آید
بهر جا مستی و جوشی بهر کامی قدح نوشی — ترانه نغمها بر هر شئی چو فصل نوبهار آید

مگر در سنبلستان ماه من ژولیده گیسو را — که از سنبل بمغزم بوی جان بی اختیار آید
الا یا ساقیا می ده بجان من پیاپی ده — دمادم هی خورم هی ده که مستم خمار آید
سیه شد از ریا روزم بده آب ریا سوزم — بجانت گر دو صد خرمن ریا یکجو بکار آید
نمیدانی کنار سبزه چون لذت دهد باده — خصوص آندم که از گلزار باد مشکبار آید
بحق باده خوارانی که می نوشند با خوبان — که بی خوبان بکامم آب کوثر ناگوار آید
شرابی تلخ میخواهم بشیرینی که از شورش — خرد دیوانه گردد کوه و صحرا بیقرار آید
دلم پیداست شوخی شاهدی شنگی که همچون او — نه ماهی از ختن خیزد نه ترکی از حصار آید
چه یاد آن زلف تاریکش بر خسارش بشورانم — پی تاراج چین گوئی سپاه زنگبار آید
دمی کز هم گشایم حلقهای زلف مشکینش — بمغزم کاروان در کاروان مشک تتار آید
بجان او که هر گه کاکل و گیسوی او بینم — جهان گوئی بچشم من پر از افعی و مار آید
چو بوسم لعل شیرینش لبم هندوستان گردد — چو بینم روی رنگینش دو چشمم قندهار آید
نظر از بوستان بندم اگر او چهره بگشاید — کنار از دوستان گیرم گرم او در کنار آید
کنار خویش را پر عقرب جراره می بینم — دمی کاندر کنارم یاد زلف تابدار آید
نگاهم چون همی غلطد ز روی او بموی او — بچشمم عالم هستی پر از دود و شرار آید
نه خال و خط و زلف و طره و ابرو و گیسویش — جهان تاریک در چشمم چو گشت غبار آید
چه رمز است این نمیدانم که چون لطف و درشتیشم — بچشمم مهر گیتی گاه روشن گاه تار آید
ز خشمش اژدها را اندکی گر دم همی خیزد — دمی کان زلف پیچانش بسوی آبدار آید

کشند سوی میانش ز روز و شب کوه گران گوئی — مرا ماند که با این لاغری بس بردبار آید
لب قاآنی از وصف لبش بنگاله را ماند — که زو هر دم نبات و قند و شکر بار بار آید
الا یا سرو سیمینا ببین آن باده و مینا — که گوئی از که سینا تجلی آشکار آید
مرا گوئی که تحسین کن چو سرتاپای من بینی — تو سرتاپای تحسینی ترا تحسین چه کار آید
بجوشد مغز من هرگه که گوئی فخر خود بالم — تو خلاق نکویانی ترا این فخر عار آید
گلت خوانم مهت دانم نه هیچت وصف نتوانم — که حیرانم نمیدانم چه وصفت سازگار آید
تو چون در خانه آئی خانه رشک بوستان گردد — اگر فصل خزان در بوستان آئی بهار آید
غریبی کز تو بر گردد بشهر خویش می نالد — که پندارد بغربت از بر خویش و تبار آید
چرا باید کشیدن منت نقاش و صورتگر — تو در هر خانه کائی خانه پر نقش و نگار آید
نگارا صبح نوروز است و روز بوسه سوز است — که در اسلام این سنت بهر عیدی شعار آید
بیادت هست در مستی که پیرارین میگفتم — که چون نوروز آید نوبت بوس و کنار آید
تو شکر خنده میکردی و نیک آهسته میگفتی — بود نوروز من روزی که صاحب اختیار آید
حسین خان میر ملک جم که چون در بزم بنشیند — نصیب اهل گیتی از یمین و از یسار آید
بگاه کینه گر تنها نشیند از بر توسن — بداندیشش چنان داند که یک دنیا سوار آید
بگاه خشم مژگانهای او در چشم بدخواهان — چو تیر تهمتن در دیدهٔ اسفندیار آید
چو از دست زر افشانش نگارد خامه ام صفحه — ورق اندر درون دیوان شعرم زرنگار آید
حکیمی گفت هر کس خون خورد لاغر شود اکنون — یقینم شد که شمشیرش ز خون خوردن نزار آید

بروزِ رزم او در گوشِ اهلِ مشرق و مغرب / بهر جانب که رو آرند بانگِ زینهار آید

ز شوقِ آنکه بر مردم کفِ رادش ببخشاید / زر از کان سیم از معدن در از قعرِ بحار آید

بروزِ واقعه زالماسِ تیغش بسکه خون جوشد / تو گوئی پهنهٔ گیتی همه یاقوت زار آید

سحاب گفت روزی بشرمم جودش ولی ترسم / ز خجلت برنیارد سر اگر روزِ شمار آید

که کین با کفِ زربخشش چون بر رخش بنشیند / بدان ماند که ابری برفرازِ کوهسار آید

حصاری نیست ملکِ آفرینش را اگر حزمش / چه غم حبسش غبارا کاندران محکم حصار آید

فلک قدرا ملک صدرا بهار آید بهر سالی / ببوی آنکه از خلقت بگیتی یادگار آید

بعیدت تهنیت گویند و من گویم تو خود عیدی / بعیدت تهنیت هرکو نماید شرمسار آید

مرا نوروز به روزی که دیدم چهرِ فیروزت / دگر نوروزها در پیشِ من بی اعتبار آید

الا تا نسبتِ صد را اگر با چار صد سنجی / چنان چون نسبتِ ده با چهل یک با چهار آید

حسابِ دولتت افزون ازان کاندر حساب افتد / شمارِ مدتت بیرون ازان کاندر شمار آید

تو پنداری دهانت بحرِ عمانست قاآنی / که از وی رشته اندر رشته درِ شاهوار آید

در ستایش شاهزاده فریدون میرزا طاب ثراه گوید

ای زلفِ نگار ای حبشی زادهٔ شبرنگ / ای اصلِ تو از نوبه و ای نسلِ تو از زنگ

ای مادرِ اهرمن و ای خواهرِ عفریت / ای دایهٔ بیچاره و ای مایهٔ نیرنگ

ریحان مگرت بوده پدر غالیه مادر / کت مانده بمیراث ازان بوی وزین رنگ

جادوی سیه کاری و جاسوسِ شبِ تار / دربانِ رخِ یاری و درمانِ دلِ تنگ

یک حلقه پریشانی و یک سلسله شیدا / یک گله پرستوئی و یک بادیه سارنگ
یک مملکت آشوبی و یک معرکه غوغا / یک طائفه ریحانی و یک قافله شبرنگ
میلاد تو در بربر و میعاد تو در روم / جولان تو در خلخ و میدان تو در گنگ
از تخمهٔ ریحانی و از دودهٔ سنبل / همشیرهٔ قطرانی و نوبادهٔ ارژنگ
اسپهبد زنگی و ولیعهد نجاشی / دارندهٔ چینی و طرازندهٔ ارتنگ
تاری ز تو و ز نافهٔ تاتار دو صد تار / بوئی ز تو و ز سنبل خودروی دو صد تنگ
چون دام همه پیچی و چون خام همه چین / چون دیو همه ریوی و چون زاغ همه رنگ
با عود سپر همتی و با مشک برادر / با غالیه همرنگی و با سلسله همسنگ
جادوی رسن سازی و هندوی رسن باز / دیوانرا سالاری و دزدانرا سرهنگ
آویخته با ماهی و آمیخته با گل / سوداگر سودائی و همسایهٔ افرنگ
هم سرکشی ای زلف سیه هم متواضع / با نخوت گلچهری و با لایهٔ اورنگ
صوفی صفتی ساخته از کبر و تواضع / باطن همه نیرنگی و ظاهر همه بیرنگ
بر ماه سراپرده زدستی مگر از عجب / خواهی که چو نمرود و معبود کنی جنگ
حامی تو بنفرین پدر گشته سیه روی / تا حشر نگونساری از آلایش این رنگ
حلق دل خلقیست بهر حلقه گرفتار / چون طایر پر ریخته کاویخته از چنگ
آئینهٔ رخسار نگار از تو صفا یافت / با آنکه سیه روی شود آهن از زنگ
اندام همه مخمل پابسته و تو مرجان / بالای همه تاک ستاکست و تو پاشنگ

زنگی بچهٔ فرهنگ و ادب هیچ نداند / چون شد که تو شهارِ ادب گشتی و فرهنگ

صبرِ دلِ عشاق همی سنجی لنذیراک / چون کفهٔ میزان زد و سو بنیست آونگ

بالا زدهٔ ساق چو زاهد که ز وسواس / دامان ز پس و پیش بگیرد بسرِ چنگ

یا چون دو غلامِ حبشی کز پی کشتی / سر پاچه بمالند و برند از دو سو آهنگ

از مردکِ دیده اگر دوده نساید / نقاش نیارد که زند نقشِ تو بیرنگ

ما دردِ سرِ عشقِ تو داریم اگرچه / آسوده شود دردِ سرِ خلق ز شبرنگ

چون چنگ نگیسای و هر موئی تو از تو / آویخته چون تارِ بریشم زبر چنگ

این طرفه که نالان دلِ من ز تو شب و روز / چون زیر و بمِ چنگ کشد هر نفس آهنگ

میزانِ رخِ یاری و در کفهٔ تارت / صد تبت و تاتار نسنجد بجو سنگ

تقویم مه روی و آویخته مویت / چون خطِ جداول بر صد نامهٔ تجی سنگ

مانا که دل و جسمم منت عاریه دادند / تاب و گره و عقده و پیچ و شکن و کنگ

تا بدرخ یار از تو چو خورشید زره زلت / یا از شکنِ زلفِ شبِ تیره شباهنگ

یا تافته شمعی زبر تافته فانوس / یا مشتری از پنجره و یا ماه ز پا چنگ

یا برگِ گل از غالیه یا نور ز سایه / یا ساخته تاجی ز سیکی سوخته اورنگ

یا طینت دیتی که برو حلقه زند کفر / یا گوهر فخری که برو پرده کشد تنگ

مانی بغزالی که بود جفتِ مه اصل / یا بچهٔ زاغی که بشهباز زند چنگ

یا هندو سه عریان که نشستند بدو زانو / از بهرِ پرستش زبرِ بتکدهٔ گنگ

یا زنگی حیران که نشیند بر مهتاب — یکدست به پیشانی و یکدست به آژنگ
یا طفل سبق خوان که بر پیر معلم — گردد گه تعلیم گهی راست گهی چنگ
یا عود قماری زبر مجمر سیمین — یا مشک تتاری زبر لاله خودرنگ
یا گرد سپاه شه گیتی که گه کین — بر چهرهٔ خور پرده کشد تا دو سه فرسنگ
شهزاده فریدون ملک باذل عادل — کش یار خدا برد و جهان کرده کنارنگ
دیوان ادب فرد کرم دفتر دانش — اکسیر خرد جوهر جان عنصر فرهنگ
تعویذ زمان حرز امان جوشن ایمان — اکلیل سخا تاج سخن افسر اورنگ
ای کز اثر عدل تو در موسم گرما — از شهپر شهباز کند مروحه تورنگ
آسایش ملک تو رسیده است بجایی — کز پاس تو در قافله افغان نکند زنگ
آمال ببالد چو تو بر تخت بری رخت — آجال بنالد چو تو بر رخش کشی تنگ
چون قلب همه روحی و چون روح همه عقل — چون عقل همه هوشی و چون هوش همه هنگ
با صولت کاووسی و با دولت کاوس — با شوکت جمشیدی و با حشمت هوشنگ
گر کوه کی سنجت تو کند میل ترازو — ور گنبد گردون سنجدش کفه نارنگ
آسیمه شود چرخ چو خنگ تو کند خوی — دیوانه شود عقل چو کوس تو کشد غنگ
در کاخ تو با ابروی حاجب نبود چین — در قصر تو بر حاجب و دربان نفشند زنگ
وین طرفه که گر حاجب کاخ تو شود مهر — از چهرهٔ او جود تو بیرون برد آژنگ
از جوهر رای تو کس ار آینه سازد — آن آینه تا حشر مصفا بود از زنگ

با راستی عدل تو در عهد تو نقاش | از بیم نیارد که کشد صورت خرچنگ
با مهر تو نسرین دمد از پنجهٔ ضیغم | با عدل تو شاهین رمد از سایهٔ سارنگ
جود تو ز بسیاری بخشش نشود کم | چون دل که ز افزونی دانش نشود تنگ
با پنجهٔ عزم تو بود دست یقین شل | با جنبش عزم تو بود پای خرد لنگ
با تیغ درخشان تو آتش جهد از آب | با دست درافشان تو گوهر دمد از سنگ
چون تیغ بدست تو بود ولوله در روم | چون گرز بچنگ تو بود زلزله در زنگ
هرجا که سنان تو کند شعله فروزد | خاک از تف او سوزد تا چندین فرسنگ
در حیز اقبال تو امکان شده پنهان | در چنبر فتراک تو گردون بود آونگ
از هستی تو زیب برد صورت امکان | بر منطق تو فخر کند دانش و فرهنگ
نصرت نشود جز بخم خامهٔ تو مفتون | دشمن نرهد در بر قهر تو به نیرنگ
نحست بپذیرد ز هر جانب اختر | دولت رود از پیش بهر سو کنی آهنگ
از پاس تو بر جبههٔ افلاک فتد چین | وز بیم تو از چهرهٔ خورشید رود رنگ
بی حکم تو جریان قضا را نبود رهی | با قدر تو گردون کهن را نبود سنگ
در دولت تو واصل دهر است همه فخر | وز کینهٔ تو حاصل خصم است همه ننگ
تو بادهٔ عمر است بناخن نگه بزم | همشیرهٔ درگست ستان تیغ به جنگ
ایوان وغا را شکنی برز بیک گرز | دیوان وغا را گسلی چنگ بیک هنگ
تا صحبت خلوتی عوج نماید بدر از سی | کشتی تیغ تو خون موج زند تا بشتالنگ

ابر از کف جود تو اگر حامله گردد | سنبل شکفاند ز زمینهای زراخشنگ
در عهد تو شهباز بود مشفق که کبک | وز عدل تو ضرغام بود مسخرهٔ رنگ
شاها ملکا دادگرا ملک ستانا | دور از تو بجان هست مرا اندُه آونگ
تن خوار و روان زار و اجل یار و امل خصم | جان تفته و دل کفته و قد خفته و سر دنگ
با اینهمه از دور بمهر توام لیک | چون مهر که از چرخ بیاقوت دهد رنگ
ابری تو و من خاک که با بعد مسافت | هست از تو مرا زیب و فر و زینت و اورنگ
گر قرب عیان نیست ولی قرب نهان هست | با قرب نهان قرب عیان را نبود سنگ
دوریت ز من دوری معنی بود از لفظ | کز دیدهٔ سر دوری و در دیدهٔ سر تنگ
هجر تو ز من هجرت دانش بود از مغز | هم در معنی آنکه بوصلت کنم آهنگ
جانی تو و من جسم که با دوری صوری | هست از تو مرا هوش و حواس و هنر و هنگ
دوری تو و نزدیک و نهانستی و پیدا | زانسان که بتن روح و بسر هوش و بدل سنگ
یا چون شرف عقل بگفتار خردمند | یا چون اثر عشق در آهنگ شباهنگ
تا پیل و رخ و اسپ و شه و بیذق و فرزین | دارند گشاکش همه در عرصهٔ شطرنگ
بادا بسرت چتر ز گیسوی سیه شوخ | بادا بکفت تیغ ز ابروی بتی شنگ
احباب تو پیوسته رهین طرب و عیش | اعدای تو همواره قرین کرب و درنگ
سالی دو سه قاآنی اگر زنده بماند | پیغاره بمانی زند از طعنه بارژنگ
در کارگه مدح تو زینگونه یکی نقش نگارد | زود آنکه ز خجلت بدرد پردهٔ ارتنگ

در ستایش وزیر بی‌نظیر جناب حاجی میرزا آقاسی رحمة الله فرماید

بود مبارک هر عید خاصه عید صیام — بغوث ملت اسلام تا بروز قیام
خجسته خواجهٔ ایام حاجی آقاسی — که مبتدای وجود است و مقتدای انام
محققی که ضمیرش بحزم پیش نگر — همه ضمائر اطفال دیده در ارحام
مداد خامهٔ او چشم جود را سرمه — سطور نامهٔ او شخص فضل را اندام
رسیده است بجائی نفوذ قدرت او — که جاکند عوض مغز در درون عظام
ز امن عهدش آهو همی بگاه چرا — ز لاله باز نداند دو دیدهٔ ضرغام
بگاه هیبت او آفریدگان همه را — روان ز زهره برآید بجای خوی ز مسام
بساط جود بدانگونه همتش گسترد — که منقبض نشود عرق بر جبین لئام
هر آنچه از دو لب پاک او برون آید — همان بود که بدو کرده کردگار الهام
سلام و نفرین در گفت کردگار بسیست — سخن چه هست بحق چه دعا و چه دشنام
بسا رضا که هم از خشم او پدید آید — چنانکه چشمهٔ شیرین برون جهد ز رخام
ثناسرای او نبود جز ما که نشناسد — مقام روح قدس را عوام کالانعام
کنون بآنکه سرائیم حدیث قصهٔ دوش — در آن زمان که سپردم بدست عقل زمام
بعقل گفتم کای اولین نتیجهٔ عشق — که بادپای سخن را است در کف تو لگام
تو دانی آنکه بود عید و خواجه را شعرا — بمدح بهر عید خاصه عید صیام

هر آنکه آتش دل مرده را بکاید جود	حدیث پخته چسان خیزد از قریحهٔ خام
بخنده گفت صبا ای دامنت ز نشتر غم	ولیست ممتلی از خون چو شیشهٔ حجام
دلی بدفتر شعرت قصیده ایست بدیع	که گفته است بمدیح رسول و آل کرام
ز دیر باز بود تا تمام همت تو	ولی تمامی او هیچ گه نکرد اقدام
بعون خواجه چه باشد گرش تمام کنی	که شد نقائص هستی همه ز خواجه تمام
بگفتم آن چه قصیده است و چیست مطلع او	چه وزن دارد و او را روی و ردف کدام
بگفت بر نمط این قصیده است درست	خجسته مطلعش اینست ای ادیب همام

مطلع ثانی

پگاه بام که خورشید چرخ آینه فام	زدوده آینهٔ روزگار زنگ ظلام
درآمد از درم آن گلعذار و نه رخ و زلف	نهفته طلعت خورشید را بظلمت شام
نهاده سلسله بر دوش کاین مرا طره	نهفته سیم در آغوش کاین مرا اندام
گسسته رشتهٔ گوهر که این مراست سخن	فشانده خرمن شکر که این مراست کلام
ز جعد گشته بلا خیز کاین مرا عنبر	ز لعل گشته شکر ریز کاین مرا دشنام
نهاده از سر بر گردن ستاره کمند	کشیده زابروی پیوسته آفتاب حسام
فکنده طرح سلامت که این مراست قعود	نموده شور قیامت که این مراست قیام
بجلوه سرو سهی اما چه سرو سرو سهی	بچهره ماه سپهر اما چه ماه ماه تمام
غرض چو آمد پیشم سلام کرد و نشست	سرودمش که بیا آرسته علیک سلام

کشیدمش به آنگونه تنگ کز تنگی — زبان هردو یکی گشت در ادای کلام
نیاز و ناز من و او به یک عبارت درج — بر آن صفت که به یک لفظ معنی ایهام
شد اتحاد من و او چنانکه دیده احول — دو را یکی نه یکی را دو عکس شهرت عام
نهفته مردمک چشم هر دو در یک چشم — بدان صفت که دو مغز اندرون یک بادام
دو جان میان دو پیکر ولی ز یکرنگی — بطرز نوری که او راست در دو دیده مقام
دو تن میان دو کسوت ولی ز نازکی لطف — نه آشکار و نه پنهان چو روح در اجسام
درون جامه و بیرون ز جامه آن گونه — که نشأه می گلرنگ در بلورین جام
نه جزو یکدگر و نه جدا ز یکدیگر — چنانکه روح در اجساد و نور در اجرام
دو جسم گشت ز یکجنس و هر دو گشت یکی — چو آن دو حرف که در یکدگر کنند ادغام
دل من و دل او همچنان شد ارچه خطاست — که سنگ شیشه شود یا که آبگینه رخام
چو کار عشق بدینجا رسید دانستیم — که چیستیم و چه بودیم و کیستیم و کدام
پس از حقیقت عرفان نفس هر دو زدیم — ز راه عقل بمعراج حق پرستی گام
شدیم سالک راهی که در مسالک آن — نبود زحمت رفتار در تحرکش اقدام
نه خوف همرهی نفس شوم اماره — نه بیم رهزنی طبع دون نافرجام
شدیم تا بمقامی که وهم گردون گرد — هزار پایه فروتر گرفته بود مقام
نشست هیچکسی گرد از فنا آنجا — بچشم بینا بیند سپید خاک مشام
نه بیم پاسی همه ممکنات را دیدیم — گرفته هر یک از آنها بحیزی آرام

چو گام هفتمی از آن سو نهاد پیک نظر — نظر حجاب نظر گشت و گام مانع گام

وز آن سپس چو کسی کز درون چاه شگفت — کند نظارهٔ خورشید رفته زیر غمام

بزیر پرده بعین الیقین حضرت قدس — هزار پرده ز هر پرده بسته بر افهام

چه نور شمع ز مشکوة در زجاجهٔ صاف — درون پرده ز بی پردگی مشاعل عام

چهارده تن از این سوی پرده بی پرده — به پرده داری پروردگار کرده قیام

نه چارده که یکی جسم را چهارده اسم — نه چارده که یکی شخص را چهارده نام

نخست احمد مرسل که ذات اقدس او — میان واجب و ممکن گزیده است مقام

نه واجب است و نه ممکن و زین دو نیست برون — گزیده واسطه را از این ابهام

دوم علی که به معراج دوش پیغمبر — عروج یافت ز بهر شکستن اصنام

به عرش دوش کسی سود پا که عرش مجید — هزار مرتبه از شوق چهره سوده بر اقدام

بدان صنم که به دوش پیمبرش بشکست — که دست همت پیشش خدا نداده زمام

بدین عقیده اگر هست پست سایه چهر — به کیش من که بر او نار دوزخ است حرام

سوم بتول که از دورباش عصمت او — بسوی حرمت او ره نمی برد اوهام

دگر شبیر و شبر که به کمال قرب بحق — نبوده واسطه شان جبرئیل در پیغام

دگر علی که به تنها کند شفاعت او — به روز حشر شفاعت خود بایست تمام

دگر محمد باقر که بر دوات و قلمش — رسوم علم و فضل کرد کار اعلام

دگر امام ششم جعفر آنکه بست و گشود — به جعفری ره دین و کفر و باب اسلام

دگر کلیم بحق موسی آنکه طور دلش | بُد از تجلی انوار یزد قرب مدام
دگر رضا که قضا پیرو ارادهٔ اوست | چنانکه حرف تکلم مطیع جنبش کام
دگر تقی که ز مین صلاح و تقوی او | نماند در همه آفاق اسمی از آثام
دگر نقی که ز بس واسع است رحمت او | طمع بهستی جاوید بسته اند اعدام
دگر شهنشه دین عسکری که عسکر او | فرشتگان همه بودند در قعود و قیام
دگر ذخیرهٔ هستی محمد بن حسن | که هر چه هست بدو قائمست تا بقیام
بزرگوار خدایا بدین چهارده تن | که چار رکن قوام اند هفت عضو نظام
که نار دوزخ سوزنده را به قاآنی | خلیل وار بکن روز حشر برد و سلام
اگر این قصیده بخوانند بر عظام رمیم | برند سجده و گویند از پی اعظام
درین قصیده قاآنی بکرست ولی | به است لفظ بکر ز نابکر رخام

ایضاً در ستایش حاجی میرزا آقاسی گوید

از بوی بهار و فر فروردین | شد باغ بهشت و باد مشک آگین
بر لاله چو بگذری سحر گوئی | کز خلد برون چمیده حور العین
بر سبزه چو بنگری دهی انصاف | کاورده نسیم بوی مشک از چین
از شاخ شکوفه باغ پنداری | آکنده بدر ز چرخ خوشهٔ پروین
در سایهٔ بید بیدلان بینی | سرخوش ز خمار بادهٔ نوشین
بر نطع چمن پیادگان یابی | کز رخ بچپ و راست رفته چون فرزین

چون چشمهٔ طبع من روان شد باز / آبی که فسرده بود در تشرین

از ابر نگر ستاره می بارد / کز خاک ستاره میدمد چندین

ای غالیه موی ای بهشتی روی / ای فتنهٔ دانش ای بلای دین

ای مشک ترا ز ارغوان بستر / وی ماه ترا ز ضیمران بالین

یاقوت تو قوت خاطر مشتاق / مرجان تو جان عاشق غمگین

مشکین سر زلف عنبر افشانت / تسکین ملال خاطر مسکین

در طره نهفته چنگل شهباز / در مژه گرفته پنجه شاهین

در هر نگه تو طعن صد خنجر / در هر مژهٔ تو زخم صد ژوبین

زان روی شگفته گرد غم بنشان / چون ماه دو هفته پیش ما بنشین

وانگه که روان ما شناسائی / می بادهٔ تلخ و بوسهٔ شیرین

این قرعه بنام ما بر آور هان / این جرعه بکام ما در آور هین

از خانه یکی بسوی صحرا رو / از غرفه یکی بسوی بستان بین

کز سنبل راغ گشته پر زیور / وز نسرین باغ گشته پر آیین

لختی بگشای طرهٔ پر سنبل / برخی بنمای چهرهٔ پر نسرین

تا بر نزند سوی زلفت آن / تا دم نزند ز رنگ رویت این

وان شاخ شگوفه را کمر بشکن / تا بر نزند بیان رخ سیمین

وان زلف بنفشه را زبن برکن / مگذار ز لنگانت و زرد چین

با چهره چو گل اگر چمی در باغ | زنهار حذر کن از گلچین
ترسم که ز صورتت بچیند گل | وز رشک بچهر من در افتد چین
ای ترک پشنگی آنکه بخت امروز | یا ما چو مخالفان نورزد کین
از بوسه و باده فرض تو کاری | امروز شده هست فردا تعیین
خواهم چو چنار پنجه بگشایم | تا دشمن خواجه را کنم نفرین
سالار زمانه حاجی آقاسی | کو را زمی و زمان کنند تحسین
آن خواجه که همت بلندش را | ادراک نکرده وهم کوته بین
ابرار باعتصام مهر او | پابسته مکان به علیین
فجار بانتقام قهر او | پیوسته قرار در سجین
دوزخ ز نسیم لطف او فردوس | کوثر ز سموم خشم او غسلین
چنگال ز بیم او کند ضیغم | منقار ز سهم او نهد شاهین
بر فرق فلک نهاده قدرش پای | بر رخش قضا فکنده حکمش زین
لفظی که نه در مدیح او باشد | بر سر کشدش قضا خط ترقین
از نکهت مشک خوی او سازد | هر سال بهار خاک را مشکین
از آینه ضمیر او بیند | هر شام ستاره چرخ را آئین
سیران زمانه را تحمل او | [illegible] بود که سلسله شاهین
جز پیشش نشاید که کلک او | بی نقطه نیاورد نوشتن سین

چونانکه عدوی او همی از بخل — بی هر سه نقطه همی نگارد شین

مدحش سبب نجات و غفرانست — چون در شب جمعه سورهٔ یٰسین

ای دست تو کرده جود را مشهور — ای عدل تو داده ملک را تزئین

با مهر تو نار میکند ترطیب — با قهر تو آب میکند تسخین

هر مایه که بود آفرینش را — در ذات تو گشته از ازل تضمین

هر نکته که بود حکمت ایزد را — بر قدر تو کرده آسمان تلقین

آن را که ثنای حضرتت گوید — جبریل در آسمان کند تحسین

وانجا که دعای دولتت خوانند — روح القدس از فلک کند آمین

چندانکه تو عاشقی ببخشیدن — پرویز نبود مائل شیرین

نه جاه ترا یقین دهد تشخیص — نه جود ترا گمان کند تخمین

بحری که بخشم بنگری در وی — نه شعله بر آرد آذر برزین

در رحمت آبی از تواضع خاک — زیرا که مخمری ز آب و طین

ای فخر زمانه بهر من گردون — هر لحظه عقوبتی کند تکوین

در طالع من نشان آزادی — سعد دوم بود چو ماه در تنین

غلطان غلطان مرا بود ادبار — زانسان که جعل همی برد سرگین

در جرگهٔ شاعران چنان خوارم — کاندر خیل دلاوران گرگین

چونانکه خدا نبیش از جهان بگزید — از جملهٔ مادحان مرا بگزین

وین بکر سخن که نو عروس است | از رحمت خویشتن دهش کابین
تا مهر چو آسیا همی گردد | بر گرد افق بساحت تسعین
سکان بلاد بدسگالت را | هر مژه بچشم باد چون سکین

در مدحت جغتای خان بن ارغوان میرزا علیه الرحمه میفرماید

آمد بر من سحرگه آن ترک سیمتن | با طره سیاه‌تر از روزگار من
مویش فراز رویش آن زمرهٔ غالیه | رویش بزیر مویش بنغارهٔ سمن
سروی چگونه سروی یک باغ ضیمران | روی چگونه روی یک باغ نسترن
ماهی فراز سروش وه وه قرار جان | سروی نشیب ماهش به به بلای تن
ماهی چه ماه‌ها همی منظور خاص و عام | سروی چه سرو بیخ مقصود مرد و زن
در تاب طره‌اش که گره از پی گره | در چین گیسویش که شکن از پی شکن
یک شهر دل به بند کمند از پی کمند | یک ملک جان اسیر رسن از پی رسن
یک خنده از لبانش و تا بنگری عقیق | یک جلوه از رخانش و تا بنگری چمن
چون توده‌ای تگرگ که از جنبش نسیم | سیمین سرینش موج زند گفتی از سمن
گر چهره‌اش نگه کن از حلقه‌های زلف | یزدان اگر ندیدی در بند اهرمن
بنگر کلاله‌اش زبر چهر لاله رنگ | گر ضیمران ندیده‌ای بر برگ یاسمن
بنگر غبار ز نار دونش لب لعل نارگون | گر نار دون ندیده‌ای بر شاخ نارون

هر سو چمان و شهری پویانش از قفا
هر سو روان و خلقی بر گردش انجمن

چون دیدمش دویدم و در بر کشیدمش
خوشدل چنان شدم که ز دیدار بت شمن

بنشستم و نشاندمش از مهر در کنار
بر هیأتی که شمع فروزنده در لگن

لختی چو رفت چهره ز شرم کرد و چهره ترش
چونان کسی که نوشد جام می کهن

گفتم سر تنگدل سبب چه گشتی بسان جام
گفتا از آنکه نبود صاحبدلی چو من

گفتم خمش که صاحبدل در جهان بسی است
گفتا مگو که صرف گمانست و محض ظن

گفتم که ای حدیث حسن تو بیروزگار
منسوخ کرده قصهٔ شیرین و کوهکن

صاحبدل از چه مسلک گفتار شاعران
گفتم پی چه خدمت گفتا مدیح من

مدحم نه اینکه ماه منیرم بود عذار
وصفم نه اینکه چاه نگونم بود ذقن

بستایدم بانکه هواخواه حضرتیست
کامد بعهد مهد صفت آرای صف شکن

تابان در محیط جلالت جهان مجد
جغتای خان بن ارغون خان بن حسن

شیرانش طعمه اند نه بسته دهن ز شیر
پیرانش سخره اند نشسته لب از لبن

خردست خرده گیر بپیران خرده دان
طفلست و طعنه گوی به پیران پرفطن

خردست شیرخوار ولی کرد شیرخوار
از شیر زنش طعمه ولی مرد شیر زن

از خوی او شمیمی تا بنگری ختا
از موی او شمیمی تا بگذری ختن

روزی رسد که بینی بر نوک خنجرش
نه چرخ را چو مرغی بفراز بابزن

روزی رسد که بینی بر دشت کارزار
از آهنش کلاه و ز پولاد پیرهن

روزی رسد که بینی بر نوک نیزه اش — بدخواه را چو پیلی بر شاخ کرگدن

روزی رسد که بینی بر ایغش پرند — وقتی رسد که بینی بر ابر سرش مجن

این در نظر سپهری آگنده از نجوم — آن در صفت بلایی آموده از پرن

روزی رسد که بینی بر جبه اش ترنج — وقتی شود که یابی بر چهره اش شکن

وزآن ترنج خلقی دستانه با شکنج — وزآن شکن گروهی همراز با شجن

طبعش زبس گهر خیز اندر گه سخا — نطقش زبس شکر ریز اندر گه سخن

چون نام این بری گهرت خیزد از زبان — چون وصف آن کنی شکرت ریزد از دهن

این شبل آن غضنفر کز ساز جنگ او — بی پیکرست شستن بر پستان کفن

این مهر آن سپهر که از مهر و کین او — یک ملک را سرست یکی ملک را تن

این در آن صدف که ز آزرم گوهرش — بیغاره از شبه شنود لؤلؤی عدن

این پور آن کیا که به پیشش دهند خود — خود گو آن شکست نه گوپال گرز شکن

این شبل آن اسد که از و پیل را هراس — این پور آن پدر که از و شیر را شکن

آخر نه این نبیره آن کز خدنگ او — در بیشه جسم کرد آن از رم پرو زلن

آخر نه این زدوده آن کاتشین حسامش — در دود و دان ز افغان افروخت مرز و تن

آخر نه این نتیجه شاهی که بر قبیس — گردد ز زخم گرزش چون تخم سپست

آخر نه این نبیره شاهست کز تیز گریخت — کابل به هند اهتیا نکرد لا حول اهرمن

کابل خدا انه چو یی آبستن از فساد — کابل خدا انه چه سی آموده از فتن

با لشکری فره همه در رزم مشتهر — با موکبی گران همه در رزم ممتحن
از سیستان و کابل و کشمیر و قندهار — وز دیره جات سندبل از دهلی و دکن
آمد بمرز خاور و خاور مهان همه — با یکه گرز یارش از پوراسی زمن
خسرو شنید و رفت و درید و سپید گفت — بست و شکست و خست از آن لشکر کشن
از رمح و تیغ و خنجر و فتراک و گرز و تیر — اندام و ترک و تارک و بازو و بر و تن
بس تن که کوفت از چه زگوپال جان شکر — بس سر که گشت از چه ز صمصام سرفکن
از بس که کشته پشته گرانبار شد زمین — از بسکه خسته بسته برنهار شد زمن
هر کس که بود یارش شد خصم با ملال — هر کس که بود خصمش شد یار با محن
مسروق پور ابرهه با صد هزار مرد — شد از یمن بجانبش نی سیف ذو الیزن
وان پنج ره هزار بدش مرد کینه جوی — با شش صد از عجم همه در رزم شیرتن
رفت و شکست موکب مسروق را و گشت — هم در یمن شهیر و بهشتش خلق مفتتن
آن رزم را بسنج اگر کس برزم شاه — چون کین کودکست بر کینه برشکن
تنها همین نه لشکر کابل هم شکست — از تیغ کینه شکافت و زگوپال گرد شکن
بس ملکها گرفت به بازوی ملک گیر — بس حصنها گشود ز چنگال خاره کن
شاهان ز خصم خویش ستانند ملک او — بخشید خصم خویش همی ملک خویشتن
آری چو خصم از و ملک از ملک او سوال — ننگ آیدش ز قدرت عطا گفت لا و لن
شاها مباش رنجه گر از کینه روزگار — سالی دو ماه بخت بپا کیند مقترن

ایوب مر نه تنش باستقام مبتلا | یعقوب مر نه جانش بآلام مرتهن
آن آخر از بلا جست از آب چشمه سار | این آخر از عمی رست از بوی پیرهن
یونس مگر نبودش در بطن نون سکون | یوسف مگر نگشتش در قعر چه سکن
آن شد رسول قوم و شد آزاد از بلا | این شد عزیز مصر و شد آزاد از حزن
مر مصطفی نکرد نهان تن به تیره غار | چو لاهه فر نگشت بآن غار تار تن
بگذر ز انبیا چه بزرگان که روزگار | پیوسته شان قرین شجن داشت در محن
مر کیقباد و بیژن و کاوس هر سه را | ز البرز و چاه و کوه سپس برهاند تهمتن
سنجر مگر نه در قفس غز اسیر بود | و آخر بچار بالش فرگشت تکیه زن
اکنون تو نیز گرت مر این چرخ کج نهاد | دارد قرین تیمار از ریمن و شکن
بشکیب کز شکیب شود قطره پاک در | بشکیب کز شکیب شود خاره بهرمن
نی زار نالد آنگه از دل برد ملال | می تلخ گردد آنگه از جان برد محن
آسوده دل نشین که چو دی ماه بگذرد | بلبل کشد ترانه و خامش شود زغن
دلتنگ تر ز غنچه کسی نی و پس بصبر | بینی کز آن شکفته تری نیست در چمن
ملکی ستد خدای که تا ملکت دگر | بخشد همی نکوتر ها گوش کن ز من
معمار خانهای کهن را کند خراب | تا نو نهد اساس که نو بهتر از کهن
هر کس بقدر پایه بیابدش جایگاه | عنقا کند بقاف و کبوتر بچه وکن
قدرت بلند و پست بسی توده زمین | شخصت عظیم و تنگ بسی تحت زمین

گو ملک سد چو هست بجا تیغ ملک گیر گو بلخ شو خراب چو زنده است روی تن

روزی رسد که تیغ یمانیت در یمن آرد زمین معرکه چون ساحت یمن

روزی رسد که چون شه محمود زاولی در سومنات بت شکنی بر سر شمن

روزی رسد که از مدد تیغ کفرسوز نه نام دیر شنوی و نه نام برهمن

روزی رسد که بر تو شود فتنه روزگار چون گل که بود واله بر طلعت دمن

روزی رسد که خصم تو سر افکند بزیر چونان کسی که ناگه در گیردش وشن

شاها یک آفرین تو صد گنج گوهر است باور گرت نه لب بگشا از پی سخن

بر این چکامه گر بفشانی هزار گنج جز آفرینی از تو نخواهم ورا ثمن

لیکن یک آرزو بجم از دیرگه بدل زانم هماره بینی محزون و ممتحن

دارم یکی برادر در پارس پارسا کو اندر آن دیار اویس است در قرن

جان گویدم ابی او خلد ار بود مرد دل راندم ابی او سور ار بود مرن

بی او زیم چنانکه ابی سرخ گل گیا بی او بوم چنانکه ابی پاک جان بدن

گریم چو ابر بی او در شام و در سحر نالم چو رعد بی او در سر و در علن

بی او دل از خروشم تفتیده چون تنور بی او رخ از خراشم آژیده چون سفن

بی او ز غم گریز ندارم بهیچ مکر بی او ز رنج چاره ندارم بهیچ فن

جز چاره ست نه بیش و نه کم گر خدایگان فرمان دهد که رخت کشم جانب وطن

گر گویدم ملک که بود راهزن براه گویم بسینه باک ندارد نه راهزن

ور گویدم که نیست ترا بارهٔ چنان / گویم که پای راه سپر بس مرا چمن
اینها تمام طیبت محض است گرچه نیست / طیبت ز بندگان بملوک ای ملک حسن
منت خدای را که مرا از عطای تو / حاجت بکس نه جز بخداوند ذوالمنن
منت خدای را که ز بس جود بی حساب / در زیر در و گوهر نهفتیم بشن
قاآنیا تو گرم بیانی و قافیه / تکرار عیبست و دور است اینچنین از فطن
صاحب که با جوارش هذیان بود فصیح / صاحب که با قبولش ابکم بود لسن
صدری که در قلمرو شرع رسول گشت / کلکش چو تیغ شاه جهان محیی سنن
شاه زمانه فتحعلی شه که روز رزم / در گوش بانگ شادعرش لحن خارکن
دستش نه گر مخالف با گوهر عمان / طبعش نه گر معاند با لولوی عدن
هرچه ببخشد آن یک گوهر همی بکیل / هرچه ریزد این یک لولوی همی بمن
تابان ز حلقهای زره جسم روشنش / چون نور آفتاب که تابد ز آژکن
دستش چو یار خطی ز لرزال در خطا / پایش چو جفت ختلی و لوال در ختن
اجرا خور از عطایش پیوسته خاص و عام / روزی بر از سخایش همواره مرد و زن
چون تا نکه ختم آمد بر نام وی سخا / من نیز ختم کردم بر نام او سخن

تا دهر گاه محنت زاید گهی نشاط
یارش قرین رامش خصمش قرین حزن

انتخاب از کلیات مرزا اسد الله غالب

قصیده در مدح حضرت فلک رفعت قدر قدرت شهنشاه جم جاه انجم سپاه ملکهٔ معظمهٔ انگلستان خلد الله ملکها

نطقم نخست زمزمهٔ خونچکان دهد
کز خون طراز سر ورق داستان دهد

خون دل از شگاف قلم می تراودم
بارد ببام ابر و نم از ناودان دهد

آن نی که هست در بن ناخن ز سر خلد
از جنبشی که خامه مرا در بنان دهد

از سر گذشته سیل و مرا در سر آن که لب
زین سرگذشت داد سخن در بیان دهد

نالم ز جور شحنه ولے بیم گیر و دار
نامم فلک در انجمنم بر زبان دهد

فریاد از سپهر که بر خوان آشتی
خون جگر بناشتخورش میهمان دهد

آه از فلک که چون زند آتش در آفتاب
نظاره را بدان بفریبد که نان دهد

خور نام کیست هر سحر این خسته دیگ سست
کاتش فلک بسوزد و سر در جهان دهد

زین هفت دزد داد که هر روز زان یکی
داد ستم بشحنگی خاکدان دهد

هر شب بصورتی دگر این دیو هفت سر
زحمت بهر در راه در نقبتجوان دهد

گفتم لئیم نیست فلک چون برآسمان
دیدم که مهر نور بماه ارمغان دهد

ناگه ز شب چو مار سیه پیچید و حلقه زد
تا در سیا شد این همه هر چه آن دهد

خواہم بدان نوا غزلے تازہ کاسمان | خواہد ز رفتہ عذر و قضا را ضمان دہد

دہرم بشہر بسکہ بدریوزہ نان دہد
ہمسایہ راز دودۂ من میہمان دہد

ننشاندم فلک بسر خوان و ہم ز دور | نان ریزہ ہا ز ریزش اطراف خوان دہد
گر خود بنظم نقطۂ دکان دردل آورم | اختر گزار قافیہ ام بر زبان دہد
بختم ندیم لیک ندیمی کہ چون ازو | پرسم ز آسمان خبر از ریسمان دہد
گر پیش روزگار بنالم ز زخم خار | ظالم جواب من بزبان سنان دہد
لطف سخن گواہ من آن نیستم کہ دہر | بالین و بسترم ز خز و پرنیان دہد
حاشا کہ جز بہانۂ آزار من بود | عیشے بآشکارم اگر ناگہان دہد
عریان بروز تا بودم تن بر آفتاب | شبہاے ماہ پیرہنم از کتان دہد
دیگر بمطلعے دگر آرم سخن ز خویش | دانا چہ لب بحرف مہ و آسمان دہد

آن مور سرکشم کہ چو مرگش امان دہد
از تنگ پایمال بپرواز جان دہد

گردون ز سخت جانی من داغ و من ہنوز | شادم کہ مزد صبر پس از امتحان دہد
چون بندم آشیان و گمارد سپہر برق | دانم کہ چشم روشنی آشیان دہد
آنرا ہمان سپیدۂ آن تر کنم قیاس | گر گل بروز نامہ و برگ خزان دہد
نازم کہ تند چرخ گرامی ترم لبست | چون کس بخورد غمی من اندر نہان دہد

سازد زعود کشتی من چرخ و من بخویش | سنجم ز ناله‌ای که متاع گران دهد
شبهای تار تا لم و دانم بمن خوش است | گردون دمی که گوش باه و فغان دهد
وان خود برین سرست که هم بر صدای من | تیر جگر شگاف کشاد از کمان دهد
داغم ز سوز غم که خجل دارم ز خلق | بوسی که تن ز سوختن استخوان دهد
یارب زبان مباد که جنبد بنام من | آنرا که روزگار دلی شادمان دهد
مرگم ز بس کشیده در آغوش خویشتن | از جوش دل فشار دگر هر زمان دهد
چون خون گرفته طلبد مهلت از اجل | آن را قسم بجان من ناتوان دهد
ناسازی غم این دم خواهم ببزم راز | سازی که بانگ زمزمهٔ الامان دهد
دیوانگی نگر که در آویخته‌ام بچرخ | اندیشه این ستیزه کرا در گمان دهد
تا در سرم هوای که باشد که آن هوا | کاه مرا مجادله با کهکشان دهد
راه سخن کشوده‌ام اگر خود نشد که بخت | راهم ببزم بانوی گیتی ستان دهد
آن داوری که عهد وی از بس خجستگی | یاد از زمان سنجر و نوشیروان دهد
آن دیده ور که بر بساط بزم می کشی | جامش خبر ز گردش هفت آسمان دهد
روشندلی که روشن ازان گشت آفتاب | کافاق را مثالی از و در عیان دهد
فرخ دمی که عیسی ازان زیست جاودان | کش فرخی بزندگی جاودان دهد
و [illegible] که تا قسمت ز دفترش | توقیع خسروی بجهان خسروان دهد
اندیشه گر بفرض سپهر در منظرش | افلاک را ز دوده بستی نشان دهد

فطرت که از برای نمودار هر کمال / آرد مثال و رابطهٔ درمیان دهد
تا بهر کاخ جاه وی آورد نردبان / زان لمحه لمحه بعد که دور زمان دهد
زد نقش سطح خاک که گر کوتهی کند / این خشت زیر پایهٔ آن نردبان دهد
از بسکه قرب عتبهٔ مشکوی خسروی / فرجام نازش شرف دودمان دهد
نوشابه پویه پوی زرهی تا بدان حریم / آید که تن بسهمی پاسبان دهد
قسط شهان دیگر ازین در رسد مدام / دولت عطیه بسکه بدین خاندان دهد
بر سنگ شکل خاتم جسم گرد آشکار / بلقیس بسکه بوسه بر آن آستان دهد
لطفش بخاک وادی حرمان خلاف رسم / قند از نی حصیر و گل از خیزران دهد
قهرش ببوستان تمنا بشرط حلم / اردی بهشت را نفس مهرگان دهد
فرمان او ز بسکه نهد رسم یکدلی / در گله گرگ رونق کار شبان دهد
پیش سگش ز بسکه زند دم ز آشتی / دم لابه ریزش تن شیر ژیان دهد
نامش ز خویشتن بسر نامه گل زند / مدحش در انجمن به تن خامه جان دهد
صحن فلک برونق بزمش قسم خورد / بال ملک بتوسن عزمش عنان دهد
از کلک خال مشک بروی ورق نهد / از تیغ رنگ لعل بسنگ فسان دهد
در عدل خط بشهرت نوشیروان کشد / در بزم نان بدودهٔ چنگیز خان دهد
با بذل او سحاب چه و آفتاب کیست / کاین دم زند ز قلزم و آن عرض کان دهد
انا ملش که چون بسخن درفشان شود / از رشک مالش کف گوهرفشان دهد

هر روز بسکه خاک نشینانِ شهر را — گنجینهاے لعل و گهر رایگان دهد

ساقی چنان که بازنگیرد زکس قدح — ور بستد این قدح می چون ارغوان دهد

نشگفت گر بمیکده ها پیر میفروش — ارزان خرد پیاله و راوق گران دهد

از شهرِ شه نشین چه سرائیم که جوشِ گل — رشکِ شفق به کنگرِ آن شارسان دهد

معموره که آب و هوایش زخرمے — در عهدِ گل ثمر بکف باغبان دهد

گر خود ز رود نیل بود آبروے مصر — در سرمهٔ چشم روشنی اصفهان دهد

لندن نگر که سرمه ز خاکش برند خلق — چندانکه خاک رهگذرِ آبِ روان دهد

لبِ بستم از خطاب زمین بوس بعد مدح — مشکل که سازِ عجز نوائی چنان دهد

گویم دعا ولی نه بدانسان که گفته اند — تا این بود سپهر بممدوح آن دهد

آن خواهم از خدای توانا که روزگار — از من پذیرد آنچه مرا بر زبان دهد

آن باد کاین شهنشهِ فرخ تبار را — از شرق تا بغرب کران تا کران دهد

آن باد و بود نیست که گفتارِ من مرا — سیمای عز و جاه بدین آستان دهد

آن باد و زود باد که کلکِ دبیرِ خاص — آوازهٔ نوازشِ من در جهان دهد

آن باد و درخورست که فرماندهی کنم — بر یک دو ده که گنگ بهندوستان دهد

آن باد و خوش بود که شهنشاه بحر و بر — انجامِ خواهشِ اسدالله خان دهد

چون دهر غالبم بسخن نام کرده است
غالب که نامِ من ز حقیقت نشان دهد

قطعه

اے کہ شایستۂ آنے کہ ترا
جم و فغفور و سکندر گویم

چون نداری سرِ شاہی ناچار
حاکم و والی و داور گویم

گفتہ ام مدح تو زین پیش و کنون
خواہم از گفتہ نکوتر گویم

باید امسال کہ چون پار و پرار
سخنِ غیرِ مکرر گویم

جلوۂ روی دل افروزِ ترا
مہر یا ماہِ منور گویم

لمعۂ قہرِ جہان سوزِ ترا
برق یا شعلۂ آذر گویم

لیک غم سخت گرفتست مرا
غم نگویم دمِ اژدر گویم

زان نیارم کہ باندازۂ شوق
مدحِ نواب گورنر گویم

جای آنست کہ چون غمزدگان
غمِ دل پیشِ تو یکسر گویم

گہ ز بے مہری گردون نالم
گہ ز ناسازی اختر گویم

چون تو دانی کہ چہ حالست مرا
از ادب نیست کہ دیگر گویم

گویم این سال مبارک بادت
وین دو صد سال برابر گویم

اعلان آنکه

حق طبع و شرح و ترجمه اردو و انگریزی این کتاب حسب قوانین سرکاری باختیار مؤلف است کسی را نباید که بدون اجازت مؤلف از و طبع جزو یا کل این کتاب کند و یا بشرح و ترجمه اش پردازد که مبادا بامید سود در زیان افتد

دیگر اعلام آنکه

کسی که خواهان این کتاب باشد از نزد جناب مولوی محمد محیی الدین صاحب مدرس اول گورنمنت هائی اسکول الهآباد هر قدر که خواهد طلب نماید